विंशतिविलासम्भाष्य

नं. १५२२

श्रीगुरवे त्रिपुरायै नमः

त्रि. वि. १

(स्वस्ति)
ॐ श्रीगणेशाय नमः॥ ॐ नम
स्त्रिपुरसुन्दर्यै॥ ॐ श्रीललिताम्बा
यै नमः॥ वन्दे विघ्नेश्वरं देवं स
र्वसिद्धिप्रदायिनं वामाङ्का
ढवामाक्षीकरपल्लवपूजितं
१ पाशाङ्कुशोद्धसमरं जितप
चशाखं पाटलप्रशालिहसमं
(प्राचीनगुरु)
वितगात्रवल्ली॥ प्राचीनवाक्त्र
(कामदेवेन)
नपदां परदेवतां त्वां पंचायुधां
र्चितपदां प्रणमामि देवीं २
(अगस्त्यः)
लोपामुद्रापतिं नत्वा हयग्रीव
(गुरुं)
मथीश्वरं श्रीविद्याराजसंसि

द्विशालीपंकजवीद्वणां ३ वि
स्तारितां बहुविधां बहुभिः कृ
तां चटीकां विलोकयितुमुद्दि
मतां जनानां ॥ तत्रत्य सर्वपद
योगविवेकभानुः त्त्रष्ये करोमि
ललितापदभक्तियोगात् ४ ब वर्षत्रयावधिकालं
हुकालं स्वगुरुमहिम्ना गुरुपा
दमवलंब्य स्थितायकुंभयोनि
कामकला- कामेश्वर दंपती
मुनये शिवदंपती कृतनाम
शतत्रयोक्तौ प्रेरितो हयग्रीव
उवाच ॥ ककाररूपेति ककारः
कवर्णरूपजापकविशेषणे
ब्रह्मचारिसाधकः

त्रि॰
वि॰
२

यस्याः सा, कादिविग्रहेत्यर्थः स्र
थवाककारोत्ररूपं वाचकं येषां
ते ककाररूपा हिरण्यगर्भउत्त
मांगमुदकं सुखादिश्च हिरण्य
गर्भ निष्ठजगद्धारकत्वजगत्क
र्तृत्वादिगुणात्वं ककारस्य व्यंज
नादिवर्णत्वेन वर्त्तनइति तद्वा
च्यत्वयात्तथा हिरण्यगर्भः सम
वर्त्तताग्रे इत्युदकनिष्ठान्नादि
द्वाराजगत्संजीवनहेतुत्वमपि
ककारस्याद्यविद्याग्रिमवर्णतया
स्तीतितद्रूपावा, सर्वेषांप्राणिनां

शिरस्थ्यऽमृतमस्ति॥ योगमार्गेण
कुंडलिनीगमनेन उत्पन्नस्रवा
हाह्लनयोगिनामीश्वरसामर्थ्यंजाय
तइतियोगशास्त्रेषुप्रसिद्धं॥ त
हत्कवर्णोमंत्रादिमभागस्थः त
स्मरस्वर्यीपरायणानां शिवभा
वमेवेच्छतीतिवा तद्रूपेत्यर्थः॥
ॐककाररूपायेनमः १ कल्या
णी॥ कल्याणानिसुखानिसार्व
भौमानंदारभ्यब्रह्मानंदपर्यं
तानितैत्तिरीयकादौप्रतिपादिता
नि॥ तदुपायिभेदेष्वविच्छिन्नस्व

त्रि॰
वि॰
३

रूपतया तानि कल्याणशब्दवा
च्यानि पतस्यैवानंदस्यान्यानि
भूतानि मात्रामुपजीवंतीति
श्रुतेः समष्टेर्व्यष्टिविवत्वमुपहि
तस्वरूपेण संभवतीति समासोप
पत्तिस्तथा च राहोः शिर इतिव
त्समासांतर्गतषष्ठ्यर्थे भेदस्या
विवक्षितत्वादानंदैकविग्रह व
तीत्यर्थः विज्ञानमानंदं ब्रह्मेति
श्रुतेर्ब्रह्मस्वरूपलक्षणव
तीत्यर्थः ॐ कल्याणरूपे नमः २ क
ल्याणगुणशालिनीं कल्याणः

स्वकर्त्रीरोयेगुणाः सत्यकाम
सत्यसंकल्पत्वसर्वाधिपत्यस
र्वोपसनात्व वामनीत्व भामनी
त्वादयस्तैस्याः शालयंतइति ।।
तथापत्तो शोभयंतीतितथातैः
शाल्यतइतिवा कल्याणगुणशा
लिनी ।। तथाच कल्याणाश्चतेगु
णाश्चतेकल्याणगुणाः कल्या
णगुणाः शालंतेनामितिकल्या
णगुणशालिनी ।। अस्मिन्समासे
देवतायाः पराधीनगुणवत्त्व
स्वतः स्वइचैतन्यत्वं च स्फुरितं

एषवै वामनी भामनी इति श्रुतेः

त्रि॰ कल्याणगुणैः शालिते शत्पत्रगण
वि॰ वत्वमात्रं देवतायाः चेतनेनस्यो
ष पाधिकत्वं वैदिकमपि स्तैनद
प्रकटनेनदोषाय यदिगुणाना
मारोपितत्वेन तत्संकीर्तनस्य भे
दबुद्धिसमयेतत्कृपाप्राप्तिहेतु
त्वेनावश्यकत्वं॥ तथापितदपवा विशेषः
दपरः सरस्वतैचैतन्याभेदथ्या
नरूपमुख्यभजनेमुख्यमेवेति
संपादयितुं स्वगुरूपदिष्टमार्गे
णस्वकरमेवेजिनानिविस्तार्यंते॥
ॐ कल्याणगुणशालिन्यैनमः ३

कल्याणशैलनिलयां शिलानां
विकारः शैलः शिलाघन इत्यर्थः
कल्याणं सुवर्णमेव शैलो घनीभूत
मित्यर्थः तस्मिन्कल्याणशैले स्व
स्वरूपे आनंदघननिलयिनि तिष्ठ
तीति कल्याणशैलनिलया स भग ऋग्वेद
वः कस्मिंश्च प्रतिष्ठित इति स्वे महि
म्नीति होवाचेति श्रुतेः देवदत्तः
स्वस्मिन्नेव स्वयं वर्त्तत इति लौकि
कप्रयोगाद्देवतायाः स्वस्वरूपे
ण स्वावस्थानं युज्यत इति कल्याण
मेव शैलवद्घनीभूतं कल्याण

त्रि॰ शैलश्चानंदमयकोषाः कल्याण
वि॰ शैलो निलयं यस्याः सेति बहुव्रीहि
५ समासो न विरुद्धः व्रतपृष्ठप्रति
ष्ठेत्युक्तः श्रुतिप्रामाण्यात् अथवा
कल्याणशैलो महामेरुर्निलयं
गृहं यस्याः सा तथा सुमेरुमध्यशृ
ङ्गस्थेत्यर्थः ॐ कल्याणशैलनि
लयायै नमः ४ कमनीया परमा
नंदस्वरूपत्वेन परमप्रेमास्पदा
हाको ह्येवान्यात्कः प्राण्याद्यदेष
आकाश आनंदो न स्यादिति श्रुतेः
सुखस्य मनोहरत्वेन सर्वैर्ष्याविष

यत्त्वत्मायाहृनानांसत्त्वव्यापक
त्वेनस्वेष्टदेवतास्तुप्रीत्युतिष्ठाये
नतत्पूजनादौप्रवर्तनेनतत्फल
दानेनमनोहरत्वाद्वाकमनी
या ज्ञानिनामानंदजननीभावात्म
कसुंदरमूर्तिमत्तयावाकमनी
या॥ ॐकमनीयायैनमः ५ क
लावती॥ कलाःशिरःपाण्याद्य
वयवास्तत्तःसहिकलावियात्
पावा वेदकलावाभक्तथ्यानाय
प्रस्याप्रस्तीतिकलावती ॐक
लावत्यैनमः॥ कमलाक्षी॥ कम

मानां५

त्रि॰
वि॰
९

लेश्वादिनीयस्याः सा तथा कम
लायालक्ष्म्याश्चादिशब्देन तन्निमि
त्तं स्तानेलक्ष्यते विषयवनासंबंधे
न तद्धती केवलं वक्तलेनिष्क्रान्ते
देहराकाशगुणसत्त्वस्वरूपत्वेनप
रप्रेमास्यदतया अभिलाषविषय
त्ववत्कारो ऽप्यस्तीतिप्रीतिविष
यमूलमंत्रादिमाहात्म्यतया अभ्यर्हि
तत्वात् इति वा कमलाया ऐहि
कामुष्मिकश्रियो हेतुभूतेश्चादि
नीयस्याः सेति स्वकीयवीक्षण
मात्रेण महदैश्वर्यप्रापिकेति मा

पूजितत्वात्

वः॥ ॐ कमलाक्ष्यै नमः ७ कल्म
षघ्नी॥ कल्मषाणि पापानि हन्ति
नाशयतीति कल्मषघ्नी॥ अहं त्वा
सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि इति गीतासु श्री —
— भगवद्वचनात् अथवा वेदान्त
तत्त्वमसि अहं ब्रह्मास्मि
महावाक्यजन्यसाक्षात्काररूप
ब्रह्मविद्यावा ज्ञानाग्निः सर्वकर्मा
णि भस्मसात्कुरुते तथा न स पा
पं श्लोकं शृणोतीति श्रुतेश्च॥
ॐ कलावत्यै नमः ८ करुणामृ
तसागरा॥ करुणया कृपया ज्ञाने
यदमृतं मोक्षरूपं तस्य सागर र

त्रि॰
वि॰
७

वस्मागरोयथामृतसमुद्रःस्वय
ममृतरूपःसन्नन्यानपिलोका
नमृतपायिमेघादिविमुक्तामृते
नसंजीवयतीतितथा ब्रह्मविद्ब्र
ह्मैवभवति ब्रह्मविदाप्नोतिब्रह्मे
त्यादिश्रुत्या स्वयममृतरूपास
तीलभतेचततःकामान्मयैववि
हितान् हितानितिभगवद्वचने
नतत्तदधिकारिकर्मोपासनादि
फलस्यदेवताप्रापणीयस्यतत्त
दधिकारिणातत्तत्फलंप्रियंरमि
तिसंभाव्यतेइति सागरोपमामृ

य

नवत्संजीवनीकरुणाकरुणा

मृत करुणामृतस्याभिज्ञाश्रय

त्वात्सागराकरुणाचभक्तिविष

अहं सायकैः मयाई तिसमधाधारं पालनीयं सुवुद्धियुक्तं

यकपरिपालनतावृद्धिः॥ यद्वाक

रुणयाकृपयाऽमृतानःशाश्वत

कीर्तिमत्वेनब्रह्मादिलोकंगताः

हुदिनीपाज दशरथ रामादयः

सागराःसगरराजवंश्याःयस्याः

सानथा॥ यद्वाकरुणयादयया

मान

हेतुनाऽमृतायया॥ सागरः

समुद्रोययासाभागीरथीकरु

णामृतसागरा॥ ॐकरुणामृतसा

गरायैनमः ९ कदंवकानना

त्रि॰
वि॰
८

वासा॥ कदंबनामकवृक्षविशेषः

यदुक्तं यत्काननं वनं तत्र वासो

गृहं यस्याः सा ॐ कदंबकानना

वासायै नमः ९ कदंबकुसुमप्रि

या॥ कदंबानां कुसुमानि पुष्पाणि प्रिया

णि प्रीतिमन्तीति यावत् यद्यपि प्रि

या शब्दः प्रीतिविषयवाचकस्तथा

प्यत्र कुसुमजन्यप्रीतेरभावेन त

द्विषयतायावक्तुमशक्यत्वात्

तथोक्तं ॐ कदंबकुसुमप्रियायै

नमः ९९ कंदर्पविद्या कंदर्पस्य वि

द्याचेति विद्यातत्त्विष्ठत्वं ब्रह्मैकत्वा

नवित्युक्तं विद्याधारपालनं

नमित्यर्थः अथवा विद्याप्राप

कत्वान्नष्टमूलमंत्रवर्णसमु

द्धायापि विद्येत्युच्यते॥ वेदवाक्ये

षूपनिषत्पदवद्व्याख्यार्थेनात्र

यादेवी उच्यते॥ ॐ कंदर्पविद्यायै

नमः॥ १२ कंदर्पजनकापांगवी

नेत्र प्रांताभ्यां

क्षणा॥ अपांगाभ्यां वीक्षणमपांग

वीक्षणमीषद्दर्शनमित्यावत्

कंदर्पस्यजनकमपांगवीक्षणं

यस्याः सा अनेन नाम्नायेषांजरा

नामपि कृत्रिमांजनानामुपरि

सकृदीषदीक्षणमभिजायते ते

पं

त्रि·
वि·
५

९

कंदर्पवद्धपयौवनसामर्थ्यल
क्ष्मीभाजोभवंतीतिध्वनितं॥यद्वा
कंदर्पस्यजनकः श्रीनारायणः
सयस्याअपांगवीक्षणोईषद्भव
ल्लिचलनेवर्ततेयस्याः स्रात्तामा
त्रेवश्रूपतयामहाविसर्जगद्व
णादिकार्यंकरोतिवातथेति अ
थवाकंदर्पजनकामहालक्ष्मीर्य
स्याअपांगवीक्षणोप्रेर्यंतयावर्त
तेसा तथाकंदर्पस्यमन्मथस्यज
नकाउत्पादकत्वाच्चंदनादिभोग
विषयानेयस्याअपांगवीक्षणा

भूवलिप
लनं,कटाक्षः

नन्दुहृषतनासेन

ह्रवंतिसातथ्या अथवाचंद्रस्यवा
मनेत्रतयाअपांगवीक्षणंचंद्रि
कोच्यते कंदर्पजनकअपांगवी
क्षणंयस्याःसा कंदर्पजनकश्चाहे
नलक्ष्मीनिवासकमलेलक्ष्यतेन
दृद्पांगेकामाक्षीकमलाक्षीत्यर्थः॥
तन्निरूपणलक्षणंलोकसंजीवनं
यस्याःसातथ्या ॐकंदर्पजनकापां
गवीक्षणायैनमः २२ कर्पूरवीटी
सौरभ्यकल्लोलितककुभटा॥ कर्पू
रयुक्तास्ववीटयश्चतांबूलकवला
नितासांसौरभ्यंतैःकल्लोलितानि

त्रि॰
वि॰
१॰
10

असकृत्परिमलीकृतानिककुभा
दिशोंतराणिप्रदेशायस्याःसा सु
रवेवासितपरिमलेनजगन्मात्रेसु
रभीकृतमितिस्वरूपातिशयोक्ति
रस्मिन्नामनिव्यज्यते महाराजभो
गवतीत्यर्थः ॐकर्पूरवीटिसौरभ्य
कल्लोलितककुभन्तरायैनमः १४
विधकर्मरेणादार लिप्य
कलिदोषहराकलेर्लिप्याजायेमा
नानांप्रहृष्टाणांजन्ममात्रेणयेदो
षाःपापान्याधुनिकानिनष्टाश्रुता
कीर्तिताप्रस्तुताप्रजितापूजितातानीस्तानि
हरतीति तथाकलेकृत्योन्पवासि

नांकलहान्तजन्मताभिनिवेशाव

श्याज्ञायमाना, येदोषाःपरब्रह्मवि

षयेअस्तित्वनास्तित्वदेहादिव्यति

रिक्तत्वभिन्नत्वगुणित्वादिसाधक

युक्त्याभासनदनुगुणसंमत्याभास

कृतिनात्पर्यविघटनान्यथाकरण

उक्तरूप रागग्रहजन्यकामक्रोधप्रुरुषव

शाक्रियमाणनिंदावचनहननादि

रूपाबहुविधादोषास्तान्नुद्दैनब्रह्म

ज्ञानसाधनमुक्तरूपेणहरतीति

कलिदोषहरा, ॐकलिदोषहरायै

नमः ८५, कंजलोचना, कंजंब्रह्मांड

त्रि·
वि·
११

अयंपूर्वमपःस्रष्टातासुवीर्यमवा
सृजत् तदंडमभवद्धैमंसहस्रांशु
समप्रभमितिवचनात् कंजान्य
नेककोटिब्रह्मांडानिलोचनयोर्लो
चनत्वहानवीक्षणेयस्याःसातथासे
येदेवतेतत्तेश्रुतिस्मृतेः अथवा के
भ्योजायंतइतिकंजानिकंजशब्देना
रविंदनीलोत्पलानिलक्ष्यंतेतल्लो
चनेयस्याःसातथा ॐकंजलोचना
यैनमः १८ कम्रविग्रहा कम्रोतिम
नोज्ञोगांभीर्यधैर्यमाधुर्यादिबहुगु
णोपेतत्वाद्विग्रहोमूर्तिर्यस्याःसा

तथा आनंदरूपममृतं यद्विभा
तीति श्रुतेः आनंदस्वरूपत्वाद्वा
कम्रविग्रहा ललितरूपेत्यर्थः ॐ
कम्रविग्रहायै नमः ७ कर्मादि
साक्षिणी कर्मादिर्येषां तानि कर्मा
दीनि उपासनायोगश्रवणमनन
निदिध्यासनानि तेषां साक्षिणी अ
संबद्धद्रष्ट्री साक्षी चेत्ता केवलो नि
र्गुणश्चेति श्रुतेः अथवा कर्माद
यः साक्षिभूता जीवनिष्ठास्तदना
श्रयतया आत्मदर्शनसाधनानि
सृज्यमानजगदुपादानभूतानि

त्रि॰ वि॰ १२

12

यस्याः स्मातव्या ॐ कर्मादि सा च्चि

ण्यै नमः १५ कारयित्री,, कारयितृ

त्वेनाम ॐ वैत्याज्ञापयितृत्वेज्ञा

यमानकर्मगोचरकृत्युत्पत्तिहे

तुकर्मा,, द्योयकत्वं,, इदं चालिङ्लो

ट्प्रत्यया,, तानां धर्मः विधिनिष्ठाभा

वनेत्युच्यते तेषां शाब्दात्मकतया

जगतां तथात्वासंभवात्तदधिष्ठा

नचैतन्यरूपतया सर्वे वेदा यत्रै

कं भवंतीति कृत्वा वेदस्यात्मभेदे

न स्वप्रकाशकतया,, र्थप्रकाशन

द्वाराप्रामाण्ये विधीनामपि वेदै

कदेशतयाप्रेरणात्स्वपत्वात्तद्धि
ष्ठानचैतन्यात्मनाकारयतीतित
था एषह्येवसाधुकर्मकारयती
तिश्रुतेः॥ ॐकारयित्रेनमः १९ क
र्मफलप्रदा॥ कृतानांकर्मणांकाला
न्तरभाविफलप्रदानेऽदृष्टंकार
णमित्यनीश्वरमीमांसकादिमते
का र्मत्वजडानांसूक्ष्माणामदृष्टानां
चेतनयर्मकर्मफलप्रदानेसाम
र्थ्यायोगात्॥ कृतानांकर्मणांफला
वश्यभावेकर्माध्यक्षइतिश्रुतेः
मय्येवविहितान्हितानितिस्मृते

त्रि· वि· १३

स्य परदेवताकर्मफलप्रदा ॐक
र्मफलप्रदायैनमः २ इतिश्रीमत्प
रमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्गोविं
दभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीमच्छंक
रभगवत्पादकृतात्रिशतीनामा
र्थप्रकाशिकायांमूलमंत्रप्रथमव
र्णनामार्थप्रकाशनंप्रथमंप्रकर
णम् १ प्रकाररूपेति प्रकारोरूपं
मंत्रद्वितीयवर्णावयवत्वेनज्ञाप
कंयस्याःसातथा ॐप्रकाररूपायै
नमः १ प्रकान्तरी प्रकंसुखमीप्स
रोपाधित्वेननश्वरत्यात्मज्ञानेन

विनाप्यभुक्तिर्न तत्प्रतीत्यन्तरं कू
टस्थशब्दवाच्यं माया तत्प्रतिबिंब
निष्ठसर्वज्ञत्वयाथात्म्यकविशेष
णत्वेनास्याप्यस्तीत्येकान्तरी पक
मन्तरं सर्वप्रकृतित्वात्परापरब्र
ह्मप्रतीकतया तदुपासनया त
दुभयप्राप्तिसाधनत्वेन स्वद्बल
द्रूपललिता लक्षाकशब्दः प्रणवो
स्याप्यस्तीति वा, एकोऽवेद्यचैतन्यरू
पः अक्षरो विनाशी परमेश्वरोऽर्थश
रीरत्वेनास्याप्यस्तीति वा, एकाद्य
क्षराणि मायाबीजादीनि तदुपास

त्रि.
वि.
१४

नाप्रतीकत्वेनास्याप्रस्लीतिवा अथ
पर्यायतदक्षरमधिगम्यतेइति
क्रमेरखंडाकारवृत्तिप्रतिफलन
योग्यचैतन्यरूपतयातद्वृत्ति मात्र
प्राप्तिमात्रेणाक्षरपदलक्ष्यचैतन्ये
विषयतासंबंधेनास्याप्रस्लीतिवा
एकाक्षरी ॐएकाक्षरायैनमः २ चका
रोनिर्गुणब्रह्मणोवासगुणब्रह्मवि
शेषाणांसमुच्चयपरः सर्वत्रेतिद्र
ष्टव्यं सचिन्मयःशिवःसाक्षात्तस्या
नंदमयीशिवेतिवचनेन स्त्रीरूपां
चिंतयेद्देवींपुरुषामथचेश्वरीं ३

ग्रवा निश्चलं ध्यायेत्सच्चिदानंदवि
ग्रहमिति स्मृत्वा च त्वं स्त्री त्वं पुमानि
ति श्वेताश्वतरोपनिषद्युपाधिकृ
तनानारूपसंभवोक्तेश्च अत एव
सेयं देवतैक्षतेत्यादौ तत्सत्यं स आ
त्मेत्यत्रैकत्र स्त्रीलिंगदेवादिपदा
नां तत्त्वमिति नपुंसकांतस्या
त्मेति पुंलिंगांतशब्दस्यैकार्थत्वं श्री
भाष्यकारः॥ अविवक्षितोपाधिम
तया तत्त्वंपदलक्ष्यार्थस्यैकत्वात्प्र
तिपादयांचक्रुः तस्मात्सर्वपदल
क्ष्यार्थे सर्वेऽपि गुणा वर्णितं से

त्रि॰
वि॰
१५

भविष्यंतीति हयग्रीवेणास्मात्रिंश
त्पांबहुवक्ष्यकाराउपात्तास्तेनवयं
सर्वेषांसर्वत्राऽनुपार्थकेनप्रयोज
नाऽनंतरंपश्यामः॥एकाऽनेकाद्वरा
कृतिः॥एकमीश्वरप्रतिबिंबोऽपाधि
तयाशुद्धसत्वप्रधानमुत्तरमुक्तान
ऽमनेकानि,मलिनसत्वप्रधानतया
जीवोपाधिभूतान्युत्तराणिअव्यक्ताना
नि,मायावाविद्याचभवतीऽतिश्रुतेः
एकंचाऽनेकानिचप्रकाऽनेकानि,प्र
कानेकानिचतान्युत्तराणिचतानि
तया,मायांचप्रकृतिंविद्यादित्या

दिक्कृतेः ते चाकृतयः प्रतिबिंबानि
अविच्छिन्नानि चैतन्यानि वा, घटस्थो
दकावच्छिन्नप्रतिबिंबाकाशवद्य
स्याः सा तथा अव्यापकानि च प्रण
वाद्यानि अनेकानि च अकारादिक्ष
कारांतानि अक्षराणि वर्णा आकृतिः
स्वरूपं यस्याः सा, मातृकास्वरूपत्वेन
वा अकारादिक्षकारांता मातृकेत्य
भिधीयते इति वचनात्, अथवा प्
कं च पकारक्षकारांतौ च इतराण्यने
काक्षराणि च सर्वे मिलित्वा पंचदश
वर्णात्मिका मूलविद्या आकृतिः स्व

त्रि॰ रूपं यस्याः सा एकीभूतानेकान्तरे
वि॰ ष्वनेकाज्ञानेष्वाकृतिः स्वरूपं शो
१८ धितत्वेपदार्थसामस्त्यात्मकं यस्याः
16 सा ॐएकानेकान्तराकृतये नमः ३
एतत्तदित्यनिर्देश्यया एतदेतत्का
लेऽयत्तयापरिच्छेदवज्जस्ततत्परो
क्षनिश्चितस्वरूपे एतच्चतच्चएतत्त
दीप्रकारः उद्भावेत्ततीयार्थेन
ष्याचमतत्यत्ताभ्यामित्यर्थः एत
त्तदित्यनेननिर्देष्टुंनिर्वक्तुंयोग्या
सानभवतीत्यनिर्देश्यालोकेसवि
शेषणोहिपदार्थः परोक्षत्वापरो

सत्वादिनाधर्मविशेषणेनयुक्तेन
निर्वक्तुंशक्यः शब्दप्रवृत्तिनिमित्त
जातिगुणक्रियादीनामेकतमसंबं
धोनास्ति अशब्दमस्पर्शमरूपम
व्ययंनिर्गुणंनिष्क्रियंनिष्कलमि
त्यादिश्रुत्या नाप्यवस्तुकेनकर
णेनवाचकेननिर्देष्टुंशक्यो य
द्भावान्मृगदिनमितिश्रुतेः अतए
वतत्तदित्यनिर्देश्यापाङ्मनसाती
तेत्यर्थः अथवापनस्तुत्यादिप्रमा
णसिद्धंकार्यंपश्चादिपरोक्षादिवि
शिष्टं पूर्वकालसंबंधिव्यवहितं

त्रि॰
वि॰
१७

17

कारणमुच्यते इति शब्दउभयत्र सं
बंधनीयः कार्यमिति कारणमि
त्यपि शुद्धचैतन्यरूपानिर्देश्यकार्य
त्वकारणत्वघटकोपाधिविरहेन त
त्वेन कार्यकारणभावाभावेन द्वा
चकशब्दैः विषयीकर्तुमशक्यत्वा
त् अथवा एतदपरोक्ततया अह
मिति प्रतीयमाने जीवचैतन्ये त्व
पदवाच्यार्थः तत्परोक्ततया प्रतीय
मानमीश्वरचैतन्यं तत्पदवाच्यार्थ
इति शब्दएवचकारार्थः तथा च
वादिभेदसिद्धांतस्त्वभ्युदितः सोऽयम्

मते प्रकृतिःजगत्कर्त्री प्रकृष्टो
जीवः नानाचेतनाभोक्तानित्यई
श्वरएवनास्तीत्यंगीकृतंभगवतः
मते गुणिसर्वविद्यइतिश्रुतेः
नित्यगुणविशिष्टात्परमेश्वराद्वि
ष्णोर्जीवानामुत्पत्तिविनाशवत्वे
नानित्यत्वात् सएवभगवान्पार
मार्थिकःएकइत्यंगीकृतः तदुभ
यवादिमतसिद्धांतस्योपनिषद
सूत्रकारभाष्यकाराभ्यांनिरस्तत्वा
तदुभयविषयाश्रनिर्देशेणपार
मार्थिकसच्चिदानंदरूपतयाब्रं

दोग्यगतत्वेनतास्याहार्थस्यप्रतिष्ठा
पनादितिभावः अथवातटस्थेष्व
रादिकारणादादिसिद्धांतनतश्चैव।
स्थितभेदवजीवेश्वररूपतयाश्रुति
दैषणाभेदव्यवस्थायाएवसाधित
मशक्यत्वादित्येतत्तदिदमनिर्दे
श्यं ॐ एतत्तदिदमनिर्देश्यायनमः
ष एकानंदचिदाकृतिः॥ एकोमुख्यः
मुमुक्षुरूपत्वेनाभीप्सितश्चानंदः
सर्वविच्चैतन्यंप्रकाशोत्तानंदश्चानं
दश्चासौविच्चश्चानंदवित् एकावा
सौश्चानंदविच्च एकानंदविच्चेसे

वाकृतिःस्वरूपंयस्याःसा सच्चिदा
नंदब्रह्मस्वरूपलक्षणवतीत्यर्थः
विज्ञानमानंदंब्रह्मआनंदोब्रह्मे
तिव्याजनात् दीप्तिस्वरूपप्रका
शात्मकपरमानंदस्वरूपस्य जी
वन्मुक्तावस्थायांपरमात्मज्ञानव
शरूपानुरूपप्रत्यक्षप्रमाणग
म्यत्वमप्यस्तीतिमानव्या अथवा
एकैषामनुभावकानांयोगिना
मानंदसाक्षात्काररूपाकृतिर्नि
रावरणप्रकाशरूपायस्याःसा
अथवाआनंदःशिवाश्चित्परमेश्व

त्रि॰
वि॰
१५

रपकंभूतेप्रकरहितेश्यानंदचिन्मा
वाकृतिर्यस्याः सा तथा ॐ प्रकानं
दचिदाकृतये नमः ५ ननु आनंद
प्रमातृत्वेन
स्य लक्षणयोरानंदमयो वाच्यः त
था चैको जालवानीशत ईशितीभि
रिति श्रुत्यैकत्वमपि जीवे सि
द्धति तथा प्रकाशमावानंदस्य त
स्य चिदपि धानप्रकाशकचैतन्यं
यस्याः सेति आकृतिर्यस्याः सेति
विग्रहः संभवति व्रलपुच्छं प्रति
ष्ठेति तत्प्रकाशकचैतन्यस्य पुच्छ
शब्देन परामर्शात् एवं च सेति

प्रकाशकनित्यत्वस्य प्रकाश्यपति
त्यत्वापेक्षितत्वात् सत्यंज्ञानमनं
तंब्रह्मेत्यादिब्रह्मस्वरूपलक्षण
वाक्येष्ववाच्यार्थप्रधानेनविधिमु
खेनैवचब्रह्मप्रतिपादने अतद्व्या
वृत्तिरूपनिषेधमुखेनलक्षणा
र्थप्राधान्येनब्रह्मस्वरूपलक्षणप्र
तिपादनायोगे तत्त्वमसिवाक्येपि
वैशिष्ट्यंसंभवतीतिचेन्नेत्याह । ए
वमित्यागमावाक्येति । एवंविशि
ष्टतयाप्रत्यक्षासिद्धत्वेन आगमैर्वै
दैर्ज्ञापनीयानभवति आनंदशब्द

अतद्व्यावृत्तिः नभू
मिर्नतोयमित्यादिः

षट्दुःएवं प्रतीतान्तपौष्मावीरस्य न्तो भमो हो व वेतस:
प्रात्यस्य द्रुत्विपर्येहे षट्दुःखानि प्रतीयिलः॥

त्रि॰ स्यानेदवाचकस्यतत्स्वरूपेसंभावि
वि॰ तेषुदुःखजीवलक्षणयात्रयदो
२॰ षापातात् पारमार्थिकभिन्नसत्ता
20 कवस्त्वन्तराभावेनतत्त्वंपदवाच्या
र्थतिष्ठविशेषणद्वयस्यान्योन्यवि
रोधवत्त्वात्तमःप्रकाशवद्देषि
ष्वायोगेसर्वज्ञार्थोवाक्यार्थःसप् वएवं
द्यते तथाचस्वरूपलक्षणवाक्ये स्यात्र भिन्नयोस्तं
श्रैनेन
ष्ठवाच्यार्थस्य सतोऽनुपदार्नेमितिश्च
त्यामिथ्यात्वप्रतिपादनात् निषेध
मुखेनैवप्रतद्याहन्तिस्वरूपेप्रति
पादनेनलक्षणवाक्यानिसमंजसा

नीतिभावः ओमेवमित्यागमावो
ध्यायैनमः ९ एकभक्तिमदर्चि
ता॥ एकस्मिन्नभेदेनैवब्रह्मणे
भक्तिभजनीयत्वबुद्धिस्तत्परि
जिज्ञासायेषामस्तितैर्विनापू
जितेत्युपलक्षणं स्वताध्यातान
मस्कृतेत्येवमादीनां॥यन्मनसा
ध्यायतितद्वाचावदतितत्कर्म
णाकरोतीतिश्रुतेः॥ मानसिक
व्यापारपूर्विकात्वेप्येतदिंद्रिय
कर्माणिभवंतीत्यभिप्रायः॥ अ
थवाऽस्मिन्संसारमंडलेतत्त्वदृ

त्रि·
वि·
२१

21

एपरिज्ञातारो ये केचन तेषां भज
नीयत्वव्यवसायो भक्तिस्तदेक
प्रवणतासगुणाव्रत्तविषयाह
वियानैरेकभक्तिमद्भिरर्चितास्त्र
त्रयोगमहायागप्रकारैः पूजि
तेत्यर्थः ॥ ॐ एकभक्तिमदर्चिता
यै नमः ७ एकाग्रचित्तनिर्ध्याता ॥
एकमेकाद्वयंप्रमालंबनेवि
षयो विजातीयप्रत्ययतिरस्का
रपूर्वकसजातीयसंततिकाभिर्नि
रंतरव्याप्तिविषयीकृतचैतन्य
यस्य तत्राटप्रांचित्तमंतःकरणं

येषां तैर्यमनियमासनप्राणाया
मप्रत्याहारध्यानधारणासमाधी
नां परिपाकातिशयं प्राप्तोपा
यमानासंप्रज्ञानसमाधेः त्रिवि
धभूमिकादृतंभराप्रज्ञालोकाप्र
शांतवाहिताचेति एतेनयथाभूतं
सच्चिदानंदलक्षणंब्रह्मभवति
हृद्व्याप्त्याविषयीकरोतिइतिप्र
ण्यमानतया आत्मन्येववशंनयेदि
तिभगवद्वचनात् प्रज्ञालोकाप्र
ज्ञायामखंडैकरसहेतोर्नित्यनिरंत
राभ्यासेनपरिपाकस्थितौ ब्रह्म

त्रि॰
वि॰
२२

22

विषयिणां चावरणाभिभवं ऊर्ध्वस्रो
तसो प्रज्ञाप्रतिष्ठेत्यादिक्तेः प्र
ज्ञायाश्चलक्षणायाः आलोकः अभि
मुखीसाक्षात्कारः यस्मां सेयं चैतेषा
कारणविज्ञाने यस्मिन्विज्ञाते सर्व
मिदं विज्ञातं भवतीति एकविज्ञा
नेन सर्वविज्ञानरूपं प्राप्तं वचना
त्तथा चित्ते तदुपलब्धे सर्वं जगदुप
लिब्धमिति यदि तदानीं चैतन्यप्रका
शेनैव प्रकाशितं जगत्स्वप्नवद
र्थं वदर्थो भासते इदं च भगवता
नामस्तोत्रिप्रमाणादिप्रमाणेवे

पातंजलियोगसूत्रे

यमस्माकं तथाच तस्यांभूमिका
योनिरुद्धसामर्थ्यसदंतःकरणे
साकारस्वरूपंनिर्वासनेयदान
श्रुपति तदाप्रशांतवाहिताभवति
वाहःप्रवाहःसंततवृत्तिधारास्य
स्यास्तीतिवाही वाहितोभावोवाहि
ताप्रशांतावासौवाहिताचप्रशां
तवाहिता अथवाप्रशांतोवाहो
स्यास्तीतिप्रशांतवाहीतस्यभा
वःप्रशांतवाहिता मनसोवृत्तिशू
न्यस्यवस्ताकारतयास्थितिः असं
प्रज्ञातनामेतिसमाधिर्योगिनो

त्रि॰
वि॰
२३

23

श्रियः इति वचनात् प्रशान्तमनसं
ह्येनमिति भगवद्वचनाच्च पृथि
व्यप्तेजोनिलखे समुपस्थिते पंचा
त्मके योगगुणे प्रवृत्ते न तस्य रोगो
न जरा न मृत्युः प्राप्तस्य योगाग्निम
यं शरीरमिति श्रुतेः फललक्षणः सा
धनपरिपाकवशाद्दीनतैर्निध्या
नाध्यानस्य निर्गतत्वात् भेदास्फू
र्तै ध्यानविषया न भवतीति ध्या
तुः स्वरूपैव प्रकाशते ब्रह्मविद्ब्र
ह्मैव भवतीति श्रुतेः निध्यानेति
पाठे नितरां श्रवणमननाभ्यास

ध्यानेनसाक्षात्कृतेत्यर्थः ॐप
काग्रविघ्ननिर्ध्यानाद्यैनमः, प
एषणारहिताहता, एषणाइच्छा
सात्रिविधा परलोकजयाजय
पुत्रैषणापुत्रलोकजयसाधन
कर्मसंपादनाय वित्तैषणाउपा
सनादिनाजयसाधनोदेवलो
कस्मिन्नेषणालोकैषणाश्चा
भीरहितैरनाकृष्टचित्तैः नेह
सापुत्रैषणायाश्चवित्तैषणाया
श्च लोकैषणायाश्चव्युत्थायायाश्च
भिक्षाचर्यंचरंतीतिनिष्कृतेः श्रुध

त्रि॰
वि॰
२४

25

णारहिताः परमहंसपरिव्राजकाः
संन्यासिनस्तैरादरेणानिध्यायप्र
मणास्वस्वरूपेणाहंता श्रेणीकृ
तानिरंतरध्यानेनसाक्षात्कृतास
तीमोक्षरूपतयाप्राप्तमित्यर्थः ॐप
क्षणारहितानंतायैनमः ५ पला
सगंधिविकरा पलादिवदितिह
ष्टांतप्रदर्शनेसौगंध्यमात्रमज्ञा
वप्रदर्शनेनसाकाल्पितदिव्यप
सुगंधि
रिमलसज्ञावहेतुः नतुप्राकृ
तत्वप्रदर्शनपरंपरब्रह्मणःस्वा
धीनसाधनत्वात् नहत्सगंधयतु

तिसामान्यमात्रेणव्यज्यते गुणमात्रा
दानेनसर्वत्रपदार्थांतरस्यहृद्यो
तीकरणात्सुगंधायेषांतानि
सुगंधीनिललाटपुष्पाश्चिकुराःकुंत
लायस्याःसा तथास्वभावसिद्धदि
व्यपरिमलशालिसर्वांगसौंदर्य
वतीचिकुरपटस्योपलक्षणादि
तिभावः ॐपलासुगंधिचिकुरायै
नमः १ पनःकूटविनाशिनी।। प
नसांपापानांकूटंसमुदायस्त्रागा
मिसंचितप्राब्धभेदेनसमष्टिरू
पोमहज्जरं तत्वज्ञानेनविनाश

न्यस्यभोगमात्रस्यतद्धिनाशकत्वा,
वगमात् तेषांचकल्पकोटिकाल,
क्रिमिकभोगप्रधानेविनोपायांतेर
णान्तयेष्वनामास्यब्रह्माभेदज्ञान
विषयतयाचैतन्यंतन्नाशयतीति
तथापवेवियंपापंकर्मनश्यते
नाशरीरस्यप्रियाप्रियेस्पृशतइत्या
दिश्रुतेः अहंत्वांसर्वपापेभ्योमोक्ष
यिष्यामीतिस्मृतेश्च अथवा एतौ
सिचनत्कारणीभूतंकूटैकपदंवे
चनाभिधानेचतत्कारणंमायांच
नाशयतीतितथा ॐएतःकूटवि

नाशिन्यैनमः ॥ एकभोगा एकेन
कामेश्वरेणसाकंभोगोभुक्तिर्भोगः
स्वस्वरूपानंदानुभवोयस्याःसातथा
अथवा एकस्माज्ज्ञानतत्कार्यस्यका
र्यकारणरूपेणाभिन्नस्यतदधिष्ठा
नतयास्वसत्तायायकत्वेनभोगःप
रिपालनंयस्याःसा, प्रपंचोत्पत्तिस्थि
तिनाशादन्नमायोपाधिकचैतन्य
मित्यर्थः एकाकीनरमतेततःप
तिस्वपत्नीकमभवदिति श्रुतश्चवि
यब्राह्मणवचनादंपत्योरैहिक
भोगरत्यावगमेनपरमार्थेनएत्त

त्रि· वि· २९

26

त्वद्रूपस्यैकचैतन्यद्रूपतावगमात्
नडुभयभोगस्याप्येकभोगत्वान्नेह
दितिवा ॐ एकभोगायै नमः १२ ए
करसा एकोभिचोरसः सामरस्यय
स्याः सा रसथं हसेवायैलब्धानंदीभ
वतीनिष्कृतेः अथवा एकोनवर
सेषु मुख्यः शृंगारो रसः यस्याः सात
था एकस्मिन्स्वभर्तरि रसो निरति
शयप्रीतिरनुरागसंज्ञा यस्याः सा
तथा एकनपरमेश्वरेणास्वाक्रि
यमाणः प्रीत्यतिशयरूपतन्नदि
षयको रसो यस्याः सा अथवा ए

ड्रेषुमुख्योमधुररसःप्रियत्वे
नयस्माःसातथ्या सत्वगुणप्रधा
नमायोपाधिकचैतन्यरूपत्वात्
रस्याःस्निग्धाःस्थिराहृद्याआहाराः
सात्विकप्रियाइतिश्रीभगवद्वच
नात् ॐ एकरसायैनमः ११ ऐकै
श्वर्यप्रदायिनी ईशानेप्रेरयत्यंत
र्यामित्वेनसर्वाणीतीश्वरः सम
वेषुभूतेषुतिष्ठन्सर्वाणिभूता
न्यंतरोयमयतीतिश्रुतेः तस्यै
र्यमाणानांजीवानांभूतशब्दवा
च्यानाम्ज्ञानकार्याणिकरणीय

त्रि॰
वि॰
२७
27

हितप्रतिविंवचैतन्यरूपाणांजा
ग्रदाद्यवस्थाभिमानानामखंडब्रह्म
साक्षात्कारवेलायामभेदानुभवा
त्त्वमसीत्यादिश्रुतेस्तु एकमेवा
द्वितीयमितिविशेषितत्वाच्च ए
कस्यासावीश्वरस्यैवेत्येकेश्वरस्तस्य
भावस्तदैक्यंतत्स्वरदातीतितथा
बङविद्यायतनवत्समर्वैर्थिको
विद्यायतनवानित्युक्तेः तत्त्वज
ननिष्टविद्याप्रावेनदतिशायश्री
तीतिवदेकंचनिरतिशयमणि
मादिरूपमैश्वर्यंनिःश्रेयसंद

दातीति वा यद्वा पर्कं मानुषं सर्वो
त्कृष्टं सार्वभौमत्वादिलक्षणं अ
भ्युदयसामान्यमैश्वर्यं प्रददाती
ति वा तथा ॐ पर्कैश्वर्यप्रदायिन्यै
नमः ॥४॥ पर्कं तपत्रसाम्राज्यप्रदा ॥
आतपादासमन्तादाध्यात्मिकाधि
दैविकाधिभौतिकानि आशाहार्थैः
तेभ्यो जातानां तथा आतपानपंक्ति
शोषयतीति तपा आतपेभ्यस्त्रा
यतीति रक्षतीति आतपत्रं सर्वे
सेमाद[illegible]ङःखोपशामकमात्मत्वा
नेयज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्य

त्रि·
वि·
२८

28

क्षिपांडवेतिभगवद्वचनात् अखि
लदुःखनिदानाज्ञाननिवर्तकमे
केलक्षणयाअभिन्नब्रह्मविषयका
त्मेत्यर्थः एकंचतदानपदंचअखं
डाकारज्ञानंतेनजायमानंयत्सा
म्राज्यंसाम्राज्यराज्ञिभवंसर्वोत्तम
त्वंतत्प्रददातीतितथा यद्वाएका
न्तपदंसाम्राज्यंचक्रवर्तित्वंतत्प्र
ददातीतिवा ॐएकान्तपदसाम्रा
ज्यप्रदायैनमः २८ एकांतसृजिता
एकस्माद्वितीयस्यप्रोषितनत्वप
दार्थस्य तेउपायोल्पदिपरिच्छेद

कृत्वास्पृजिताहमित्यपरोक्षीकृ
ता यस्मात्तादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिकृ
तेः अथवा एकस्य ब्रह्मण इयं पू
जिता षड्भिर्विमरणगत्यैवस्माद
नेषितियान्तपावाउपनिषद्ब्रह्म
मात्रपरतया पर्यवस्यतीत्यर्थः
एकांतपूजितेति श्राउपनिषदि
त्यर्थः अथवा एकांते गुह्यातिवा
तीश्रयणोप्रयोजयेदितिकृतेः
एकांतस्थले ध्यानादिना योगिभि
विषयीकृतेत्यर्थः अथवा कामे
श्वरेण एकांते स्त्रीलिंगे संप्रदाय

त्रि॰
वि॰
२५

25

प्रहत्यर्थमादावीश्वरेण वहिर्यो
गक्रमेण भावादिसायनेन सर्गा
दिकाले प्रजादिनासंतोषितेति
तद्भूतार्थव्यपदेशः प्रकांते सर्वे
प्रविलापनसमये पूजितायाना
दिनासंपादितासात्हूतेत्यर्थः
कश्चिद्वीरः प्रत्यगात्मानमेतदाह
नचद्वरमतत्वमिच्छन्निति शङ्कते
रितिवा ॐ प्रकांतपूजितायै नमः
१८ प्रथमानप्रभा प्रथमानाविव
र्धमाना सर्वातिशायिनी प्रभा कां
तिः प्रकाशो यस्याः सा तमेवभांत

मनुभातिसर्वंतस्यभासासर्व
मिदंविभातीतिश्रुतेः ॐप्रथमा
नप्रभायैनमः १८ प्रजदनेकज
गदीश्वरी प्रजेतिकंप्रमानानिचे
ष्टमाणानिप्राणवंति अनेकानि
नानोपाधिकानिजगंतिजंगमानि
विचरन्त्याणिनइत्यर्थः ईदृशेर
यतीतीश्वरीस्थावराणांमहखेडः
खप्राप्तिपरिहारोपायानभिज्ञ
त्वेपिस्वजीवनहेतुभूतोदकपा
नादिप्रवृत्तिदर्शनाच्चेष्टावत्वंत
त्राप्यस्तीति जगच्चेष्टोनिर्निशेष

त्रि·
वि·
१·
31

प्रपंचमात्रपरोक्षकस्य अन्यथा
सर्वेषुभूतेष्वितिनिष्कृतौवरष्ठाति
मात्रपरत्वेसंकोचापत्तेः असंगति
विरोधेसामान्यवाचकस्यशब्दस्य
विशेषेलक्षणांगीकारस्यान्याय्या
त् अन्यथालक्षणाःप्रपंचमात्रोत्प
त्त्यादिहेतुत्वेसंकुचितेभवदद्तेग
रवारदपन्नजगत्पदस्तुपाते यथा
काव्यक्रियाश्रयत्वेनप्रमाणवत्व
मात्रस्यसमष्टिहिरण्यगर्भाश्रय
त्वेनसर्वेषांप्रेर्यत्वंसंभवतीति
भावः ॐप्रजदनेकजगदीश्वरै

नमः ॥ एकवीरादिसंसेव्या ए
कोनितरसाधारणोवीरःपुरश्च
र्यादिनाकृतमंत्रदेवतासाक्षा
त्कारःलब्धपुरुषार्थःपुमान्‌वि
जयशामाभ्युदयशालीराजराज
तिष्ठधैर्यगांभीर्यादिगुणवत्त्वेन
तत्रदेवतोपासकापुरुषादयो
वीराइत्युच्यंते तेषांमाशक्तीनां
ताब्राह्म्यादयोयेषांशाणिकोटीनांते
एकवीरादयस्तासांकदंवैःसंसे
व्यासेवितुंयोग्या यदेश्वरीभक्ता
नतुरक्षानिसगुणानिर्गुणावि

त्रि॰
वि॰
३१

दयहृवर्त्तीस्यान्नदानेकपरिवार
देवतापरिसेवितामेत्रदेवतात्वे
नोपासनीयेत्यर्थः अथवापक
वीरारेण कालदादयःशक्तयःश्य
मलाप्रमुखास्ताभिस्ताःकिलप्रपं
चेस्वस्वपीठेस्थिताःसत्यउपासका
नामभीष्टवरप्रदाओटश्यनेना
अस्याःपरसेवकत्वेनस्वयमभी
ष्टवरकामयिअउत्यस्याःप्रकृता
यामहिमातिशायोक्तिः ॐपकवी
रादिसंसेव्यायैनमः ४९ पकशा
भावशालिनी प्रभोभीवःशाभवे

37

रत्नकत्वमेकं अतिनरसाधारणं
चतत्प्राभवं चतच्छालत इतितथा
अथवाप्राभवत्वस्यसापेक्षिक
धर्मत्वादेकपदस्यचानन्यगामि
त्वार्थस्यसामानाधिकरण्येनस्वा
रस्येनपर्यालोच्यमानेनायमर्थः
सूच्यते प्राभवंचनियम्यलोको
त्कर्षंविनाअनुपपद्यमानेनतदंत
र्गतेनतत्कार्यमर्थापत्त्यासिद्ध्य
ति तथाचवटबीजवत्स्वांतर्गत
पत्राद्याविकार्यवत्कूटस्थ्यचैत
न्यमितिभावः अथवा प्राभवंना

त्रि॰ मेश्वरत्वेन तदातिमनियम्यजनं वो
वि॰ पलक्षणाविषयायास्यैकस्य त्वंड
३२ चैतन्य मित्तिभावो स्यतदेकप्रभा
वं पादोस्य सर्वाभूतानि पकांशेन
स्थितोजगदितिश्रुतिस्मृतिभ्यो
भूतपूर्वगत्याप्राभवोपलक्षितं
एकंसच्चिच्चैतन्यैकरूपंप्रालजे
आविःकरोतितथा ग्रथवा एकं
च तत्प्राभवं च एकप्राभवं मुख्ये
सार्वभौमत्वमितियावत् प्रभुत्व
परंपरायाःसविशेषायाश्चावि
च्छिन्नयावसानावधीभावेनेति प

32

षसर्वेश्वरएषभूताधिपतिएष
भूतंपालयतिइत्यंतर्यामित
यासाक्षाद्भूतोत्पादकत्वरूपप्रे
रकत्वंचेतरवागाद्यवयवप्रेर
णातिध्यायानापर्याप्तिरत्रैवास्ती
त्यभिप्रायः ॥ तथाचनिरंकुश
स्वतंत्रजगत्कारणत्वरूपतट
स्थलक्षणलक्षितवेदांतसमन्व
यविषयीभूताखंडसच्चिदानं
दस्वरूपापरदेवतास्वरूपांस्वस्व
रूपेणैवध्यातव्येतिनिष्कृष्टार्थः
ॐएकप्राभावशालिन्यैनमः ३

त्रि॰
वि॰
३३

तित्रिशतीनामार्थप्रकाशिकायां
मूलमंत्रद्वितीयवर्णनामार्थप्रका
शनंनामद्वितीयंप्रकरणं २ ईका
ररूपा ईकारोरूपंस्वतीयावयवोय
द्वाचकःमंत्रस्ययस्याःसातथा ॐ
ईकाररूपायैनमः १ ईशानी ईष्टे
इतीशानीसर्वप्रेरकेत्यर्थः ॐईशा
न्यैनमः २ ईप्सितार्थप्रदायिनी अ
र्थ्यंतेप्रार्थ्यंतेइत्यर्थाअभ्युदयनिः
श्रेयसरूपा आप्तुंगंतुंप्राप्तुमिष्टा
विषयभूताईप्सिताः तेचतेर्थाश्चे
तिकर्मधारयःईप्सितानर्थान्ददा

नीतिजन्या केवलकर्मणा सह
ष्टद्वारा कालांतर्भाविविफलता
दातृत्वमचेतनत्वान्नोपपद्यते
तादृशानां कस्मिन्नप्यर्थे साम
र्थ्यादर्शनाच्चेतनाधिष्ठितानां तु
कर्मणां भृत्यकृतपराक्रमादि
त्वष्टराजादिवत्तदाराधितपरमे
श्वरः कर्माध्यक्ष इति श्रुत्या सर्व
त्रस्य तत्तदधिकारीकृतपुण्या
पुण्यानुरूपतया फलप्रदाने
सामर्थ्यस्य सत्त्वं कल्प्यते तदन्य
स्याचेतनस्य जीवादेस्तत्र साम

त्रि॰
वि॰
२४

र्थं विरहतयैव तत्तदनुगुणफल
प्रदाने समर्थस्य सत्वकल्पने वि
षयकेच्छोत्पादनेन तत्साधनानु
ष्ठापयितारं तत्तत्फलकामान्पू
रयितेति अनीश्वरमीमांसकमत
निरासोऽद्रष्टव्यः अथवा ईप्सिता
जिज्ञासितेत्यर्थः तथा च स्वस्वरू
पप्रतिपादकवेदांतश्रवणमन
ननिदिध्यासनविषयीकृतानस
तीत्यर्थं प्रार्थ्यमानेः सर्वाभ्यर्हिते
मोक्षरूपे पुरुषार्थे प्रददातीति
तथा ओं ईप्सितार्थप्रदायेनमः २

ईदृगित्यनिर्देश्या ईदृगेतल्लक्ष
णलक्षितप्रमाणदृष्टापरिमाणा
एवंस्वरूपप्रमाणदृष्टायमेवाति
तिप्रत्यक्षासिद्धोनिर्देष्टुंशक्यते
यच्छब्दस्पानप्रभृतीनीतिश्रुत्यास
र्वेन्द्रियगोचरत्वनिराकरणाद्धि
निर्देश्यानभवति औपनिषदा
नांमते उपनिषदोवेदैकदेश
त्वेनेतरप्रमाणानपेक्षतयाज्ञ
ज्ञातार्थज्ञापकत्वेनप्रामाण्यमु
रीकृतं इदमेतादृगितिप्रत्य
क्षासिद्धार्थज्ञापनेननासामञ्ज

त्रि॰
वि॰
३५

वाचकत्वेन सापेक्षत्वरूपमप्रमा
णं प्रसज्यत इत्यभिप्रायः ॥ ई
दृगित्यविनिर्देश्यप्रायेण नमः ॥४॥ ई
श्वरत्वविधायिनी ईश्वरस्य भाव
स्तदेकं विदधाति स्वावरणवि
क्षेपशक्तिमदज्ञाननिहन्तृत्वे
डाकारत्वेन तद्रूपासती भेदबु
द्धिमात्रसंपादिनेश्वरैक्ययोग
क्षमे निवर्तन इत्यर्थः स्वेन रूपे
णाविनिश्चयन इति स्फुटेः अथ
वा ईश्वरत्वेनामननादेशाविधया
यनोत्कर्षादिमत्वं तत्तत्प्राणिका

यथापद्मारथ्यानुसारेणकर्मफ
लंप्रयच्छतीतिवा ॐ ईश्वरशक्तिवि
धायिन्यैनमः ५ ईशानादिब्रह्म
मयी ईशानतत्पुरुषाघोरस
द्योजातवामदेवाख्यानिपंचब्र
ह्माणितानिमयः स्वरूपमस्या
अस्तीतिवासातथा अथवाई
शानआदिर्येषांतेतथाअपिका
रणरूपाविष्णुब्रह्मेन्द्रादयस्ते
षामपितत्तन्नामरूपविशिष्टा
अहंबुद्धिमतामपिअन्तर्यामि
स्वरूपेणबुद्धिप्रेरकसन्निधाने

त्रि॰
वि॰
३८
36

दस्वरूपपरब्रह्मानंदप्रकाशात्म
नास्फुरतीतितथा ॐ ईशानादिब्र
ह्ममध्ये नमः ८ ईशित्वाद्यष्टसि
द्धिदा ईशित्वमादिर्यासांतथा अ
णिमामहिमालघिमागरिमाप्रा
प्तीशित्वंप्राकाम्यंचवशित्वंचय
त्रकामाःवसायितेत्यष्टैश्वर्याणिसि
द्धयोऽष्टौताददातीतितथा
अणिमाअणमात्रेणातिसूक्ष्मभा
वो,लाघवंवा,गरिमागुरोर्भावो
जडतापर्वतादिवत्भारवत्त्वेना
प्रकम्प्यत्वमित्यर्थः महिमाम

हितोभावोमहिमाहत्तणमात्रेण
विराडाकृतिमहत्त्वप्राप्तिर्हस्ते
नचंद्रमंडलादिस्पर्शईशिता
इंद्रादीनामपिप्रेरकत्वंप्राकाम्य
मप्रतिहतकामनावत्त्वंवांछिता
र्थफलप्राप्तिरित्यर्थः वशित्वंस
र्वलोकवशीकर[illegible]सामर्थ्यं यत्र
कामाःपरांगताः कामंतेइतिका
माविषयायत्रयस्मिन्नैश्वर्येस
तिपरांगताबहिर्भूताभवंति
विषयाणामनुभवाभावेपितज्ज
न्यसुखवत्त्वमवाप्तकामत्वमि

त्रि॰
वि॰
३७

तियावत् पताश्च ह्यो सिद्धयः ॐ ई
शित्वाद्यष्टसिद्धिदायै नमः ७ इति
श्री उदासीनद्वष्टिसाक्षिणीश्च से
गोदासीनज्ञानस्वरूपेत्यर्थः सा
क्षी चेति श्रुतेः स्वाविष्णुनिहितं
गुहायामित्यादि श्रुतेः ॐ ई ब्रि
नमः ८ इति ब्रह्माण्डकोटिः॥ ब्र
ह्मांडानां ब्रह्मांडानां कोटयो संख्याता
नि भ्रूनभ्रविकालभेदेन वडव
चने कोटिशब्दस्यानादित्वात् सं
सारमंडलस्य इति णोनभाविका
यालोचनेन ब्रह्मांडकोटयो

यास्यांताः नरान्तदैक्षतबहुस्यां
प्रजायेयेतिसईक्षांचक्रे आत्मावा
इदमेकएवाग्रएवासीत् सएक्ष
नइमांल्लोकान्सृजा इत्यादिश्रुतेः
बाह्यकरणमनपेक्षणेनाभ्यादि
दृष्टान्तप्रदर्शनेनचेतनस्याभिन्न
निमित्तोपादानप्रदर्शनमुक्तमि
तिभावः ॐ ईक्षणास्फोटकोटये
नमः ५ ईश्वरवल्लभा ईश्वरं का
मेश्वरोवल्लभःपतिर्यस्याःसात
स्या ईश्वराणांब्रह्मविष्णुरुद्रादीनां
नन्नातिशयमहिमोत्कर्षरूपेणश्री

त्रि॰
वि॰
३८

त्वनिशायविषयत्वेनाभ्यर्हिताइ
त्यर्थः ॐ ईश्वरवल्लभायै नमः ९
ईड़िता ईडस्तुताविति धातुपाठा
त् स्तुतिभिर्विषयीकृता वेदान्तै
रितिशेषः प्रतिनित्यो महिमावा
ल्लिण्यस्येत्यादिश्रुतेः १० ॐ ईडिता
यै नमः ईश्वरार्धांगशरीरा, ईश्वर
स्य सच्चिदानंदात्मकस्य शिवस्यार्धं
चतदेगंवार्धांगं आनंदस्वरूपता
शरीरं शरीरं स्वरूपलक्षणं य
स्याः सा तथा सच्चिन्मयः शिवः सा
तस्यानंदमयी शिवेतिश्रुतेः ११

थवाईश्वरस्यार्धांगंवाममभागः
शरीरमूर्तिर्यस्याःसा अथवाई
श्वरस्यहकारस्यार्धांगंशक्तिबी
जंशरीरंमंत्रात्मिकामूर्तिर्यस्याः
सातस्या ॐईश्वरार्धांगशरीरायै
नमः १२ ईशाधिदेवता॥ ईशस्य
स्वपलक्षणं जीवस्यापिईशस्य
तत्पदवाच्यार्थस्यमायोपाधिक
सविशिष्टस्यापिउपरिविशेष
णद्वयपरित्यागेनदेवतायोत
मानाकूटस्थचिन्मात्रशोधितत
त्वपदार्थैक्यरूपेत्यर्थः अथवाईशः

त्रि॰
वि॰
३९
39

कामेश्वरः ऋषिको देवता पूज्योय
स्याः सा तथा परमपतिव्रते त्यर्थः
ॐ ईशादिदेवतायै नमः १३ ईश्व
रप्रेरणकरी ईश्वरस्य विंवचैतन्य
रूपा सती जगत्सर्जनादिकार्ये प्रे
रयित्री प्रेरणकरी आज्ञापिके त्यर्थः
इच्छाज्ञानक्रियाशक्तिरूपावरण
विक्षेपशक्तिप्रतिफलितचित्स्वरू
पा तु भाविकार्यानुकूलप्रारब्धा
नपरमेश्वरेक्षणनामधेयप्रका
शात्मिका भवतीति भावः ईश्वर
प्रेरणं तदाज्ञामनुलंघनेन करो

तीतिनदीयभार्यात्वेननितरांज
हतीतियावत् ॐ ईश्वरप्रेरणाक
यैनमः २४ ईशानोऽवसाद्विणी॥
ईशस्यतत्पदवाच्यस्यतोऽवेनतै
नवदप्रयत्नसंपाद्यंलीलामात्र
मित्यर्थः जगत्सर्जनादिरूपाक्रि
याचलनरूपकर्मत्वसामान्यात्
ध्वन्यनेतस्यसाद्विणी प्रसंसर्गप्र
काशरूपेत्यर्थः प्रसंगेनहिसज्ञ
नेइतिश्रुतेः प्रथवाईशानोऽव
स्यपरमेश्वरमूर्तेर्नार्यभिव्यंजित
चतःषष्टिकलाजननीतिप्रदो

त्रि॰
वि॰
ध॰
40

मस्तो ३ ईशानोऽवववर्गा नमनिसकु
टस्थिति नेह लिख्यते ॐ ईशानोऽव
मालिन्यै नमः ११ ईश्वरोत्संगनि
लया ईश्वरस्य स्वभर्तुरुत्संगक्रोडे
ने निलयं यस्याः सा तथा ॐ ईश्वरो
त्संगनिलयायै नमः १८ ईतिबा
धाविनाशिनी ईतिबाधा आधि दे
विकाद्युपद्रवः द्वन्द्वजंदुःख पीडावा
तां नाशयतीति तथा ॐ ईतिबाधा
विनाशिन्यै नमः १२ ईहाविरहि
ता अप्राप्तप्राप्तीच्छा ईहा तया वि
रहिता आप्तकामत्वात्तद्रहिते त्य

र्थः ॐ ईहाविरहितायै नमः १८
ईशाशक्तिः ईशस्य शक्तिः सर्वज्ञ
त्वादिरूपा सा मध्ये यस्याः सा तथा
देवात्मशक्तिमिति श्रुतेः ॐ ईश
शक्त्यै नमः १९ ईषत्स्मितानना
ईषत्स्मिते मंदहासो यस्य नत्तथा
आनने यस्याः सा तथा पर्यात्मका
मत्वेन सर्वदा प्रसन्नमुखीत्यर्थः
उः स्वास्यर्शि परमानंदरूपतया
वा तथा ॐ ईषत्स्मिताननायै नमः
२ः इति श्रीत्रिशतीनामार्थप्रका
शिकायां तृतीयवर्णार्थप्रकाश

नेनामतृतीयंप्रकरणंसमाप्त
म् ३ लकाररूपा लकारोरूप्य
ते इतिरूपमेतस्याश्चतुर्थवर्णत्वे
नज्ञापकेयस्याःसातथा ओं ल
काररूपायैनमः १ ललिता ल
लितेत्रिपुरसुंदरमितिवचनादत्य
न्तसौंदर्यवत्वेत्रिपुरसुंदरीत्यर्थः
अनुपमसौंदर्यावा ओं ललितायै
नमः २ लक्ष्मीवाणीनिषेविता
लक्ष्मीरमासर्वैश्वर्यशक्तिर्वाणी
सरस्वतीसर्वज्ञानशक्तिस्ताभ्यां
नितरामकृत्रिमप्रेमणा अनन्य

भूतासतीसेविनासेवानामडन्मी
लिनात्तापतीसातहत्याविन्यर्थः
ॐलक्ष्मीवाणीनिषेविताये नमः
३ लाकिनी केसवेकेव्रलेतिक्ष
नेः तन्नभवतीत्यकेवलभिन्नत
याप्रतीयमानेडःस्वात्मकेजगत्
श्चकं लीयतेइतिलेडपलक्षण
मुत्पत्यादेःलेश्चकेअस्याअस्याती
तिलाकिनी अन्तनजउडःस्वरूप
जगत्कारणभूतानन्नाहन्तिस्वरू
पंकेवलभूतेत्यर्थः ॐलाकिन्यैनमः
४ ललनारूपा ऊप्यतेज्ञायतेश्च

त्रि॰
वि॰
५२

५२

नेनेत्तिद्रूपंतद्व्याप्यलिंगं विक्र
मितिवा ललनानांस्त्रीणांतद्रूपंवे
षस्त्राभरणाद्यलंकारोवास्याक्
तिर्यस्याःसातथावा ललनास्त्रि
योरूपाणिविभ्रतयोयस्याःसा
लिंगांकितेपश्यभगांकितंजगदि
तिपुराणवचनात् ॐललनारू
पायैनमः ५ लसद्दाडिमपाटला
दाडिमशाद्वेनविकसितेनतस्तुच्छं
लक्ष्यते लसन्त्स्योविंसनप्रका
शंतच्चतद्दाडिमंचवद्दसुपलक्ष
णंवपूकादीनांतद्वत्पाटलास्ये

त्रिमिश्रितरक्तवर्णाप्रधानमूर्त्ति
मतीत्यर्थः श्वेतरक्तस्तुपाटलइ
तिवचनात् ॐ लसद्दाडिमपाट
लायैनमः ९ ललंतिकालसत्फ
ला, ललंतिकायापरितोमुक्ताफ
लखचितनवरत्नमय्याल्लला
टमध्यदेशभूषया इदमुपलक्ष
णं ललाटपट्टादीनां लसत्फलेय
स्याः सा तथा ॐ ललंतिकालस
त्फलायैनमः ७ ललाटनयना
र्चिता, ललाटेनयनेयेषांते अत्र
ललाटशब्देनभ्रूमध्यंलक्ष्यतेन

त्रि॰
वि॰
पर

43

यनशाद्देनज्ञानमपिनथाचोईट
ष्टिभिःखेचरीमुद्राविलीनचित्ते
सीवरणामध्यदेशाभियानाविषु
ऽह्रतपरमेश्वरारायनपरमपु
रुषप्राप्यनामिथापिका ञत्र प्रश्नो
त्तरजावालिकनिगनयाज्ञवल्क्यो
त्तरवाकानिर्दिष्टभूमिकाजपवि
ङ्मिमत्पुरुषैरचिंतासाक्षात्कृतेत्य
र्थः अथवात्रतीयनेत्रवताशिवे
नतत्त्वरूपरुद्रेर्वापूजितेत्यर्थः
ॐललाटनयनार्चितायैनमः प
लक्षणोज्ज्वलदिव्यांगी दीव्यनिषु

काश्यपतेअतिदिव्यलक्षणैः स्वरूप
नटस्थानामकैरुज्वलैंश्रीपितेश्व
डंखंगंस्वरूपंविग्रहोवा हृतका
ठिन्यन्यायेनतदात्मानेस्वयमरु
रुतेतिश्रुतेः सच्चिदानंदघनीभा
वात्मकोविग्रहोयस्याःसातथा
अथवासामुद्रिकशास्त्रोक्तादिव्य
लक्षणैरुज्वलानिसंपूर्णानिदि
व्यान्यंगा न्यवयवाःशिरःपाण्या
दयोयस्याःसेतितथा ॐलक्षणो
ज्वलदिव्यांगैयेनमः ९ लक्षकोसं
उनायिका लक्षाणिकोटयश्च

त्रि॰
वि॰
४४

५५

संख्यातान्यपरिमितानीत्यर्थः संसा
रस्यानादित्वेन भूतभविष्यदादिभे
देन बहुसंख्यावत्त्वमंडानां तथावि
धान्यंडानि च हिरण्यगर्भविराड्रूपा
णि समष्टिव्यष्ट्यात्मना विश्वतैजसो
पाधिभूतानि तेषामधिष्ठानविवे
चैतन्यात्मना स्वसत्तामापादयती
ति नायिका ॐ लक्षकोटेंडनायि
कायै नमः ९ लक्ष्यार्थी लक्षणया
शोधनया जहदजहल्लक्षणया वा
प्रतिपाद्य वेदांतमहावाक्यानां यो
र्थस्तत्स्वरूपा योगशास्त्रप्रसिद्धव

ह्रिंनस्वरूपायप्रदेशाविशेषस्वरूप
भूमिकाम्रस्वस्वमनोवांछाविष
यदेशेसगुणत्वेननिर्गुणत्वेन
वामनोविलयस्वरूपहठयोगराज
योगादिसाधनपरिपाकवशेनसा
क्षात्कृतेचैतन्यंलक्ष्यमित्युच्यते
श्रुण्यंतेयाच्यतेगुरुंप्रतीत्यर्थः ल
क्ष्योयोर्थःसच्चित्स्वरूपपरमानंद
रूपःसोपिसैवेतितथा ब्रह्मैवेद
मग्रेपुरस्तात्पश्चाद्ब्रह्मदक्षिण
तश्चोत्तरेणेतिश्रुतेः ओंलक्ष्यार्था
यैनमः ॥ लक्षणागम्या लक्षणा

त्रि·
वि·
४५

45

नामशाक्यार्थवाचकस्य पदस्यान्व
याद्यनुपपत्यातत्संबंधिपदार्थज्ञा
नहेतुः शाक्यसंबंधादिः पदजन्य
पदार्थज्ञानहेतुः शब्दवृत्तिरित्यु
च्यते तस्य वाच्यवाचकतत्संबंधा
दिभेदत्वानपूर्विकायापरिच्छिन्न
स्यावयवपदार्थसंबंधज्ञानहेतुः
केवलचिन्मात्रे निरूपाधिके वस्तु
निजात्मादीनां लक्षणावच्छेदकध
र्माणामभावेलक्षणयापादप्रवृ
त्त्ययोगात् तथागम्यागंतृज्ञातृ
योगंपगम्येनन्नभवतीतिश्चगम्या

वेदांतमते जहदजहल्लक्षणया
विशेषणमात्रपरित्यागस्यान्यो
न्यतादात्म्यानुपपत्या बोधितत्वा
त्तदर्थस्याखण्डमंगीकर्तव्याविशे
षज्ञानस्वरूपत्वेन नित्यतयाल
क्षणाजन्यत्वात्तदर्थस्यानापेक्षते
इतिभावः तथाच प्रकृतायाः प
रदेवतायाः शुद्धचैतन्यमात्रस्वरू
पतयास्वयंप्रकाशत्वेन लक्षण
गोचरत्वात् लक्षणागम्येतिनाम
युक्तमितिभावः ॐलक्षणागम्या
यैनमः १२ लब्धकामा लब्धाःका

त्रि॰
वि॰
४८

46

ध्यंत इति कामा ऐहिकामुष्मिकसु
खसाधनानि लक्षणया तन्नजन्य
सुखानि वा तद्याभूताः कामाय पा
सा तथा पर्याप्तकामेत्यर्थः पर्या
प्तकामस्य कृतात्मनस्त्वैवेह सर्वे प्र
विलीयंति कामाः इति श्रुतेः ॐ ल
ब्धकामायै नमः ४९ लतातनुः लता
इव लताः कल्पादिवल्ल्यः सकल पु
रुषार्थप्रदत्वेन गातिप्रसिद्धा लता
इव सुकुमारत्वाद्याश्रया वा तनुर्मू
र्तिर्यस्याः सा तथा ॐ लतातनवे न
मः ५० ललामराजदलिका लला

स्नाकस्तूरीतिलकेनकस्तूरीपत्रे
वाराजनेशोभनेविभ्राजनेपरम
शोभिश्च लिकंमस्तकेयस्याःसात
सा ॐललामाराजदलिकायैनमः
१५ लंविमुक्तालतावितालंबिन्यो
लंबमानाश्चयःप्रस्तामुक्ताल
ताह्वारामुक्ताफलानिवायस्याःसा
तथालंबरत्नखचितसुवर्णमुक्त
गुच्छैःसर्वांगेषुप्रलंबमानैर्लला
टपर्यंतलंबमानकिरीटप्रथम
भागललाटपट्टनासाग्रनाटंका
यःकर्णप्रदेशकंठप्रदेशाहलव

त्वष्टयोगादसमानप्रदेशाः कूर्पास
परितःपर्दाग्रदेशाकटितिबद्ध
कोच्चादिषुप्रलंबमानेत्यर्थः ॐ
लंबिमुक्तालताचितायैनमः १८
लंबोदरप्रसूः लंबोदरस्य महागण
पतेःप्रसूर्जनयित्रीमातेत्यर्थः लं
बोदरंप्रसूयतेइतिवा ॐलंबोदर
प्रसवेनमः १९ लभ्या संसारदशा
यामात्मावरकाज्ञानेनस्फुटमप्र
काशासतीश्रवणादिसंस्कृतान्तः
करणाहन्तावखंडाकारज्ञाननाभि
कार्यांप्रतिफलितस्वरूपेनविस्फ

तकेठगानकनकभूषणावस्था
भिरूपनयालङ्घुंयोग्येतितथा
ॐलभ्यायैनमः १८ लज्जाढ्या लज्जे
स्युपलक्षणं अंतःकरणधर्माणां
सर्वेषांमाढ्यानद्वत्वेनानुकारव
तीत्यर्थः निरोधानादिनांनहितास
तीवरादिप्रयच्छतीतिलजाढ्यैव
भवतीतिचोपवर्यते ॐलजाढ्या
यैनमः १९ लयवर्जिता अविना
शीवाश्रेश्रयमहमांतुच्छितिय त्मा
मैतिष्कतेः लयोविनाशास्तेनव
र्जितायैनमः ॐलयवर्जितायैन

त्रि॰
वि॰
५८

मः २ इतिश्रीत्रिशतीनामार्थप्रका
शिकायामादिममेवर्णालंकारना
मार्थप्रकाशनेनामचतुर्थप्रकर
णं ४ ह्रींकाररूपा ह्रींकाररूप्यते
निर्दिश्यते इतिरूपंमेवपंचमाव
योयस्याःसा ॐह्रींकाररूपायैनमः
१ ह्रींकारनिलया ह्रींमित्यक्षरंनि
लयंस्वरूपवदवच्छेदकंयस्याःसात
था स्त्रीपवाचकत्वारोपितवाच्य
तावच्छेदकधर्मावच्छिन्नतादिसं
पादनेनस्वरूपवत्तिप्रवृत्तिब्र्हाह्
तिस्वरूपेणज्ञापकंभवति यन्य

ष्यानाम्नोवाच्यायर्थेप्रहृत्पयोगा
पानादितिभावः ॐह्रींकारनिल
यायैनमः २ ह्रींपदप्रिया ह्रीमि
तिपदेपद्यतेगम्यतेप्राप्यतेऽने
नेतिपदं पद्यतेगम्यतेज्ञायतेइ
तिवापदं ह्रींकारस्यमंत्रावयव
त्वयातद्देवताप्रकाशकत्वेनतत्स्वा
शाकत्वात् प्राकंपदमितिलक्ष
णात् तथाप्रथमव्याख्यानेहका
रेफईकारानुस्वाराणांवर्णानां
समष्टिरूपेणसमुदायात्मकत्वा
द्वर्णसमुदायःपदमित्यपिपदल

त्रि॰ वि॰ ४९

तणावत्वमस्यच्यटने पुरश्चर्यावता देवतासाक्षात्कारद्वारा सकलपुरु षार्थज्ञापकत्वादिति द्वितीयव्या ख्याने तथाकृतेतस्मिन्श्रियाश्रीति मत्तीत्यर्थः ॐ ह्रीं पद्मप्रियायै नमः ३ ह्रींकारबीजा ह्रींकारएव बीजं स्ववाचकमंत्रभागोपपादकं देव तानांयद्वीजमक्षरमुच्यते इतिव चनात् ह्रींकारस्य मायाप्रकाशक त्वेन वटपानादिस्वनिष्ठहत्ताभि व्यंजकत्वेन कारणतया यथावी जमित्युच्यते तत्कार्यवादिनामव्य

५१

क नामरूपकारणं बीजमभि
व्यक्तिनामरूपात्मकं पश्चाज्ज्ञावि
कार्यमित्यंगीकारः सकलकार
णसमवधाने विशेषनामरूप
वत्तयाकारणस्याभिव्यक्तिरुत्प
त्तिः तथा चोक्तं बीजस्य मायाव
च्छिन्नचैतन्याभिव्यंजकत्वेनापि
बीजत्वं तादृशं ह्रींकाररूपं बीजं
यस्याः सा ॐ ह्रींकारबीजायै नमः
ध ह्रींकारमंत्रा ह्रींकारस्य मन
नाज्जायते रक्षतीति वाच्यवाचक
योरभेदादिति तथा ह्रींकारएव

त्रि॰
वि॰
५॰

मंत्रोयस्याःस्यात्तथा ओंह्रींकारमे
वायैनमः ५ ह्रींकारलक्षणं ह
कारःशिवश्चाकाशबीजत्वात्प्रियो
रेफोवह्निबीजंकार्योत्पादनसन्नि
हितश्शक्तिमदीश्वरवाचकं तथा
हकारयुक्तोरेफःशुद्धचैतन्यमे
वकारणतावच्छिन्नमितिवदन्ति
ईकारोमन्मथबीजंतत्कारणल
क्षकतयास्थितिहेतुर्विश्वरूपचै
तन्यमभिदधातिश्चानुस्वारस्तस्मि
न्नेवपदार्थेष्वभिन्ननिमित्तोपाद
नेलयंवक्ति तथाचह्रीमित्यके

जगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणं वै
नत्येशाक्तावाच्यार्थः प्रतीयनेन
सैवोपाधिपरित्यागरूपलक्ष
णायस्याः सा तथा ह्रींकारोलक्ष
णं यस्याः सेति वा तथा ह्रींकारश्च
रितमंत्रो वा यस्याः सा तथा ॐ ह्रीं
कारलक्षणायै नमः १ ह्रींकारज
पसुप्रीता, ह्रींकारस्य जपो ह्रींका
रजपस्तेन सुप्रीता ॐ ह्रींकारजप
सुप्रीतायै नमः २ ह्रींमती वाच
कत्वेन लक्षकत्वेन वा विशिष्टत
दर्थरूपेण वा वाच्यवाचकयोरभे

त्रि·
वि·
५१

51

देनयस्याग्रसीतिह्रीमती ॐह्रीम
त्यैनमः ८ ह्रीविमूषणा केवलज
डमायावाचकोह्रींकारस्तथा त
थाहिहकारःस्थेतपदार्थकोरेफो
लोहितार्थकः ईकारोनीलार्थकः
तथाचविशिष्टस्यशुक्लरक्तनील
वर्णपदार्थवाचकतयासत्त्वरजस्त
मोगुणावस्थप्रकृतिवाचकत्वेनप
रिच्छिन्नानन्तःस्वरूपवाच्यार्थक
तयाप्रकाशारहित्येनानुपासना
देवतायांसत्त्यांनदवच्छिन्नस्वप्रका
शाचैतन्याकारतयाविशिष्टार्थं

स्यापादमस्तकभूषिततरुणीवदा
नेदस्वरूपतयानन्दावकह्रींपद
स्याष्टैश्वर्यसिद्धिप्रदानशक्त्याया
यकतयाशोभायमानेभूषवङ्के
डलीश्चत्यत्रऊंडलस्योपलक्षणत
या इतरसजातीयादिव्यावर्तक
त्वेनयास्यापिवीजस्यइतरव्यावृ
त्तवाच्यार्थगोचरप्रमाजनकत्वे
नभूषणवद्यस्याःसातथा ओंह्रीं
भूषणायैनमः ९ ह्रींशीला ह्रीं
मित्यनेनतद्वाच्यार्थीब्रलविस्फुर
ज्ञालद्रूपेते नेषांशीलंस्वभावः पा

त्रि॰ रमार्थकरूपंसच्चिदानंदात्मकत्वा
वि॰ यस्याःसातथा नत्रिष्टुपधर्मावास
५२ त्वरजस्तमोगुणादयोवायस्याः
सातथाशीलंस्वभावोयर्मेचेति
ववनात् ॐह्रींशीलायैनमः ८
ह्रींपदाराध्या ह्रींपदेनप्रकाशरी
वीजमंत्रेणाधिगंतुंयोग्या तथाह्रीं
कारेणैवसंसिद्धोमुक्तिंमुक्तिंचविं
दति इतिभुवनेश्वरीकल्पवचना
त्इति ॐह्रींपदाराध्यायैनमः ९
ह्रींगर्भा ह्रींशब्दार्थाःसकलसग्र
णाम्रतंयस्मिंस्तोगर्भेस्वस्वरूपेम

शक्तिनाविनाभावसंबंधेनयस्याः
सातथा ममयोनिर्महद्ब्रह्मतस्मि
न्गर्भंदधाम्यहमितिभगवद्वचना
त् ॐह्रींगर्भायैनमः १२ ह्रींपदा
भिधा ह्रींकारोभिधानामयस्याः
सातथा समहिह्रीरूपायाःसमहि
शब्दवाच्यत्वनियमादित्यभिसंधिः
ॐह्रींपदाभिधायैनमः १३ ह्रींका
रवाच्यांमायोपाधिकब्रह्मणिकल्पि
तधर्मेणाशब्दप्रवृत्त्युपपत्तेः ह्रीं
पदवाच्यारूपार्थाइत्यर्थः ॐह्रीं
कारवाच्यायैनमः १४ ह्रींकारप्र

त्रि॰
वि॰
५२

ज्या मूलमंत्रेण पूजयेदिति पूजांग
त्वेन मूलमनोर्विनियोगः श्रूयते
मूलमनुष्ठदेवतायाः स्वकं नामेति
वचनादेतन्मुखोनामसैव मंत्रशा
स्त्रेष्वनन्तान्यत्वायुत्पन्नत्वात् ह्रींका
रं नमौं तमुच्चार्य यथाशक्ति संप्रदा
यश्रीचक्रादौ मूलदेवतापूजनी
येत्यागमरहस्यात् ह्रींवीजेनैव
पूजितं योग्यता श्रनिष्टिय वीजना
मत्वादित्यभिप्रायः ॐ ह्रींकारमू
र्त्यायै नमः ५५ ह्रींकारपीठिका
सर्वपीठशाहस्राधारलक्षकः वा

ध्यार्थे हि वाचकशब्दस्य सत्प्रद
त्वेनाधारो भवति मंत्रदेवतयो
रभेदेपि अर्थनिष्ठमहिम्नस्तद्वा
चकपदेष्वप्यमानत्वात् कल्पि
नभेदं संपादयेदतुच्यते ह्रींकार
स्य पीठिकाहृतिस्थाने शब्दागो
चरस्थानायां विषयभूतेत्यर्थः
ॐ ह्रींकारपीठिकायै नमः १८ ह्रीं
कारवेद्या स्वरूपतो निर्गुणब्रह्मा
त्मकतया ज्ञानविषयाश्रयत्वा
भामक्षाख्यपुरुषार्थरूपतयासं
सारदशायां प्रतीयमानत्वाद्रूद

त्रि॰ पस्दनश्रवणादिविध्यप्रामाण्प
वि॰ निरासायलक्षणयाप्युद्दस्वरूप
५४ परमानंदतयाभीप्सितत्वाच्छ्रव
59 णादिजन्यवृत्तिव्याप्यत्वरूपवे
दनाविषयत्वेब्रह्मणएवज्ञानना
शायवृत्तिव्याप्तिरपेक्षितेति मा
मेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंति
नेत्यादिभगवद्वचनाद्भगवत्पा
दादिभिरंगीकृतत्वामिति ह्रीकारेण
गृहस्थुत्वाच्छ्रुतेनवेदितंयोग्यात
स्वरूपपरिज्ञानद्वारानत्साभिरू
पाम्प्रुषार्थहेतुत्वादितात्पर्यं ॐ

ह्रींकारवेद्यायैनमः ९ ह्रींकार
वित्या अस्य बीजस्य पंचप्रणवो
नगीतत्वेनोंकाराभेदेब्रह्मप्रती
कत्वाविशेषात् प्रणवेपरापर
ब्रह्मोपासनहेतोरस्मिन्वाप्रतीके
नहतीतिविकल्पः यथाभक्तिपा
र्थक्येनमंत्रविशेषेषुभवतीति
योगवेदमार्गरहस्येनवादजस्या
यवकाशः ह्रींकारेउभयविध
ब्रह्मस्वरूपतयाविनिर्देयोगया
ध्यानस्यमानात्माकारप्रत्याहारा
उपकारकत्वेनध्यानत्वेतत्पर्थः

त्रि॰ ॐ ह्रींकाररचित्यायै नमः १८ ह्रींम्

वि॰ हरणमित्यस्यानुपावात् सर्ववि

५५ श्वैश्वर्यप्रदानादिशक्त्यानुपाधि

ष्टानत्वेन सत्यवादाविशेषितप

रमानंदरूपामुक्तिरित्यर्थः ॐ ह्रीं

नमः १५ ह्रीं शरीरिणी मूलमंत्रा

त्मिकेत्यावत् ह्रीमेव शरीरंमू

र्तिरस्याः अस्तीति ह्रीं शरीरिणी ॐ

ह्रीं शरीरिण्यै नमः २ इति श्रीम

त्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीम

द्भगवज्जोविंदपूज्यपादशिष्यश्रीम

च्छंकरभगवत्पादकृतायांत्रिशती

नामप्रकाशिकायांह्रींकारनामा
र्थप्रकाशनेनामपंचमेप्रकर
णंसमाप्तं ५ अथद्वितीयकूट
निर्णयं हकाररूपा हकारोरूपे
यद्वर्णावयवोयस्याःसामूलवि
द्यावाच्यार्थवाचकंयस्याःसाजथा
ॐहकाररूपायैनमः १ हलक्षकू
जिता हलंयुगंधरेउतितद्वारय
तीतिहलक्षकवलरामस्तेनपू
जितायानादिनेत्यर्थः ॐहलक्ष
कूजितायैनमः २ हरिणीक्षणा
हरिणाउवईक्षणेवीक्षणंयस्याः

त्रि॰
वि॰
५८

सा तथा श्रुतिसंतोषेण कानराही
तिभावः सर्वेत्र सर्वेदा श्रुतीति वा
भक्तेषु पादरहेतुर्दर्शीन वर्तेतीति वा
ॐ हरिणीलक्षणायै नमः २ हरप्रि
या हरस्य प्रिया शिववल्लभेत्यर्थः
हरः प्रियो यस्याः सेति वा ॐ हरप्रि
यायै नमः ४ हराराध्या हरेणस्व
भर्त्राराध्यारा ध्येत्येयोग्या केवलचिदा
नंदरूपत्वात् ॐ हराराध्यायै नमः
५ हरिब्रह्मेन्द्रसेविता हरीरमेशः
ब्रह्मा वाणीशः इंद्रो देवेशः उपलक्ष
णं सर्वदेवभेदानां तैर्वंदितानम

S8

स्तुता ॐ हरिब्रह्मेन्द्रसेवितायै नमः

९ हयारूढासेविताङ्घ्रिः हयारूढा

नामश्वरूपमात्रमेनानीशाक्तिर्विश्व

करीतयासेवितावङ्घ्रीयस्याःसात

था ॐ हयारूढासेविताङ्घ्रयेनमः

१० हयमेधसमर्चिता हयमेधेना

श्वमेधेनसमर्चितापूजिताकुरु

क्षेत्रादिग्रामयेश्वाविभिरित्यर्थः

ॐ हयमेधसमर्चितायैनमः ११ ह

र्यक्षवाहिनी,, वाहयतीतिवाहनं

हर्यक्षःकेसरीसवाहनंयस्याःसा

तथा महालक्ष्मीरूपङ्गेत्यर्थः

त्रि॰ वि॰ ५२

57

ॐहयमेधसमर्चितायैनमः ॐहंस
नवाहिन्यैनमः ९ हंसवाहना हंसि
गच्छतीतिहंसः सूर्यः प्राणो वा वाह
नवदापारमूनप्रत्येकमित्यर्थः अ
भिव्यक्तिस्थानमितियावत् सूर्यस्या
यंप्रकृष्टेयस्यासावादित्येसपकेऽ
न्तिष्कते: अथवा हंसवाहनावाली
रूपेत्यर्थः ॐहंसवाहनायैनमः ९
हतदानवा हतायेदानवा अनेकप्र
काराशक्तिरूपधरयामहासुरादयः
ययासातया ॥ ॐहतदानवायैनमः
॥ हत्यादिपापशमनी हत्यात्रल

हत्यादीर्येषांतानित्तथापापानिश
मयन्तीतितथा हरिर्हरतिपापानी
तिवचनात् ॐहत्यादिपापशमन्यै
नमः १२ हरिदस्यादिसेविना हरि
हर्योमरकतश्चवास्तोयस्येंद्रस्तथा
सत्यादीर्येषांदिकातीनांतैःसेविना
चरणारविंदसन्निधिंकिंकरतया
श्रितइत्यर्थः ॐहरिदस्यादिसेवि
तायैनमः १३ हस्तिकुंभोत्तुंगकु
चा हस्तोस्यास्तीतिहस्तीगजस्त
स्यकुंभौगंडौतद्वदुत्तुंगौकुचौ
यस्याःसातथा ॐहस्तिकुंभोत्तुंगकु

त्रि॰
वि॰
५८

वायैनमः १४ हस्तिकृत्तिप्रियांगना
हस्तिनः कृत्तौ चर्मणि प्रियः प्रीतिमा
न् शिवस्तस्यांगना भामिनीत्यर्थः ॐ
हस्तिकृत्तिप्रियांगनायैनमः १५ हरि
द्राकुंकुमादिग्धा हरिद्राकुंकुमाभ्या
मुपलक्षणं कस्तूरीपङ्कादीनां दिग्धा
लिप्तेत्यर्थः ॐ हरिद्राकुंकुमादिग्धा
यैनमः १६ हर्यश्वाद्यमरार्चिता ह
र्यश्वः हरेश्वाद्यादिर्येषां ध्रुमराणां
तैरर्चिता किंकरतयानियामकत्वेन
पूजितेत्यर्थः ॐ हर्यश्वाद्यमरार्चिता
यैनमः १७ हरिकेशसखी हरिद्व

णीः केशाः शिरोरुहा यस्य सः हरि
णपश्मश्रुः हिरण्यकेश इति श्रुतेः
तस्य सर्वाङ्गयोजनमनपेक्ष्याप
कारिणीत्यर्थः वर्णेननीलेन हृ
रिणा विस्मनासमाः शिरोरुहा य
स्यास्मीतिवा हरिकेशसमाः के
शा यस्या स्मीति सर्वांगसुंदरत
न्मयौवनविड्रूपरहितकामेश्वर
इतिवार्थः ॐ हरिकेशसख्यै नमः
९८ हादिविद्या लोपामुद्रोपासि
ततन्त्ररूपा इत्यर्थः ॐ हादिविद्या
यै नमः ९९ हालामदालसा हाला

त्रि·
वि·
५५

याश्वमन्तमथनोह्वन्तवाहणपामदे
नेडल्लासेनोह्वासारन्तनेत्रोनरो
मोचादिविकृवतीत्यर्थः २ इतिश्री
त्रिशतीनामार्थप्रकाशिकायांद्विती
यखंडेप्रथमवर्णानामार्थप्रकाश
नेषष्ठंप्रकरणं ६ सकाररूपा सका
रोरूपंद्वितीयखंडेद्वितीयावयव
त्वेनज्ञापकोयस्याःसातथा ॐस
काररूपायैनमः १ सर्वज्ञा प्रत्युत्प
नित्यज्ञानस्वरूपेणसामान्यरूपे
णसर्वंजानातीतिसर्वज्ञा यःसर्व
ज्ञइतिश्रुतेः ॐसर्वज्ञायैनमः २

सर्वेशी सर्वस्यकार्यकारणस्यांत

र्यामिद्रूपेणैव प्रेरयतीति तथा

ॐ सर्वेश्वैनमः २ सर्वमंगला स

र्वप्रकारेणस्तुत्य विशिष्टचैतन्यरू

पेण मंगला परमानंदस्वरूपा अ

त्र बहुव्रीहेरविवक्षितत्वाद्विवक्षा

यां वा सुंदरकामराजेत्यादिवत्स

मासार्थः अथवा सर्वेषां मंगला

यनः सा सर्वैः प्रकारैर्ध्यानकीर्ते

नपूजानमस्कारायल्पभक्तिजन्य

कैंकर्यं ज्ञडानामपि मंगलं सुखंय

तः सकाशात्प्राप्यते सा तथा सर्वे

त्रि॰
वि॰
६॰

षामात्मस्वरूपतयाप्रतीयमानेमंग
लेस्वस्वस्वरूपेयस्मात्सेतिवा सर्व
शब्दवाच्यःसर्वकारणोशिवः तस्य
मंगलेस्वेयस्माज्जायतेस्मातथा
सच्चिन्मयःशिवःसाक्षीतस्यानंदम
यीशिवेतिविचारः अथवामंगल
शब्देनमंगलहेतुभूताःस्त्रियोलक्ष्य
ते सर्वेषांप्राणिनांमंगलंमंगलसा
धनभूतायोषाःस्वाभिन्नसच्चिदानं
दत्वेनयस्याःसातथा एतस्येवानं
दस्यान्यानिभूतानिभूतानिमात्रा
मुपजीवंतिश्रुतिरित्यर्थः अ

शुभानि निराचष्टे तनोति शुभ
संततिं स्मृतिमात्रेण यत्पुंसां
ब्रह्म तन्मंगलं विदुः अतिक
ल्याणरूपत्वान्नित्यकल्याणसं
श्रयात् स्मर्तॄणां वरदायित्वाद्ब्र
ह्म तन्मंगलं विदुरित्यादिवचना
त् ॐ सर्वमंगलायै नमः ४ स
र्वकर्त्री सर्वं समस्तं स्वशक्त्या मा
यारूपया करोतीति तथा ईशि
त ईशित्रीभिर्जननीभिः परमश
क्तिभिरिति श्रुतेः ॐ सर्वकर्त्र्यै न
मः ५ सर्वभर्त्री सर्वं बिभर्तीति

त्रि॰ तथा पञ्चविभूतिरेषांलोकाना
वि॰ मितिश्रुतेः ॐसर्वभर्त्रेनमः ८ स
९१ र्वहर्त्री सर्वंहरतीतितथा प्रभि
नीमभिरस्त्रिभिर्यतोवाइमानिभूता
निइत्यादिश्रुत्युक्तनटस्थलक्षण
त्रयमभिहितमितिवेदितव्यं ॐ
सर्वहर्त्रेनमः ७ सनातना श्रजो
नित्यः शाश्वतोयंपुराणोइतिश्रु
तेर्नित्यशुद्धबुद्धस्वरूपेत्यर्थः ॐ
सनातनायैनमः ८ सर्वानवद्या
सर्वैर्ज्ञानैश्वर्यादिगुणैरनवद्याश्र
वर्ण्यनासकयापिविषयाहीनाज

उप्रकृतिर्मिथ्याबाध्यमानत्वान्न
द्विचक्षणा सत्यज्ञानानंदस्वरूप
त्वादनवद्यासर्वेषांस्वलाभीष्ट
प्रापकत्वेनस्तुत्यावा ॐसर्वानव
द्यायैनमः ९ सर्वांगसुंदरी स
र्वाणिचतानिअंगानिचावयवाः
शिरःपाणिपादयस्तेष्वन्यूनातिरि
क्तभावत्वाद्यथासामुद्रिकलक्ष
णंतद्वत्वेनसर्वांगसुंदरी अथवा
सर्वेषामंगेषुशरीरेषुअवलरूप
नयास्पतप्रेमविषयत्वेनसुंदर
पदार्थेदविनाभाववांछाविषय

त्रि॰
वि॰
८२

62

वनात्तथा ॐसर्वांगसुंदर्यै नमः
१० सर्वसाक्षिणी सर्वेषांभूतानां
कार्याणांस्फूर्तीधायकत्वेनप्रका
शकत्वात्तथासर्वसाक्षीदीक्षितत्
त्विवात्तथा ॐसर्वसाक्षिण्यैनमः
११ सर्वात्मिका सर्वेषामात्मस्वरू
पत्वात् यच्चाप्नोतियदादत्तेयच्चा
त्तिविषयानिह यच्चास्यसंततो
भावस्तस्मादात्मेतिगीयतेइतिव
चनात्तथा ॐसर्वात्मिकायैनमः
१२ सर्वसौख्यदात्री ह्यविनोभावः
सौख्यं सर्वाणिचतानिप्रियमोद

प्रमोदानंदशब्दवाच्यानि इष्टद
र्शनजन्यं सुखं प्रियं तल्लाभजन्य
मोदः तदनुभवजन्यं प्रमोदस्त्वा
नंदः समष्टिजीवो भोक्ता तानि द
दातीति तथा सर्वप्रकारैः स्मरणा
दिभिः सौख्यं ददातीति वा सर्वेषा
माब्रह्मस्तंभपर्यंतानां यथाकर्मो
पासनं प्रत्यहेन वर्ध्यमानं ज्ञानै
श्वर्यादिसहितं सुखं ददातीति वा
तथा पञ्चधैवानंदयातीति स्मृतेः
ॐ सर्वसौख्यदायै नमः १३ सर्ववि
मोहिनी सर्वान्विमोहयतीति प्र

त्रि॰ न्यथा ग्राहयति अज्ञानेनावृतं ज्ञा
वि॰ नं तेन मुह्यन्ति जन्तवः अज्ञेना
९२ हि प्रसूह्या इति स्मृति स्मृतिभ्यो ज्ञ
ज्ञानावरणशक्तिकार्य मोहनादि
सत्ताप्रकाशादिप्रदायिस्थानत्वेनो
पचारात्सर्वमोहिनीत्युच्यते अपो
दहतीतिवत्, ॐ सर्वविमोहिन्यै
नमः ९४ सर्वाधारा सर्वस्याधारो
ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेति श्रुतेः सर्वेषा
माधारहृदयाकाशाधारोभिव्यक्तिः स्था
नमुपासनायाः सेति तथा ॐ सर्वा
धारायै नमः ९५ सर्वगता सर्वग

श्रुतिस्तथाऽनेनजीवेनात्मना
नुप्रविश्येतिश्रुतेः ॐसर्वगता
यैनमः ९८ सर्वावगुणवर्जिता
यवमानहेतवश्चनेगुणाश्चत
थाध्यासिकसंबंधेनारोपिताः
सत्वादयःसमष्टौअंतःकरण
धर्माःकामादयोव्यष्टौसर्वेचते
अवगुणाश्चतथासर्वांतर्यामि
त्वेनसर्वानुस्यूतत्वेपितदुपाधि
निष्ठैर्नमायमयधर्मैणासंबध्य
नेघटादिनिष्ठाकाशवत् कोशां
तर्गतत्वङ्गवच्छासूर्योयथासर्व

त्रि· वि· ८४

64

लोकस्यचक्षुर्नलिप्यते चाक्षुषै
र्बाह्यदोषैःएकस्तथासर्वभूतां
तरात्मानलिप्यते लोकदुःखे
नबाह्य इतिश्रुतेः ॐसर्वावगुण
वर्जितायैनमः १७ सर्वारुणा स
र्वेषांगेष्वरुणाआरक्तवर्तीअसौ
यस्ताम्रोऽरुण इतिश्रुतेः ॐस
र्वारुणायैनमः १८ सर्वमाता॥
सर्वेणकार्येणमीयतेनुमीयते
अभेदेनेति तथाहि इदंजगद्ब
लाभिन्नेनतत्सत्तास्फूर्तिनियतस
त्ताप्रकाशज्ञानविषयत्वात् यो

यत्रियतनसत्ताप्रकाशवान्सत
दभिन्नः यथातन्तुकार्यंपटश्ति
सर्वात्मिनोतिस्वाभेदेनजानीते
इतितथा ॐसर्वमात्रेनमः ४९
सर्वाभरणभूषिता सर्वात्मकत्वे
नयेयेप्राणिनोयानियानिभूष
णालंकारभोजनादिभोगवस्तू
न्यात्मार्थंसंपादयंतितेषांसर्वै
षांप्रसन्नक्षिपातैः सर्वैर्भूषिताउ
पलक्षितेत्यर्थः आत्मनस्तुकामा
यसर्वंप्रियंभवतीतिश्रुतेः अ
थवासर्वदेवात्मकत्वेनसर्वभ

त्रि॰ वि॰ ८५

65

क्तजनस्वस्वेष्टदेवताप्रीत्यर्थंभू
षि तभूषितत्वेनतथा अथवा
सर्वैर्भक्तजनैस्तत्तद्देवयवेषभू
षणैरारोपितास्वस्यामहाराज्ञी
त्वेनासंगोदासीनस्वभावत्वादि
तिभावः यद्वासर्वदेशकाललो
केषुभूषणैस्तत्प्रभवैस्तद्भाव
वैर्भूषणैर्भूषिता हस्त्यश्वादि
देहोपाधिकामतीनत्तदीयालं
कारादिष्वविरहितेत्यर्थः भूष
यंतिसर्वांतमत्वेनप्रतिपादयं
तीतिभूषणानि वेदांतमहावा

क्यानिःसर्वैःसमस्तैस्तैर्गतिसा
मान्यादेकतात्पर्येणभूषितलक्ष
णयापर्यवसितासमन्वितावे
मर्थः ॐसर्वभूषणभूषितायै
नमः २ इतिश्रीत्रिशतीनामार्थ
प्रकाशिकायांद्वितीयखंडेद्विती
यवर्णनामार्थप्रकाशनेनाम
सप्तमंप्रकरणं ७ ककारार्थो कं
ब्रह्मेतिश्रुतेः तस्यसुखोर्थः स
च्चिदानंदलक्षणंब्रह्मैवआत्मैवे
दंसर्वंब्रह्मैवेदंसर्वमित्या
दिश्रुत्या तद्व्यतिरिक्तस्यातदर्थ

त्रि॰
वि॰
९९

स्थापितत्वात् ॐकारार्थीयेन
मः २ कालहंश्री मजपारूपेण प्रा
णापाननामकवेदस्यैनियमने
प्रकृष्टाणां नियमितपरमाणुःस्व
रूपैकविंशतिषट्शताधिकम
हस्रसंख्याकनिर्गमनरूपेण सं
ख्यापयताश्ववशोऽप्युष्णोपुगक
ल्पायवशिष्टस्यहंसोऽपुनःपुनः
संयमनेनत्याहंसोऽयंजानस्यम
वेद्याणांदियहत्तिलयेमनोन्म
न्यावस्थानिष्पत्तये तथाचक्र
तिः पृथिव्यमेजोनिलखेमत्र्यस्य

ते पंचात्मके योगगुणे प्रवृत्ते न
तस्य रोगो न जरा न मृत्युः प्राप्त
स्य योगाग्निमयं शरीरमिति श्रु
त्यात्मयोगाधिनमेन देहं मत्वा
धीरो हर्षशोकौ जहातीति च न
दानीमाविर्भूतेन बलस्वरूपेण न
नः संवत्सरोऽजायतेति श्रुत्या
क्रियाशक्त्यात्मककालोत्पत्तिश्र
वणात्तस्मिन्बलरूपे वलये काल
हं तेन नाशयतीति तथा नामनि
र्वचनेऽप्युक्तमुत्पश्यामइति भावः
ॐ कालहंत्र्ये नमः २ कामेशी का

त्रि॰
वि॰
९२

मानां भोग्यपदार्थानां यथादृष्टमीहे प्रेरयतीति तथा ॐ कामेश्वै नमः ३ कामितार्थदा कामितानर्थान्ददातीति तथा आत्मकामश्चात्मकाम इति श्रुतेः संसारदशायामहन्तानेदन्तानात्मवदवभासमानस्यात्यन्तिकसुखात्मिकमुक्तिर्मे स्यादिति कामयमानत्वादात्मनः कामितस्था सावर्थश्चेति तस्य वक्तानस्याभिभावकत्वेन प्राप्तप्राप्यरूपतया तं ददाति प्रयच्छति प्रकाशस्वरू

येणानुभावयतीतितथा ॐका
मितार्थदायैनमः ४ कामसंजी
वनी कामंमन्मथंपरमेश्वरने
त्राग्निविप्लुष्टंभंडासुरात्मनाने
ककालदेवलोकविपन्नंकाम
शास्त्रप्रयोगसमयेरतिदेवीप्रा
र्थनासध्रीचीननदीयपूर्वकाम
नपश्चर्यापरिपाककफलभूतक
रुणारसपूरितायोगावलोक
नेनसंजीवयतिसप्राणीकृत्वान
स्मैवरादिप्रयच्छतितेनतंहर्षय
तीतितथा ॐकामसंजीवन्यैनमः ५

त्रि·
वि·
८८

कल्या कलितं ध्यानं योग्या अथवा
सर्वोत्तमदेवत्वेनादातं कलितं
योग्यात्मकल्या कलेः कामयेत्वे
नयथावांछमर्थं कारणं ॐकल्या
यैनमः ८ कठिनस्तनमंडला स्त
नयोर्मंडलं आदिमभागो स्तोनप्र
देशौ अप्रकंपेप्रतिस्थिरेवायस्याः
सातथा ॐकठिनस्तनमंडलायै
नमः ७ करभोरूः करभमिवोरू
यस्याः सा तथा भणिबंयादाकनि
ष्ठं करस्य करभो वहिरितिभावः
ॐकरभोरवेनमः ८ कलानाथमु

र्वी कलास्वतः शब्दिर्नाथयतिप्रे
रयतीति कलानाथेनिःश्वसित
मेतयदृग्वेदोयजुर्वेदः सामवे
दइत्यादिश्रुतेः नादशब्दवेवद
नेयस्यास्तीतितथा कलाना
थश्चंद्रववमुखंयस्यास्तीतित
था ॐकलानाथमुख्यैनमः ए क
चजितांवुदा कचेनकेशभरेण
कवरेणेत्यर्थः जितास्तयरीकृता
अंवुदामेघायययासातथा मेघमे
उलापेक्षयाऊर्ध्वगामिशिरोरुह
भाराव्योमकेशीतियावत् अथ

त्रि॰
वि॰
९९

वाकेशवर्णिनीलरूपेणवामाद
क्षणासहात्वेनाथरीकृतामेवायथा
मातथा ॐकचाजितोद्धदायैनमः
९ कदाहंस्पदिककरुणा यद्यदिदी
नेषुपरिपालनाद्युद्दिदैवादीनां
महतीकरुणेमस्त्वाने तथापिन
स्याग्रांतरत्वेनाश्राद्यायमाननाया
नेषुभक्त्यातिशयेनत्रहत्यर्थमे
वादौतहतात्वानस्यावश्यकफल
दानादिहेतुतयानिश्चयेनतदव
मायिकसात्विकवीक्षणसमेरमे
भावणादिवत्वेनत्रावश्यंभाविरू

त्तिकार्यमत्त्वप्रसंजितकारण
मोत्त्ववत्वात् करुणयानवरसे
षेतर्भावात् रसशाहूस्यचमत्क
रादैहृद्धत्वात्तेषामनिर्वचनीय
त्वेप्यनुभवगोचरतायामित्यादि
मार्द्दवपदार्थनिष्ठत्वोपलक्षे
णत्संबंधवशात्परंपरयार्द्रव
द्रूपहृन्निस्यंदनरूपक्रियाश्रय
त्वमुपवर्यतेनतथाचकटाक्ष
योःस्यंदनीकरणपरिपालिता
ङ्घ्रिरूपायस्याःसातथा ॐकटा
क्षस्यंदिकरणायैनमः ११ कृपा

त्रि॰
वि॰
७॰

७०

लिप्राणनायिका कपालमस्या
लीतिकपालीप्राणेदभैरवस्त
स्यप्राणनायिकाप्राणस्येत्युपल
क्षणं पंचप्राणनायिकाधिष्ठानत्वे
सतिप्रेरका नप्राणेनचापानेन
मर्त्योजीवतिकश्चन इतरेणतु
जीवंतियस्मिन्नेतावुपाश्रितावि
तिश्रुतेः तस्यामपिहृदयांतर्व
र्तिपरमेश्वरस्वरूपेतियावत् प्रा
णवल्लभेतिवाप्रियनायिकेति
भावः ॐकपालिप्राणनायिकायै
नमः १२ कारुण्यविग्रहा कारु

णपूर्वोक्तकृपाकरणस्वभा
वस्तद्विग्रहोमूर्त्तिरस्याश्चली
नितथा कारुण्यस्यांतःकर
णपरिणामवृद्धिरूपत्वेनने
त्रोनदीतास्मेरभावादिना
नुमीयमानत्वेपिसाक्षात्तज्जन्य
मनोवांछितवरप्रदानादीनां
शरीरावयवविशेषजन्यत्व
याकारुण्यंविग्रहोयस्याइति
समासोपपत्तिः मायोपाधिक
स्वब्रह्मणोजगत्सृष्ट्यनुकरण
हेतुभूतस्वेच्छामात्रनिमित्त

त्रि॰
वि॰
७१

ककर्माधीनसच्चिदानंदघनी
भावात्मकभक्तानुग्रहवतोवि
नादेवतायोबुद्ध्यामनारोहिस
गुणोपासनमनुपपद्यमानं
स्यात् तदर्थंदेवताधिकरणे
मंत्रप्रकाशितादेवता वज्रह
स्तःपुरंदरइत्यादिस्वतःप्रमा
णवेदवाक्यवशाद्बाधकाभा
वेविग्रहवत्तांगीकर्तव्याइति
सूत्रकारभाष्यकाराभ्यांप्रति
ष्ठापिते तन्न्यायेनमांहैमवती
मिति केनोपनिषद्भाष्ये हैमा

निहेमविकाराणिभूषणानि
अस्याइतितथा हिमवतोपत्यं
स्त्रीतिवानथेतिश्रीभाष्यकारः
परदेवतायादिव्यमंगलवतं
प्रतिष्ठापितं तथाच महानु
भावानांस्वप्रकाशचैतन्यरूपा
णां एवंभूतानांसर्वोत्तमानां
मूर्त्तित्रयजगत्कुटुंबादिदेवता
ध्यानाद्युपकारायताद्दशामूर्त्ति
मत्वमस्तीति नकिंचिदनौच
रशंकाशास्त्यास्तांविस्तारः ॐ
कारणपदवियहायैनमः ६ कां

त्रि॰
वि॰
७२

नोंकारस्ट्रदीमा विति धान्तरस्पेन
मनोहरत्वमेवेत्यर्थः मदनगो
पालविग्रहोवा कदाचिदाघ्राल
लिताष्टरुषाह्रुस्लविग्रहा वेण
नादसमारंभादकरोद्विवशंज
गदिति त्रिपुरातापनीये ॐको
नायैनमः १४ कोनिष्ठृतजया
वलिः जयानोजपाष्टष्पाणां
मुपलक्षणमन्येषामारक्तव
र्णानांवस्तूनांश्रावलिः पंक्तिर्दै
होनत्वेनकविभिरुत्प्रेक्षिताको
मात्रप्राकृतस्वछपरमानंदवि

ज्ञास्याभूतापरित्यक्ताष्टाकृतवे
नाल्पकांतिमन्त्रयोपमाश्वयो
ग्यत्तयाययास्या नमह्रांतोनी
चैरूपमीयंनेइतिन्यायादिति
भावः ॐकांतिभूजनपावल्पेन
मः १५ कलालापा कलास्वनः
षष्ठिकलाश्वालापोव्यावहारि
कष्टाह्रोयस्याःसातथा वेदशा
स्त्रमयीवाणीयस्याःसापरदेव
नेतिवचनात् कलमव्यक्तंम
धुरःसम्प्रयोजनश्वालापश्वाला
पोयस्याःसाइतिवातथा श्रव्य

त्रि॰
वि॰
७३

र्यां भारतीतयेतिष्ठरूपसामुद्रि
कवचनात् ॐकलालापायैन
मः १८ कंबुकंठी कंबुशाहेनशं
खनिष्ठरेखात्रयेंलक्ष्यते तद्वा
न्कंठोयस्याःसेतितथा गौणना
मेदं ॐकंबुकंठ्यैनमः १७ करनि
र्जितपल्लवा करशाहेनकरतले
लक्ष्यतेपल्लवशाहेन तन्निष्ठापा
टल्यात्स्निग्धताल्लक्षणायार्थः त
था चान्योन्यशरणयोर्जयपराज
येअ्रर्थीतद्धतोरपितैःस्निग्धावि
तितन्नामोपपत्तिः विवाहस्य

विवादस्थसमयोरेव शोभते इति
वचनात् करतलनलाभ्यामध्यानि
रनेननाम्नाहृता करेणनिर्जि
ताःपल्लवाययासानया ॐक
रनिर्जितपल्लवायै नमः ८८ क
ल्पवल्लीसमभुजा यथादिव्य
हस्तानंदनोद्याने प्रसिद्धास्तथा
नदलंकाराय वल्ल्यादयोपि क
ल्पयंते संपादयंति इति कल्पाः
कल्पाश्चतावल्ल्याश्चवनतयस्ता
भिःसमाभुजाहस्तादयःसात
था कविसंप्रदायप्रासमहीभु

त्रि॰
वि॰
७४

७४

ज्ञानांवल्लीसाम्योक्तिरितिमंतव्यं
श्रुतसमपदस्वारस्येमतेषामपि
तदवछिन्नचैतन्यह्वारायथाप्रा
रब्धंचैतनवल्लोकेवांछितपाल
कत्वमितिध्वनितेपकस्तथास
र्वभूतांतरात्मारूपंरूपंप्रतिरू
पोबभूवेतिश्रुतेः तत्तदेवाव
गछेत्वेममतेजोंशसंभवमिति
स्मृतेश्च भगवतास्वकीयसच्चि
दानंदस्वरूपावाप्तिरेवोक्ता
सतएवपरदेवताभुजानांनीव
साम्योक्तिशेकानिरस्तावेदितव्या

गैपाधिकचैतन्येनतथाभूत
चैतन्यस्यसाम्योपपत्तिः ॐक
ल्पवल्लीसमभुजायैनमः १९
कस्तूरीतिलकांचिता कस्तूरी
तिलकेनललाटदेशस्थापित
हिंबाकारमृगनाभिनाखंचिता
विच्छितास्वलंकृतेत्यर्थः ॐक
स्तूरीतिलकांचितायैनमः २०
इतित्रिशतीनामार्थप्रकाशि
कायांद्वितीयखंडेतृतीयवर्ग
नामार्थप्रकाशनमष्टमंप्रक
रणम् ८ ॐनमस्त्रिपुरसुंदर्यै

त्रि॰
वि॰
७५

हकारार्थी हकारस्याकाशावी
जस्यार्थाग्रर्थस्वरूपावैनन्याका
शाविग्रहेत्यर्थः आकाशोहवै
नामनामरूपयोर्विहितातेतदं
तरातद्ब्रह्मेतिश्रुतेः ॐहकारा
र्थायैनमः १ हंसगतिः हंतिग
च्छतीतिहंसः प्राणआदित्योवा
हंसस्यप्राणस्यगतीगमनाग
मनेलक्षणयातज्जाप्याजपामं
त्ररूपायास्तेयस्याःसातथा ह
कारेणवहिर्यातिसकारेणावि
शेत्पुनरितिवचनात् तदभि

मानि देवतारूपाग्नीषोमात्मक
सूर्यचंद्रगती अहोरात्रात्मक
कालस्वभावायायस्याःसातथा
हेति देहाद्देहांतरंगच्छति स्वक
र्मवशेनेति हंसोजीवस्तस्यग
तिःप्राप्यस्थानंमुक्तिरित्यर्थः
ब्रह्मविदाप्नोति परंयज्ज्ञात्वानन्नि
वर्तंते इति श्रुतिस्मृतिवचनात्
अथवा हंति स्वकार्यभूतंजग
त्प्रविशतीति हंसः हंसस्तुपर
मेश्वर इति नृसिंहतापनीयेग
म्यते प्राप्यते शरणत्वेन प्रपद्य

त्रि॰
वि॰
७८

नैवतत्त्वविंयमङ्क्तैरितिगतिः हंस
श्चासौगतिश्चेति समानाधिक
रणसमासः हंसःशुचिषदिति
श्रुतिः अहोस्विद्धंसस्यबलवा
हनस्यगतिरेवगमनंयस्याःसा
तथा उताहोहंसशब्देननामै
कदेशेनहंसकंपादकमुच्यते
गम्यतेनेनेतिगतिश्चरणेहंस
कगती पादारविंदेयस्याःसा
तथा हंसशब्देननित्यानित्यस
दसदजडाजडादिवस्तुविवेक
समर्थाःश्रेष्ठागच्छंतिप्राप्नुवंतियया

मेध्रतिदेशमितिहंसाःपरिव्रा
जकास्तत्रयोऽश्रमिणोनिष्का
माश्लेषांगतिर्ज्ञायतेगम्यतेसा
ह्यात्क्रियतेश्लतिगतिः सन्यास
योगाद्यतयःशुद्धसत्त्वाइतिश्रु
तेः येपूर्वेदेवाऋषयस्तत्तद्वि
दुस्तेतन्मयाऋषयस्तताहिद
रितिश्रुतेः जीवन्मुक्तपुरुषा
नुभूयमानपरमानंदमुक्तिस्व
रूपेत्यर्थः ॐहंसगतयेनमः २
हाटकाभरणोज्ज्वला हाटकस्य
सुवर्णस्यकार्यादीनिवस्तान्या

त्रि॰
वि॰
७७

भरणानिहाटकाभरणानितैरु
ज्वलातथाप्रकाशिनालंकृतेत्य
र्थः हाटकस्यसुवर्णरूपस्यव
लंडस्याभरणवदुज्वलाप्रका
शकरीसन्नास्फूर्तिकरीत्यर्थः
यद्वातस्मिन्नाभरणेमंगलसूत्रा
दिभिःसनाथस्त्रीमंडलस्वरूपेरु
ज्वलतीति आहोस्वित्कार्यकार
णद्वयरूपवस्तुदानेनवस्तुस्वरू
पेणवाउज्वलतिप्रकाशतेइति
तथा वस्त्वंतरितत्त्वसदितिश्रुतेः
ॐहाटकाभरणोज्वलायैनमः २

हाराहारिकुचाभोगाद्धरस्याप
रमेश्वरस्यइमेसंबंधिनहारा
ईश्वरत्वामकामत्वनिष्पादत्वा
दयोर्गुणास्तान्हरति नहिप
रीताविद्यादानेनोत्पादयतीति
हाराहारीकुचयोराभोगःपर्य
न्तभूमिर्यस्याःसातथा परमे
श्वरस्यतद्विषयकवांछयात
देकसक्तमानसत्वेनतत्कार
णीभूताज्ञानवशवर्तित्वेन
वशीकृतमायास्वरूपेश्वरत्व
सामानाधिकरण्यामकामत्वा

त्रि· दयोपहृता जीवेश्वरत्वयोर्नैक
वि· त्रतेषांतद्गुणानांसामानाधिक
७८ रण्ययोगादित्यर्थः तथाचेश्वर
स्यसदिष्टसाधनमित्यन्यत्रपदा
र्थेबुद्धिमत्त्वस्यैववहुभवनरूप
तया तस्यजगदाधारत्वाधायक
त्वादिगुणवत्त्वोत्प्रेक्षाविपर्य
येनाभोगस्यातिशयोक्तिरिति
द्रष्टव्यं अथवाहारान्मुक्तास्रजो
हरतिअपायनइतिहाराहारीऊ
वाभोगोयस्याःसेतितथा द्वाद
प्रकारमुक्ताहारेणयथोचित

कालंमूषितनवतीत्यर्थः ॐहारा
हारिकुचाभोगायैनमः ४ हा
किनी हाकयतिजन्ममरणयोः
खेदयतीतिहाकिनीहाकखेद
इतिधातुपाठात् ॐहाकिन्यैन
मः ५ हल्पवर्जिता हलसंबंधि
हल्पंकष्यादिहाराजनकत्वेन
वर्जितमायादिविहीनशुद्धचै
तन्यस्वरूपत्वात् हल्पंकपटो
मित्रेषपिग्रन्थ्याखांतःकरण
विकृतिस्तेनवर्जिता ग्रविचार
हितनत्वंपदलक्ष्यार्थमतत्वा

त्रि॰
वि॰
७५

79

दितियावत् ॐ हल्पवर्जितायैन
मः ८ हरित्पतिसमाराध्या हरि
तो दिशां पतयो महेन्द्रादयस्तैः
सम्यक्श्रद्धाभक्तिपूर्वकमाराधि
तेयोगपातहृत्पत्तनिवर्हणेनेष्ट
प्रापकदेवतात्वादित्यभिप्रायः
ॐ हरित्पतिसमाराध्यायै नमः ९
हठाकारहताहुरा हठाकारे
णातिशीघ्रतया हता पराभूता
असुराः सुरविपक्षा महिषादयो
यया सा तथा समबलयोः कि
लबलावलविचारणा च भवति

प्रबलस्पर्द्धबलेषुवैरिषुसिंह
स्पमेषेषिवतदयोगेनातिव
स्याविचारणीवदेवलोकस्त
स्वप्रवेशितानामर्थ्यविचारणा
यामितरेषुकैमुतिकन्यायेन
तत्कारणंधनितमितियोजनी
यं ॐ हठात्कारहतास्वरायेन
मः ८ हर्षप्रदा हर्षोनामानंद
कारकोमुखविकासादिकार्यो
त्रेयः स्वात्मसंभावनेनस्पारि
भवानिमित्तास्विन्नहानिविशेषः
कार्यस्यकारणाविनाभावत्त

त्रि· यातम्प्रदानेनतडेतोरप्यात्तिप
वि· तीतिसर्वप्रदाउत्पर्थः प्रददा
८· तीतिप्रदायद्वाहर्षेथनयौव
80 नादिसर्वपुत्रवंपुवर्गादिरू
पेणापद्दत्यप्रकर्षेणाग्यतिवे
ङयतीतिवातथा ॐहर्षप्रदायै
नमः ५ हविर्भोक्त्री सर्वलास
शिवःसंहृउतिक्षतेः वसुरुद्रा
दित्याकारेणहवींषियजमाने
नाग्नौप्रक्षिमानिस्वाहासुखेन
भुंक्तउतितथा यद्वाहवींषिका
लोतरभाविफलान्यदृष्टात्म

नासूक्ष्मसूपाणितनयजमान
जीवगतानि भूतसूक्ष्माभिधा
नानि समष्टिव्यष्ट्यात्मनाईश्व
रजीवोपाधिभूतानि मायावि
द्याशब्दितानि सुक्तिपर्यन्तेषु
नक्तिपालयति रक्षयति वा त
था अन्यथा संसारस्यानादित्वा
भावेनादिमशरीराद्युत्पत्तौ उ
परिक्रियमाणायां प्रपंचस्या
कस्मिकत्वमकृताभ्यागमप्र
संगश्चस्यादिति भावः ॐ हवि
र्भोक्त्रे नमः ९ हार्दसंतमसा

त्रि· वि· ८१

यद्वा हृदयावच्छिन्नो हार्दो यो वे
द निहितं गुहायामिति श्रुतेः त
स्मिन्यत्तं तमस्तमावरकत्वात्तम
आसीदिति श्रुत्या चात्मविषय
कं तदाश्रयमज्ञानमनर्थका
रिअव्याकृतमाकाशमित्युच्यते
महावाक्यश्रवणजन्यधीवृत्ति
प्रतिफलितकरेणापहंतीति
स तथा नाहं ब्रह्मास्मि संसारी
ब्रह्म नास्ति न भातीति अज्ञान
स्याहं ब्रह्मास्मीति सच्चिदानंद
लक्षणमित्येकाकारवृत्त्या भा

न्निवापित्वनियमेनवातदपि
ष्ठानेनवा नेहनानेतिङ्कति
प्रसिद्धवल्लस्वरूपेतियावत्
ॐह्रार्दसंनमस्मापह्रायैनमः
११ ह्स्लीमलास्यसंतुष्टा ह्स्ली
मैस्थित्रदं डैः कुमारिकाभिरेक
तालादिगतिपूर्वकंपल्लास्यं
नर्तनंतास्मिन्संतुष्टाप्रीतिम
तीत्यर्थः ॐह्स्लीमलास्यसंतु
ष्टायैनमः १२ हंसमंत्रार्थरू
पिणी हंसैः परमहंसैरुपास्या
योमंत्रः प्राणसंवादिनत्वातस्मा

त्रि॰
वि॰
८२

र्थद्रूपवतीवाचालक्ष्यार्थस्वरू
पेणज्ञायमानेत्यर्थः यद्वाहंस
मंत्रोजपाहकारसकारशोपि
नत्वंपदार्थाहकारस्यापरोवा
चिनः सकारस्यनाटशास्यभाग
त्यागलक्षणयानिष्पन्नं नित्य
शुद्धमुक्तसच्चिदानंदस्वरूपेत्य
र्थः ॐहंसमंत्रार्थरूपिण्यैनमः

८२

८२ हानोपादाननिर्मुक्ता श्रुति
ष्मायनेदानेपरित्यागक्रिया
२ष्मायनेउपादाने स्वीकार
क्रियापरिजिहीर्षा श्रादित्सोवा

ल

प्रज्ञाणोऽमनाः शुभ्रप्रकार्यं
निष्क्रियं मशरीरं वाव संतनपि
याप्रियेस्पृशतइतिबुद्ध्यते
रशरीरस्यब्रह्मणोऽनःकरणा
दिधर्माणामसंभवान्नाभ्योनि
र्मुक्तासंगेत्यर्थः विमुक्तश्चवि
मुच्यतेइतिश्रुतेः ॐहानोपादा
ननिर्मुक्तायेनमः २४ हर्षिणी
एवहैवानंदयतीतिश्रुतेः हर्षं
यतिसंतोषयतीतितथा ॐहृ
र्षिण्यैनमः २५ हरिसोदरी हरि
णाकृष्णेनसमानमेकमुदरं

त्रि·
वि·
८३

83

उतईषत्तत्र चं भेदकमेवछेदक
मित्यर्थः उत उच्चैः हेकपटेवा
ऽत्यल्पमिथ्याभूतमायोपाधि
कचैतन्यावस्थाः विशेषरूपा अ
परेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि
मेपरां जीवभूतां महाबाहो यये
दं धार्यते जगत् इति देवात्मश
क्तिं स्वगुणैर्निगूढामित्यादिश्रु
तिस्मृतिभ्यामीश्वरस्य स्वरूपभेदत्वा
वगमादिति मंतव्यं ॐ हरिसोद
य्यैं नमः ८९ हाहाहूहूसुखस्वरूपा
हाहाहूहूरितिनामवंतौ गंधर्वौ

मुख्योपेयोजनानांतेनतथातैः
स्तुत्या गुणातिहृद्गुणाभिया
नेस्तुतिस्तदाश्रयत्वेनप्रतिपा
दनीयेत्यर्थः ॐहाहाहूस्तुए
स्तुत्यायैनमः ९ हानिवृद्धिवि
वर्जिता अवयवोपचयरूपावृ
द्धिस्तदपचयरूपाहानिस्ताभ्यां
विवर्जिता नवर्द्धतेकर्मणानो
कनीयानितिश्रुतेरुपलक्षणं
षड्भावविकाराणांशरीरस्य
मेत्वेनकर्मनिमित्तत्वादीश्वरे
तदभावेननिर्विकारेत्यर्थः

त्रि॰ ॐ हानिवृद्धिविवर्जितायै नमः

वि॰ ८८ हैयंगवीनहृदया हैयंग

८४ वीनवन्नवनीतसदृशाविरल

84

स्नेहवयववपरिणामद्रववत्वसा

दृश्ययोगिहृदयकूपारसद्रूप

परिणामवतीतिमानतया हृ

दयाभावेपिसर्वात्मकतयाऽन

ह्यवमीत्वणादिवन्मायापरिणा

मत्वपादयावाहृदयशब्देनोच्य

ते श्रवागमनश्रुतिश्रुणापासर्वेनि

षेधात् ॐ हैयंगवीनहृदयायै

नमः ८९ हरिकोपाकरणांशुका

हरिकोपइंद्रकोपश्चाद्रौमहा
नक्षत्रेवर्षासम्भवोक्षपादोरक्त
वर्णोमृदंगः कीटविशेषस्त
थाशोणमंशुकमेवरं स्वार्थे
कप्रत्ययेकिरणानिवायस्याः
सातथा ॐहरिकोपारुणांशु
कायैनमः १ इतिश्रीत्रिशती
नामार्थप्रकाशिकायांद्विती
यखंडेचतुर्थवर्णनामार्थप्र
काशनेनवमंप्रकरणं ९ ॥

85

लकाराख्या लकारयुक्तमूल
मंत्रस्याख्या वाचकशब्दो यस्याः
सा तथा लकारस्य शक्रवीजस्य
वार्थः मेंद्रियइतिश्रुतेः लकार
युक्तस्य मायावीजस्य वा ल्रूँ इमा
येत्यर्थः ॐ लकाराख्यायै नमः
१ लता पूज्या लमंतिविनमंति
अत्यंतनम्राभवंतीतिलताः पर
मपतिव्रताः स्वकंपत्यादियोषि
त्ताभिः स्थिरमांगल्यायस्वेष्टदे
वतात्वेन पूज्या पूजनीया तत्र
के समाराध्य महेशानी भुक्तिं

त्रि॰
वि॰
८८

मुक्तिंचविंदति अथवाकेदारादि
गौरीविशेषमूर्तौललनाभिरुपल
क्षणं वन्यपूज्योपकरणैः पूज्याले
कृतशर्वरीवावनङ्गगैतिवेतिभा
वः ॐललितापूज्यायैनमः २ लयस्थि
त्युद्भवेश्वरी वैपरीत्येनविशेष
णंयोज्यं उद्भवनीत्युद्भवःकार्या
त्मनाभिव्यक्तिः स्थितिर्ज्ञानविष
यतायोग्यकालावच्छेदअनुभव
हेतुमत्ताकत्वमितियावत् प्रल
यउत्पन्नकार्यस्यकारणात्मनाव
स्थितिर्विचारंभणायोग्यतेत्यर्थः

86

तासांक्रियाणामचेतनकार्यत्वा
योगेनघटादिकार्येचेतनस्यनि
मित्ततादर्शनात् प्रकृतघटस्येश्व
रत्वंगोपुरादौनानाचेतनदर्शना
न्नादृष्टानानेश्वरत्वंवेतिविषये
यतोवाइमानिभूतानीतिश्रुतौ
यतश्त्येकवचनेपंचम्यानानात्व
तटस्थत्वेकर्तुःकृतिरितिसूत्रे
जनिकर्तुःकार्यस्यकृतिःप्रकृति
रुपादानमपादनसंज्ञकंस्यात्
अपादानेपंचमीतिशासनात्
अभिन्ननिमित्तोपादानत्वमीश्वर

त्रि॰
वि॰
८३

त्वमितिसिद्धांतः तटस्थलक्षणमे
तत् जायमानस्यब्रह्मणोलक्ष
णप्रमाणयोरवप्रपवाच्यत्वादित्य
भिप्रायः आदौलयप्राप्तोपाँनेना
नादित्वंप्रपंचस्यसूचितं जगदिति
शब्दग्रहणेननामयोजनीयं तथा
च जगतोलयश्चस्थितिश्चउद्भवश्च
तेषामीश्वरी कूटस्थचैतन्यमात्रे
णसच्चिदानंदाधायकतयाविव
र्तकारणमित्यर्थः ॐलयस्थित्यु
द्भवेश्वर्यैनमः २ लास्यदर्शनसं
हृष्टा यथाराजासंपूर्णकामःप्र

विवर्तपाद

योजनमनुद्दिश्यापिमृगयादि
लीलाविशेषान्यपिबालका
दिनृत्यंवातथाज्ञानिनादृष्टानि
ष्टमित्रोदासीनपदार्थचेष्टया
नुभवजन्यहर्षशोकादिसंभवम
दोद्रेकशोकातिरेकहेतुकविहि
तादिकरणाकरणरूपचरणाद्यं
गपरिच्छेदरूपनानाविधप्राणि
कायनिकायजन्यलास्यस्यदर्शने
नानुद्दिश्यापिप्रयोजनंसंतुष्टा
नतत्कर्मानुसारेणफलप्रापके
श्वरतयासर्वसमानत्वात् नाद

त्रि·
वि·
८८

नैकस्यवित्यापनंचैवहस्तकृतंवि
श्रुरितिभगवद्वचनात् लास्यंदे
वतादिवारवनितादिभिः क्रिय
माणंतालगीतयुक्तंनृत्यंतस्य
दर्शनेनसंतुष्टा तदीयफलप्र
दानोन्मुखेकृपारसवतीत्यर्थः
ॐलास्यदर्शनसंतुष्टायैनमः
४ लाभालाभविवर्जिता॥ अस्या
मस्यआमिलीभः कृतेपियत्नेत
दप्राप्तिरलाभस्ताभ्यांवर्जिता॥
पर्याप्तकामत्वेननित्यतृप्तत्वा
त् नमेपार्ष्णलिकर्तव्यंत्रिषुलो

केषुकिंचनेतिभगवद्वचनात्
ॐलाभालाभविवर्जितायैनमः
५ लंच्येनराज्ञा,, इतरेषांजीवभ्रा
न्तिकल्पितानांगुणमूर्त्यादीना
मुपासनाविधिरूपावाकर्मावि
धिरूपावाआज्ञाप्रेरणालक्ष्याश्च
विषयीकृतासाययासातथा,,
शुद्धचैतन्यस्याविशिष्टक्रियाया
त्मकत्वाभावेनविध्यविषयत्वा
दितियावत् अथवाकिंकरत्वा
भावेनेतरेषांदेवानामाज्ञाप्रेरणा
लंच्योपेक्षणीयाययासा सर्वस्या

त्रि॰
वि॰
८९

धिपतिः सर्वैश्वर्यानन्दनिष्क्रान्तेः ईश्व
रस्य सर्वनियन्तृत्वेन स्वेतरनिय
म्यत्वादिति ज्ञानवत्त्वं ॐ लक्ष्म्येन रा
ज्ञ्यै नमः लावण्यशालिनी ला
वण्यसौंदर्यं परमानंदस्वरूपत
यातिशायितश्रीतिविषयत्वं शा
लन इति तथा सर्वावयवसाधा
रणसुंदरभाववतीति वा ॐ ला
वण्यशालिन्यै नमः ॥ लघुसि
द्धिदा लघुनोपायेन सिद्धिर्वांछि
तार्थप्राप्तिर्ददातीति वा लघुश
ब्दोपलक्षणयालघिमापरः तथा

च लघिमाद्यष्टैश्वर्यं प्रदेति वा य
द्वा लघूनामुत्पन्नाल्पज्ञानभाग्यप्र
रीररूपचरणावतामुत्पत्तिनिकृष्टा
नांतिर्यगादीनामपिसिद्धिंमुक्ति
योग्यतांहेतुज्ञानादिसाधनसंप
त्तिस्तत्कार्यं महिमातिशयः तेषां
ददातीतिसातथा॥ ॐलघुसिद्धिदा
यैनमः ८ लाक्षारससवर्णाभा॥ ला
क्षारसेनालक्तकद्रवेणसमानोव
र्णोयस्याः सातथा आभाशोभाकां
पुष्पविशेषः
तिर्यस्याः सातथा प्रतिपादलावि
ग्रहप्रभेत्यर्थः ॐलाक्षारससवर्णा

त्रि॰ भायै नमः ५ लक्ष्मणाग्रजपूजिता

वि॰ अग्रेजायते इत्यग्रजो रामभरतौ ल

क्ष्मणस्यापिज्येष्ठभूतरामाचारानु

१० कारित्वेन चतुर्भिरपिदाशरथिभिः

पूजितेत्यर्थः रामस्य शिवलिंगप्र

तिष्ठाने तिनामवतान्यथानुपप

त्याशिवदंपतिपूजकत्वेन तदितरे

षांतद्वशास्त्रीयकृष्णानंतस्विद्धिवि

निधनितोर्थः ॐ लक्ष्मणाग्रजपूजि

तायै नमः ९ लभ्येतगौं लभ्यानिल

ब्धव्यानि कर्मोपसनाविशेषाणांफ

लत्वेन साध्यानि भव्यानीत्यर्थः ते

भवत्तत्रविलक्षणानन्तत्वंसम्या
त्मनित्योनित्यानांचेतनश्चेतनानां
एकोबहूनांयोविदधातिकामान्
नमात्मनमित्यादि यत्साक्षादपरो
क्षाद्ब्रह्मेत्यादिश्रुतिभ्यश्चात्मनोनि
त्यप्राप्तस्वरूपत्वेनमोक्षत्वेनचक्त
वियक्रियाफलत्वाभावादितिमंत
व्यं अप्यवाउत्तराणियमोर्थकामरू
पत्रिवर्गरूपाणिफलानिलब्धा
निश्रामत्वानियस्याःसकाशादिति
सातथाउक्तश्रुतेः ॐलभ्येनराये
नमः ।। लब्धभक्तिसुलभा भक्तिः

आप्यं प्राप्यं वि
कार्यं संस्कार्यं इ
तिचतुर्विधंक
र्मफलम्

त्रि॰
वि॰
९१

91

सामान्यविशेषाकारेण द्वेधा तत्रा
याज्ञानं जिज्ञासार्थ्यर्थादिभिर्यैल
ब्धानं फलोद्देशेन समयविशेषे
विच्छिद्य प्राप्तास्तेषां सुलभा तत्तत्का
र्यानुसारेण फलदानोन्मुखे स्वा
त्मस्वरूपतया संविहितत्वात् इति या
भक्तिस्स्वब्रह्मसाक्षात्कारनाप्रकृष्टै
णैकभक्तितया लब्धा एकभक्तिर्वि
शिष्यते इति स्मृतेः अस्य सुलभा, स्वा
त्मस्वरूपतया सदा ज्ञायमानत्वात् ॥
ज्ञानी त्वात्मैव मे मतमिति गीतासु,
अथवा लब्धाज्ञाना सत्यपि कंठगा

तचामीकरवल्लकभक्तीनांसुल
भासुवेनानायासेनकष्टंविना
अप्राप्यनयालाभः प्राप्तिर्यस्याः
सातथा भक्त्यामामभिजानातीति
स्मृतेः ॐ लब्धभक्तिसुलभायैनमः
१२ लांगलायुधा शिष्यरूपतया
हलायुधेत्यर्थः अनंतस्यास्तिना
गानामितिभगवडुक्तेः ॐ लांगला
युधायैनमः लग्नचामरहस्तश्री
शारदापरिवीजिता, लग्नौकरसं
बद्धौयस्तावित्यर्थः लग्नेचामरेय
योस्तौनाकृशौदलौययोस्तेश्रीश्च

त्रि· वि·
९२

महालक्ष्मीशारदाचनेतयाभूते
चनाभ्यांपरिवीजिता अनादिका
लादारभ्यपरिचर्ययावीज्यमानेत्य
र्थः ॐलयचामरहस्तलक्ष्मीशारदाप
रिवीजितायैनमः २४ लज्जापदस
माराध्या,, लज्जानामांतःकरणधर्मः
जगुप्साहेतुर्गर्हनसाधनेउपलक्ष
णं मनोधर्माणांतस्यपदमाश्रयः
कामःसंकल्पोविचिकित्सा श्रद्धाश्र
तिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंम
नएवेतिश्रुतेः तस्मिन्समाराध्याविं
तनीयेत्यर्थः यश्चात्मनितिष्ठन्नंतरो

यमयति गुह्याहितं गह्वरेष्ठं नमा
म्यस्यं येनुपश्यंतिधीरा इत्यादिश्रु
तिभ्यः अथवा लज्जापदं जीववचकं
तस्मिन्नधिष्ठानं दाभिव्यक्ति हेतुल
स्य बहिर्यागक्रमेण पूजनीयेत्यर्थः
ॐ लज्जापदसमाराध्यायै नमः ए
लं पटा लमिति एषी वाचकेन बीजे
नतदुपलक्षितजगल्लक्ष्यते आव
रकत्वेय मेवतया अविद्यालक्ष्यते
तमो जगतः पटः कारणीभूताऽवि
द्यायस्याः सा तथा मायिनं तु महेश्व
रं एको जालवानित्यादिश्रुतेः अ

त्रि॰
वि॰
९३

ज्ञानेनाहृतं ज्ञानमिति स्मृतेस्त्व
थवालंपटोनामतं श्रीआलस्यक
र्मोपासनाबाऊल्येपिप्रतिवंधक
भूयस्त्वेनत्वेश्रीज्ञानतयापरमेश्वर
स्यफलदानामुन्मुखत्वेनायां राज्ञादि
वचिरविलंबितसेवाफलदानवै
मुख्येनहृत्वोपचारोलंपटोयस्याः
सातथा अथवालंपटोनामांतःक
रणायर्माणामध्यामवशेनतत्तद
छिन्नचैतन्येमत्वराजसतमकर्माणा
मुपलक्षितहत्वे ॐलंपटायैनमः
१८ लकुलेश्वरीॐः हृष्यिक्षुपलहि

नजगल्लीयतेस्मिन्निति कुलं मायो
पाधिकं चैतन्यं जगत्प्रलयावधि
ने यत्र येत्यभिसंविशन्तीति श्रु
तेः लीयमानं कुलं लकुलं निरु
पाधिकमित्यर्थः तच्च माईश्वरीच
सा तथा लकुलेस्थानविशेषः स्वा
धिष्ठानं मणिपूरकं वा तस्येश्वरी
विश्वरुद्रात्मिकेत्यर्थः भूतसृष्टि
क्रमे पृथिव्या उदके तस्य तेजसि
तस्य परमात्मनि लयश्रवणात्
सदायतननाः सप्रतिष्ठा इति विभू
तिविशेषो वा ॐ लकुलेश्वर्यै नमः ९

त्रि· लक्ष्यमाना सर्वैः प्राणिभिर्लक्षोमा
वि· नोप्यस्त्वाहंकारोभिमानात्मकस्तद
९५ दहंकारः प्रकीर्तितः इति स्मरणात्
अध्यासेनाहंकाराधिष्ठानेत्यर्थः
अथवा मानपूजायामिति स्मरणा
त् यैर्यैः प्राणिभिर्विश्वे स्वीयकुलसौ
दर्यातिशयादिवशात्पूजा लभ्यते
हावहेतुः स्यात्तदन्तर्यामिणा पूर्व
मेवलक्षापूजादिजन्योपकारस्य
सद्भावादेः स्वस्वरूपतयालब्धवान्
यद्वामानः श्रुणमहद्दीर्घह्रस्वभे
देन प्रसिद्धः सर्वापेक्षमहानज

आत्माहंमहान्प्रभुर्वैपुरुषः अ
णोरणीयान्महतोमहीयानित्या
दिवाकैर्जलसूर्यादिवद्वपार्थिव
मीणामुपहिते मजलेवमत्क
णसर्पादेष्वनीयमानत्वात् लखो
मानःपरिमाणाउपहितनयाज
गतोययासातथा ॐलखमानाये
नमः १५ लखरसा रसोवैसइति
श्रुतेः रसवद्दृश्यनेसंवध्यतेइति
अन्यत्यापीतिविषयआनंदःस
स्वस्वरूपत्वेनलखोययासा श्रृंगा
ररसोवानंद्यंजकमंगलाभरण

त्रि· प्रष्यालंकारवत्वादितिभावः सु
वि· हसत्वप्रधानमायोपाधिकतया
९५ रस्याः स्निग्धाः स्थिराहृद्याआहाराः
95 सात्विकप्रियाइतिगीतोक्तेः नैवे
द्यादौकदम्बलवणादीनांदेवादि
विषयेनिषिद्धत्वाच्चप्रीतिविषय
त्वेनमधुरेरसोलक्ष्योययामाइति
वातथा ॐलवरमायेनमः लव
संपत्प्रसूतिः लवास्वरूपतया
स्वतःसिद्धायाःसंपदसत्यकामत्वा
दयःसच्चिदानंदादयोवानाभिः
समुत्पत्तिःसर्वोत्कृष्टतायस्याःसे

त्तिनया ब्रह्मणोमायामात्रोपाधि
नयाभिव्यज्यमानागुणाः कर्मानु
भूतत्वंदनाकस्मिकाः सैतः सर्वो
त्कृष्टभावेब्रह्मण्येज्ञापयंति तमी
श्वराणांपरमंमहेश्वरंतंदेवतानां
परमंचदैवतं पतिंपतीनांपरमं
परस्ताद्विदामदेवंभुवनेशमीड्यं
सत्यकामः सत्यसंकल्पः एषसर्वे
श्वरएषसर्वेशः पूर्णान्तर्याम्येषयो
निः सर्वस्येति गतिर्भर्ताप्रभुःसा
क्षीत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः एषनि
त्योमहिमाब्राह्मणस्येति श्रुति

त्रि· वि· ९८

सिद्धनित्योत्कर्षत्वं ब्रह्मस्वरूपमेवे
ति नात्र विचारणीयं किंचिदस्ती
त्यभिप्रायः ॐ लब्धसंपत्समुन्नतये
नमः ९९ इति श्रीत्रिशतीनामार्थप्र
काशिकायां द्वितीयखंडे पंचमवर्णि
नामार्थप्रकाशने दशमे प्रकरणे
ह्रींकारिणी ह्रींकारो द्वितीयखंडस
मुच्चयवयवतया वाच्यवाचकसंबं
धेन यस्यास्त्यस्तीति सा तथा ॐ ह्रीं
कारिण्यै नमः १ ह्रींकाराढ्या अत्र ह्रीं
कारशब्देन तत्कार्यभूता वेदास्तेषा
मप्युर्थतया वाम्नायाम्नादौ भवाह

र्वभावीत्यर्थः शाब्दस्यार्थविषय
कत्वेन प्रवृत्तेः शक्तिग्रहादौ का
ष्यादिकल्पेवार्थज्ञानपूर्वकश
ब्दसंयोगदर्शनादर्थस्यपूर्वभावि
त्वमुक्तमितिभावः ॐह्रींकाराया
यैनमः २ ह्रींमय्या अस्यवीजस्य
जगदभिन्ननिमित्तोपादानभूतमा
याविशिष्टचैतन्यवाचकतयातं
त्रतीकत्वेनतत्तद्दिष्टयावद्गुणावत्व
तदुपासनानिशायमहिम्नाभिव्य
ज्यते अन्यथामंत्रपरस्परयायास्विष्ट
सिद्धिभावप्रसंगः स्यात् अव्यवहि

त्रि॰
वि॰
९७

नपूर्वंनाम्नानभिव्यक्तरूपस्यापिप्रा
कृतस्तस्यैतद्बीजमात्रात्मनोऽक्षरि
तवीजार्थकतयापूर्वंभावित्वमुक्तं
इदानीमभिव्यक्तात्मस्वार्थकतया
विवर्तवादमाश्रित्यवाचारंभणाका
रेणनामरूपद्वयवत्वमुच्यते ह्रीं
वीजार्थोसौनप्राकृतेनलक्ष्यते मध्ये
व्यवहारकालेह्रींयस्मात्सानया
घटादिषुवस्तुषुसच्चिदानंदप्रती
त्याव्यवहारकालेपिप्रपंचकारण
त्वात्तद्रूपतयाभासमानेजग
त्कारणंइतिसिद्धांतः अनेनाचेतन

परिणामारंभादिवादातिप्रमाण

नयाद्युक्त्याद्याभासवत्वेन निरस्ता

वेदितव्याः ॐ ह्रीं मध्यायै नमः ३

ह्रीं शिखामणिः लोके यथा चूडाम

णिः सर्वांगरचिताभरणापेक्षया त

द्विजातीयप्रकाशसत्ताद्याश्रयत्वा

त् उत्तमांगस्थानविशेषस्थापितः

महदैश्वर्यादितद्गुणप्रख्यस्यख्या

पयति तथा सर्वशाहजालतद्वाच्या

र्थभूतचिज्जडसंवेधरूपपदपंचवा

चकातिसूक्ष्मह्रींवर्णात्मकश्रीवि

द्याराजवीजस्य सत्यज्ञानानंता

दात्मकलस्यार्थभूतामतोह्रीँबीज
जापकानोसर्वार्थप्रदानेनपारमे
श्वर्येवंजयतीतिगुणयोगकृतना
मेदं तथाचह्रीँशिवामणिः परम
तात्पर्येणज्ञापनीयेत्यर्थः ॐह्रीँशि
वामणयेनमः ४ ह्रीँकारॐडाग्नि
शिवा ह्रीँकारएवॐडंवाच्यवाचक
भावसंबंधेनपरब्रह्मावछेदकत
याञ्चावहनीयादिसदृशं तस्याग्नि
शिवोऽदीमाग्नौजुहोतीतिप्रमाणे
नाहवनीयोजुहोतीति विधिवाक्य
गतहोमाधारताकेवलाहवनीयस्या

योग्यतया मा अग्निज्वालस्य तस्य होमाधारता मां यज्ञायमानायायदृष्टद्वारा स्वर्गं संबंधेन सामर्थ्यं कतया तज्ज्ञापकवेदवाक्यस्यापि प्रत्यक्षां संबंधित्व माहवनीयनिष्ठहोमाधिकरणादीनाग्निज्वालास्वाधारमूतकुंडमार्थकसंपादकं वा भवति तथा स्ववाचकवीजस्यापि मंत्रै रुपासितेति विधिगतदेवतोपासनकरणानां मंत्राणामपि स्ववाचकतया मार्थकसंपादनात्तथोक्तं ते ॐ ह्रीं कार कुंडाग्निशिखायै नमः ५

त्रि॰
वि॰
५५

99

ह्रींकारशशिचंद्रिका ह्रींकारएव
शशीचंद्रस्तस्यस्वरूपाभेदभूतप्र
काशकचैतन्यंचंद्रिकापदेसोप
मीयते यथाचंद्रस्वरूपभूतास्तत्त
प्रसारभूताज्योत्स्नादेवादिसर्वलो
कानांसंजीवकतयोपकरोतित
थाहृदजरभक्तिपरवशागुरुघ्यो
रेयादीनांह्रींकारवाच्यार्थतयात
दभिन्नत्वेपिजगदादिवर्तकारणात
यासच्चिदानंददायायकतयासंजी
वयतीतिभावः॥ ॐह्रींकारशशिचं
द्रिकायैनमः ८ ह्रींकारभास्कररु

विः॥ भासं कांतिं करोति प्रभासय
ति लोकोपकाराय ति सूर्य लक्ष्य
रुचिः प्रचंडभानुर्यथालोके स्तु
यो वर्षास्वृतिगाढ नरसवड्ड द
कयारासं व्याप्त दिगंतराः सुदिवा
विद्यमानोपि सूर्यः साक्षादेवमि
ति वाक्षुषगोचरोन भवति तद
भावे शिष्टानां भोजनादिसंजीव
कव्यवहाराभावेन नष्टप्रायासि
द्धाः प्रसन्नमनसो भवंति तथा
ज्ञानमार्गानधिकारिणां मोक्षमा
र्गोपायभूतानां विदिनदेवनाट्टप

ह्रींकारागांजनानांबहुतरपुण्य
महिम्नामहावातेनमेघावलो
दरीकृतायाचेडभानुरिवस्वस्व
मायनंगुरुकृपापांगावलोक
नरूपदीप्तावशेनप्रतिबंधक
दुरितापगमेपरदेवतारूपोह्रीं
कारः प्रत्यर्थपामात्माद्वाच्या
र्थपरोतत्त्वज्ञानहेतुर्भवति॥ चि
रकालनैरंतर्यभावनाप्रकर्षे
णतस्मिन्नभिमुखेसति, तस्यस्वा
रूपपरमानंदचित्कलास्वयमे
वाभिव्यक्तासत्यानंदानुभावेन

स्त्वयतीति नयोच्यते ॐ ह्रींका
रभास्कररुच्यै नमः २ ह्रींकारा
म्भोदचंचला श्रृंभास्युत्तानिद
दातीत्वंभोदा ह्रींकारस्यापिका
मवर्षित्वेन तैरूपमीयते तेषु
चंचलाविद्युल्लताविद्यमानान
दभिन्नाप्रकाशमानासतीवर्षी
दकद्वारामस्याश्रुत्पादकत्वंय
याध्यवक्ति ह्रींकारवाच्यतयान
दभिन्ना पितत्स्वरूपविचारणा
यांशुद्धलक्ष्यार्थस्यरूपासत्यापि
निर्वचनीयस्ववाचकमेवप्रका

त्रि॰
वि॰
९१

शितदेवतात्वेनस्वाभीष्टप्रकाशार्थ
प्राप्तिहेतुभूतेत्यभिसंधिः ॐ ह्रीं
कारंमोदवेबलायेनमः प ह्रींका
रकंदांकुरिता ह्रींकाररूपकंदःप्र
शुत्तरवीजभारस्तस्यांकुरितञ्चा
दिप्रसवोद्गतनाभिव्यक्तिरित्यर्थः
यथालोकेप्यंकुरादिकंकंदादिनि
ष्ठोत्पादकशक्तिमभिभूयैवस्व
यंस्कंदशाखापत्रपुष्पफलाद्या
त्मना यथाविवर्तमानंतत्साम
र्थ्यप्रकटनकारणंभवति तथा
ह्रींकारस्यवेदैकदेशत्वेनेनरप्र

माणानपेक्षत्वनयास्ववाच्यार्थज्ञा
पनेनस्वतःप्रामाण्येपिस्थितेपिन
जन्यज्ञानविषयत्वावच्छेदकधर्म
रूपनानाप्रकारजनकज्ञानत्वरिणा
महेत्वत्वमधिकाघटनघटनाप
टीयसी मायोपाधिकत्वेनतदर्थ
हयरूपासतीतन्मात्रप्रमाणावेद्ये
त्यर्थः ॐ ह्रींकारकेदोऊरितायैनमः
९ ह्रींकारैकपरायणा ह्रींकारप
वैकश्रुतिनिरसाधारणंचतत्वविष
प्रकृष्टार्थसाधकतयापरमयत्ने
ज्ञापकेप्रमाणे यस्याःसातथा अ

त्रि·
वि·
९२

१०२

स्वबीजस्यवाच्यार्थोमायानिरधिष्ठा
नानसिद्धातीतितथा आश्रयत्ववि
षयत्वाभ्यांतदुपहितेनेनस्थापित
इतिभावः ॐह्रींकारैकपरायणायै
नमः ९ ह्रींकारदीर्घिकाहंसी ह्रीं
कारएवदीर्घिकाराजोद्यानक्रीडावा
पीसंसारकाननसंचारिलोकविश्रा
न्तिकारणत्वेनह्रींकारस्तयोपमी
यते आरामेस्वपपुंपनिनतेपपुंपे
तिकस्थनेतिक्षतेः आसमंताद्रम
तोस्मिन्नित्यारामोवाजगत् तत्रोप
मनादिनापरमानंददायकतया

वाह्रींकारउपमीयतेनास्मिन् हं
सस्रीहंसीयथालोकेसारासार
विवेकीहंसाधारस्तवर्णीकमला
दिमतीवापीमहाराजसंबंधिनी
तिज्ञायते तद्वद्वाच्यार्थरूपतया
प्रकाशमानासतीस्वसंबंधिजन्य
सद्बोत्पादकंमोदहेतत्वंयोतय
तीत्यभिप्रायः ॐह्रींकारदीपिका
हंस्येनमः ।। ह्रींकारोद्यानकेकि
नी ह्रींकारएवोद्यानतत्फलानुभा
वकत्वाज्जयोद्याने, तस्यकेकिनीम
यूरीयथालोकेवहुरूपदर्शिषार

त्रि·
वि·
१०३

103

णपकेषुसत्स्वपितस्माद्रूपधनिभ्यो
स्वदृष्टनयादर्शितश्रवणादिजन्यब्र
मोदसाधकतयोद्यानलंकरिस्त्वे
तथा ह्रींकाररूपदेवताधनिः सवि
दानंदरूपतद्वाच्यार्थस्यचपरमपुरु
षार्थसाधकत्वेनविशिष्टेष्वलविस्म
रुद्राण्यादिमूर्तिषु [illegible]यानतरुव
ल्लीकल्पगुल्मादिवङ्गमनीचता
पन्नदेवतिर्यङ्मनुष्यादिषुचसपू
र्वस्वेच्छयासर्वव्यापकत्वेननदा
त्मरूपतयाशरीरेंद्रियप्राणाद्याधा
रपरमप्रेमास्पदपरमानंदस्वरूपक

गोचरां हं हन्ति व्यापनया प्रतिबीज
प्रकाश्या भवतीत्यर्थः ॐ ह्रींकारो
द्यानकेकिन्यै नमः १२ ह्रींकारारण्य
हरिणी ह्रींकारवाच्यार्थैकदेशभू
तमायाविद्यातत्कार्याणां बंधरूप
तया गहने व्याघ्रादीनामिव भयहे
तूनां सद्भावेनैव दुःप्रापत्वरूपध
र्मसाम्येन ह्रींकारस्यारण्योपमित
त्वेन तथा चारण्यमिव ह्रींकार इति
सर्वत्रोपमानोत्तरपदसमासः त
त्रैवं सति यथारण्यगतप्ररूढस्य
शीघ्रं दृष्टिपथं गता हरिणीपणी

त्रि॰ वि॰ १०४

शाङ्करयभावनिरूपयेननदधिष्ठान
फलप्राप्तिसाधनतामवगमय
तिधीरगुरुमुखसनदानिरंतरभक्ति
भजनपरप्राणिलेकस्योपासना
परिपाकमहिम्नापरोक्षीकृताज्ञा
ननिवृत्तिपूर्वकमयापाकरणेन
आनंदंप्रापयतीतितथोपमीय
तेइतिभावः तमेवविदित्वातिमृ
त्युमेतीतिश्रुतेः ॐह्रींकाराराण्य
हरिण्यैनमः ९३ ह्रींकारावालवल्ल
री ह्रींकारमंत्रवाचकतातिरूपि
तवाच्यतानामकसंबंधावच्छिन्न

परदेवतास्वस्वरूपत्वेनतदुपास
नाविषयफलदानसमर्थासती
प्रवालमात्रप्ररोहाद्विद्युद्वल्लर्यी
पमीयते तथाचनत्संबंधितया
ह्रींकारोजपादिदिनाश्रावालस्व
सर्वदामेरक्षणीयइतिनाम्नयोर्थः
परिनिष्पन्नइतियावत् ॐह्रींकार
बालवल्लर्यैनमः १४ ह्रींकारपंज
रशुकी मंदाधिकारिणामुपास
नाकरणासाधारणपावनीप्रतीक
तया ह्रींकारस्यबालकादिलालन
विषयत्वधर्मप्रकारेणपंजरोप

त्रिं
वि॰
१५

105

मातथाच नत्रत्पश्चकीवसंलापा
दिनामनुष्यादिविनरंजनी प्रवेत
नदृष्टानुसारेण फलदात्रीमती
नयोपमितेनिदृष्टव्यं ह्रींकारः पं
जरमिवतस्यश्चकीनत्सार्थकाका
रिणीत्यर्थः ॐ ह्रींकारपंजरशुके
नमः १५ ह्रींकारांगनदीपिकाँ श्रंग
नवत्सर्वमायारणादिखांतिस्थान
नयाह्रींकारस्यतद्रूपमातस्यदीपि
का यथांगनारोपितदीपोवास्या
भ्यंतरवस्तुजातंप्रकाशयेत्तत्रत्य
लोकानामंधकारनिवर्तनपूर्वक

मभीष्टव्यवहारहेतृतयासर्वा
नुष्ठाचयति स्वयमपितैः सं
स्तूयते तथाह्रींकारवीजार्थञ्च
वणमननिदिध्यासनेनति
रंतराभ्यासादपरोक्षीकृतस्व
यंप्रकाशानंदरूपात्स्वसेवका
न्सर्वोत्कर्षयंतीतितदुपासिता
सतीतथोच्यते ॐह्रींकारांगन
दीपिकायैनमः॥ ह्रींकारकंद
रासिंही॥ ह्रींवनशिखराग्रवर्ती
गुहाकंदरादरीत्यर्थः वेदमौ
लिपठितह्रींकारस्यग्राम्यविष

त्रि॰
वि॰
१९

108

यदिसहस्राणिप्रवेशयोग्यतावि
कलतयाकेंदरोपमानत्र यथा
सिंहीलुतेनरन्ध्रदमरगप्रवेशभय
हेतुनदादिस्यव्याप्यविक्रानुमि
तानस्याःस्वाश्रयमात्रनाथीरस्य
नत्परिसरनवनिर्वीतमुक्ताफ
लादिप्राशिंचनयति॥ तदामेद
भक्तितेंदीत्रमुक्तादिकलाबिन
परिछिन्नाभिमानदेवतांतराव
तिपादकवीजनयास्वदेवनैक
भावंकामितार्थंचप्रापयतीति
सिं[illegible]पमासतीनयोच्यते ओंह्री
हू

कारकेंदरासिंहैनमः ८७ ॐह्रीं

काराभोजभ्रंगिकायैनमः ८८ ह्रीं

कारस्तमनोमाधी ह्रींकारस्यवा

छितफलसाधनकतयास्तमनः

साटश्यं अथवापुष्पाणिवावहा

रसमयेबहुसावधानतयाव्यव

हर्तव्यानि परमार्थाधिकरसत्वे

नवहुमन्यमानाह्रींकारोपपास

नावेलायांपरब्रह्मावच्छेदकत्वे

नत्रपानपूर्वमेकाग्रमनसाध्या

तव्येतिनियमसंपादनीयपुष्पो

पमित्वमितिभावनीयं तथावरा

सुगमं

त्रि॰
वि॰
१८७

यादिनाऽस्मृष्काणामवष्ठ्याणामनिमेष

त्वेनफलानिजनयित्वापरिपंनन्ति

फलजनकशक्तेरभावेननदित

राणान्तुतद्धत्वेनतज्जनकादिलो

केदृष्टानि पुष्परसस्यपृथिवीका

रणस्यतोदकतन्मात्रात्मरूपमध

ररसात्मकत्वात्तृष्याणांफलजन

नकशक्तिज्ञापकोभवतितथा

ह्रींबीजस्यापिसर्वजनकताशक्त्या

धायकतदधिष्ठानसच्चिदानंदप

रब्रह्मरूपासनीतन्मात्रप्राप्त्याय

थोक्तफलहेतुतयातदर्थरूपेण

न्तहृत्तिर्भवतीति माधीसमानयर्म
वत्वमस्याउपपाद्यतइतिविवेच
नीयमितियावत् ओंह्रींकारसम
नोमायैनमः १४ ह्रींकाररतरुमं
जरी फलार्थिनःस्वाहृद्धजनात्य
ननादिभ्यः प्रतिवंधकेभ्यस्ता
यतिपारंप्रापयतिफललाभेन
संतोषयतिभावः ह्रींकारस्यक
ल्पादितरुदेहांतीकृतः प्रेतावं
नांसेवादिप्रहृत्तिजनकत्वेनशा
खोपशाखाग्रराजाप्रख्यमंजरीफ
लकरणीयोग्यतांज्ञापयतीति ७

त्रि॰
वि॰
१०८

रुषार्थार्थिनामसंशयप्रवर्तकत्वे
नप्रत्यक्षस्तूपापि सतीगुरूपदि
ष्टमंत्रदेवतात्मतया मंत्रोपासना
यामभिमुखीकरणेनपुरुषार्थी
स्थापयतीति मंजरीसाहरूप्येणास्मै
परमदेवतायैतिविवेचनीयं ॐ
ह्रींकारतरुमंजर्यै नमः ॥ इति श्री
मत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्री
मद्गोविंदभगवत्पूज्यपादशिष्य
श्रीमच्छंकरभगवत्पादकृतायां त्रि
शतीनामार्थप्रकाशिकायां द्वितीय
यखंडे चरमवर्णार्थप्रकाशनेना

मैकादशंप्रकरणं ॥ शुभं सका
राख्यो सकारयुक्ताश्रीविद्यानाम
काख्योवाचकशाह्रायस्याः मान्त्र
या ॐ सकाराख्यायैनमः १ सम
रसा समपकोरसोमधुरादिरसा
दिवङ्गुडपिंडादौपकत्रूपेणाकार्य
वाप्यस्थितेत्यर्थः अथवासंस्कार
दशायांसर्वज्ञत्वेकिंचिज्ज्ञत्वादिवि
शेषेणाविभेदेनभिन्नरसाङ्गिनस्व
भाववत्प्रतीयमानयोरीश्वरजी
वयोर्वेदांतश्रवणादिनाजन्याखं
डाकारवृत्त्यिाभ्याहंब्रह्मास्मीत्य
१५१, ५

त्रि·
वि·
१०९

109

भेदानुभवदशायां प्रकटरूपतया
साक्षात्क्रियते इति सा तथा चोच्यते
रसो वै स इति श्रुतेः रसशब्दार्थः प
रब्रह्म सः अभिन्नो यस्याः सा तथा
तैत्तिरीयोपनिषत्प्रतिपाद्येत्यर्थः
ॐ समरसायै नमः २ सकलागम
संस्तुता आसमंतात् गमयंतीत्यागा
मः सकलपदार्थगोचरसविक
ल्पसमाजनका वेदा इत्यर्थः सक
लैरन्यूनानतिरेकेणेतिहासपुरा
णादिसंहितोयानदंगोपांगरह
स्यादियोगितं सकलशब्दार्थैः तैः

संस्तुतानामप्यकल्पनानानाऽऽपरे
किंचिदस्तीति निश्चयपूर्वकत्र।
णि निष्ठगुणाभिधानविषयतेया
नडुपजीवकेऽत्यर्थः सर्वार्थप्रका
शकवेदनासंज्ञात्वेनैव वेदपर्यायेण
तदीयस्तुतिविषयतया शुद्धचे
तन्यात्मकतया मोक्षकारणीभू
तज्ञानस्वरूपत्वेन जिज्ञासेति यु
क्तितोऽर्थः ॐ सकलागमसंस्तुता
यैनमः २ सर्ववेदान्ततात्पर्यभूमिः॥
वेदानामन्ताश्चवसानानिनत्वम
स्यादिमन्त्रवाक्यानितेषांतात्पर्ये

त्रि॰
वि॰
११

समन्वयः समानाधिकरणमिति
यावत् तस्य भूमिर्विषयो ज्ञातव्य
मिति यावत् उपक्रमेण संहारा
वभ्यासो पूर्वताफले अर्थवादोपप
त्ती च लिंगं तात्पर्यनिर्णीय इति व
चनेनोक्तं तात्पर्यानिर्णायक प्र
माणवलेनानीद्रियपर्मोटिगोच
रवाक्यवत्सर्वैर्वेदान्तानामुपा
सनाज्ञानविधिं विना कर्माशेष
तयाज्ञानज्ञापकत्वेन शेषमनावे
दशास्त्रशाब्दवाच्यानाम द्वैतब्रह्म
णि गतिसामान्येन कर्मोपासना

कोऽह्ययार्थोपकारित्वेनमोक्ष
हेतुज्ञानजनकत्वेनपर्यवसा
नमितितात्पर्यविषयविषय
ता अखंडचैतन्यस्येतिसिद्धो
नार्थ इत्यभिसंधिरिति॥ सामाना
धिकारण्यंचविशेषणविशेष
ताल्लक्ष्यलक्षणभावश्चपदार्थ
प्रत्यगात्मनामितिन्यायेनसंबं
धत्रयेणाखंडार्थवेदांतवाक्य
येनीति तत्रसमन्वयादित्यपि
करणेप्रतिष्ठापितमस्माभिरि
त्यलंविस्तरेण ॐसर्ववेदांतता

त्रि॰
वि॰
३३३

त्पर्यम्भ्रमयेनमः ॥ सदसदाश्र
या अपरोक्षतनयासन्निति विष
यतयाव्यवह्रियमाणं सत्कार्य
रूपादिमत्तयाव्यावहारिकसत्ता
श्रयापृथिव्यप्तेजोभूतत्रितये
सदित्युच्यते असत्स्वद्भिन्नतया
परोक्षज्ञानगोचरं वावाय्वाकाशादि
तत्कार्यं रूपादिभिन्नगुणाश्रय
मित्युच्यते ऽसदित्यर्थः तयो
राश्रयउपादानत्वेनतदधिष्ठा
नभूतेत्यर्थः आरोपितस्याधि
ष्ठानसत्तातिरिक्तसत्तारिक्तत

यामन्त्रास्फूर्तिप्रदत्वेनसर्वदा
नदन्तुस्फूर्तेनिध्येयं ॐसदासदा
श्रयायैनमः ५ सकला श्रारोपि
तकलाभिरुपासनार्थंकल्पिता
भिर्जीवालिनामसप्तकामंप्रस्तुत
षोडशकलाप्रकृतरूपोपासन
प्रतिपादकैश्छांदोग्यवचनरीत्या
कलाशाहितावयवैःसहवर्तते
इतिसानन्या चतुःषष्टिकलाभिः
सहितावा अथवाकलाषाड्ढोस्र
त्वादिकांतिवचनतयासहिते
तिवार्णः ॐसकलायैनमः ६ स

त्रि॰
वि॰
११२

च्चिदानंदा सच्चासौ चिच्च सच्चित् स
च्चासौ आनंदश्च कालत्रयबाध्य
त्वं सत्त्वं सेतरप्रकाशाप्रकाश्यत्वं
चित्त्वं परमप्रेमास्पदत्वमानंदत्वं
सत्यं ज्ञानमनंतं विज्ञानमानंदं
सदेव सोम्येदमग्र आसीत् प्रज्ञा
प्रतिष्ठा प्रज्ञानं ब्रह्म आनंदो ब्रह्मे
ति व्यजनात् आनंदं ब्रह्मणो विद्वा
न् बिभेति कुतश्चनेत्यादि श्रुति
भ्यो स्वरूपं यस्याः सा तथोक्ता
वेदांतशास्त्रोक्तब्रह्मस्वरूपलक्ष
णलक्षितेत्यर्थः ॐ सच्चिदानंदायै

नमः ७ साध्वी ॥ कर्मोपासनादिभि
र्महावाक्यश्रवणजन्यब्रह्मवि
ज्ञातृत्वेन साधनचतुष्टयसंपन्ना
धिकारिणा परोक्षतया साधितं
श्राद्धं महाफलस्वरूपत्वादित्यर्थः
साध्वीति पाठः साधोः स्त्रीसत्त्वगु
णसंपन्नः साधुः सकलविद्यापा
रगत्वत्वे सति सदाचारसंपन्नो दे
वी संपत्तिमानित्यर्थः ॥ तदेकनि
ष्ठा परमपतिव्रतनामसती स्त्रीणां पा
तिव्रत्ये संप्रदायप्रवर्तिकेति या
वत् ॐ साध्व्यायै नमः ८ सद्गति

त्रि॰ वि॰ ॥१॥

दायिनी सतीनां पुनराहत्तिरहिता
सावमात्रत्रूपागतिर्गम्यते ज्ञायते
प्राप्यते इति वा गतिर्येन ज्ञायते न तदे
वगतिः तदन्यस्या ज्ञानत्वाद्गति वा
नुपपन्नेनतिफलेरुच्छया तत्साय
नेषुपुरुषः प्रवर्तते नचज्ञानफ
लसाधनत्वं अन्वयव्यतिरेकाभ्यांव
लविदा भोतिपरब्रह्मवेदब्रह्मैव
भवति येपूर्वेदेवाऋषयश्च तहि
दुस्तेतन्मया अमृतावाबभूवुरित्या
दिश्रुत्याच परदेवतास्वरूपमेव
मुक्तिस्वरूपतया सङ्गतिः तदावा

एकाज्ञानाभिभावेनैव स्वरूपानंद
मभिव्यंजयतीति दायिनी अभेदे
पि गतिदानयोः कर्मकर्तृ प्रयोग
उपपद्यते तदात्मानं स्वयमकुरु
त इत्यादिवदित्यर्थः सतीसत्वगु
णप्रयुक्तां गतिं देवयानाख्यां स
तोज्ञानिनां च गतिं ददातीति सात
था ॐ सद्गतिदायिन्यै नमः ९ स
नकादिमुनिध्येया मननशीला
मुनयः मननशब्देन लक्षणेन
साक्षात्कारवंत इत्यर्थः ब्रह्मणो
मानसिकाः पुत्राः ज्ञानवैराग्यादि

बहुलामोक्षमार्गप्रवर्त्तकाः सनक
आदियेषांतेऋषयः सनंदनसनात
नसनत्कुमारप्रमुखानिरीक्षणा
निश्चिंतास्तैर्ध्येया अन्यादरेणस्वा
त्माभेदध्यानेनसर्वदाविषयीकृ
तेत्यर्थः नैवाअहमस्मिभगवोदे
वतेअहंवैत्वमसि देवज्ञेचापिमां
विद्धि आत्मानंचेद्विजानीयादयम
स्मीतिपूरुषः अथयोन्यांदेवतामु
पास्तेअन्योसावन्योहमस्मीइतिन
सवेदयथापशुःस्यात्पोःसमस्तुमा
भातियइहनानेवपश्यतिइत्यादि

ष्कृतिस्मृतिश्रुतिभ्यः ॐसनका
दिमुनिध्येयायैनमः ९ सदाशि
वकुटुंबिनी सदाशिवःकुटुंब
मस्याअस्तीतितथा ॐसदाशि
वकुटुंबिन्यैनमः सकलाधिष्ठा
नरूपा अथातआदेशोनेतिनेति
नेहनानास्तिकिंचनेत्यादिश्रुत्या
भिरप्रतिपन्ना सर्वंखल्विदंब्रह्मे
त्यादिवाक्यार्थसामानाधिकरण्य
मवगम्यते कार्यस्यकारणाभेद
ज्ञानवाक्याज्ञज्ञित्वज्ञानस्याभ्र
मरूपत्वात् तथाचश्रुतिनिषे

त्रि॰
वि॰
११५

यस्माद्विश्वोपेक्षया प्रकृत्यादीना
मपि तत्रज्ञानेन निवृत्तौ भूतपूर्व
गत्या सर्वाधिष्ठानत्वेनानुभूयत
इति भावः ॐ सकलाधिष्ठानरू
पायै नमः १२ सत्यरूपा सत्यंज
डानृतपरिच्छिन्नव्यावृत्तं सच्चि
दानंदरूपं यस्याः सा तथा परि
णामवादमाश्रित्य सदपरोक्ष
ज्ञानयोग्यानि पृथिव्यादीनीति
श्रुत्येतदपरोक्षज्ञानविषयानि
त्यानुमेयमित्यर्थः सत्त्वस्यन्यत्वा
भवदितिश्रुतेः सत्यंरूपं यस्याः

सानन्या ॐसत्यरूपायैनमः १३ स
माकृतिः॥ समाअभिन्नासच्चिदा
नंदरूपैकरसअाकृतिर्मूर्तिःस्व
रूपंयस्याःसानन्या यथाशास्त्र
प्रमाणमूर्तिर्विग्रहोयस्याःसेति
वा समासदाशिवेनगुणसौंद
र्यवलवीर्ययशोगांभीर्यधैर्यै
गितादिपरिज्ञानसर्वज्ञत्वादि
बहुलधर्मविशेषैर्मूर्तिर्यस्याः
सेतिवा चतुर्विधभूतग्रामेषुत
त्तत्प्रारब्धानुसारेणसमानतत
तनिवासयोग्यामूर्तिर्यस्याःसे
को

त्रि॰
वि
११८
116

तिवा कर्माध्यक्षतयातत्तत्फलवि
शेषप्रदानेषुसमापक्षपातरहिता
मूर्तिर्यस्याःसा समावाल्यस्थावि
रत्वादिभावविकारवर्जिता एक
प्रकारनित्ययौवनशालिनीमू
र्तिर्यस्याःसा समःसर्वेषुभूतेषु
मद्भक्तिंलभतेपरां अंगुष्ठमात्रः
पुरुषोन्तरात्मासदाजनानांपुरु
षो हृदयेसन्निविष्टइतिश्रुति
स्मृतिभ्यामेकरूपत्वावगम्यादित्या
शयः ॐसमत्वाकृतयेनमः १४
सर्वप्रपंचनिर्मात्री संसारस्या

नादिनयाभ्रामोत्तस्थायित्वेन च
भूतभविष्यद्वर्तमानगत्या सर्व
प्राहूवाच्यत्वेप्रपंचस्यप्रपंच्यते
विस्तार्यते विवर्तते इति प्रपंचः
एकं वीजं बहुधा यः करोतीति श्रु
तेस्तस्य निर्मात्री निर्माणमभिव्य
क्तिस्तत्र निमित्तनया तत्कर्तृत्वमु
पचर्यते देवदत्तः पचतीतिवत्
ॐ सर्वप्रपंचनिर्मात्र्यै नमः १५
समानाधिकवर्जिता ॥ कुलशील
जातिगुणादिभिस्तुल्यः समस्तैः
श्रेयानधिकस्तैर्वर्जिता न तस्य

त्रि॰
वि॰
५८

117

प्रतिभास्तिविद्याधिकोहङ्कोमह
र्षिरितिश्रुतेः सर्वाधिपत्यंऊह
तेमहात्मेति एकमेवाद्वितीयं
नतत्समोस्त्यभ्यधिकःऊतोन्यइ
तिश्रुतिस्मृतिभ्यांचेतिभावः ए
तद्दृष्ट्यासमानीयःसमानापूज
नीयोपीरस्तद्वयेनवर्जिता एक
मेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतिरिति
वार्थः ॐसमानाधिकवर्जितायै
नमः १८ सर्वोत्तुंगा कार्यापेक्ष
याकारणस्याधिकत्वात् सर्वापे
क्षयोत्तुंगोन्नता पादोस्यविश्वाभू

नानित्रिपादस्यामृतंदिवीतिश्रु
तेः ॐसर्वांतगायैनमः ९ संग
हीना निरवयवत्वेननिष्कारण
त्वेनवानिराश्रयत्वेनवानित्यशु
द्धमुक्तस्वरूपत्वेन संबंधरहिता
वा असंगोनहिसज्जते नवास्य
कश्चिज्जनितानचाधिपइत्यादि
श्रुतेरित्यभिप्रायः ॐसंगहीना
यैनमः १० सगुणा समापकल्प
कारागुणाःसत्यकामादयोयस्याः
सातथागुणीसर्वविद्यःसत्यका
मःसत्यसंकल्पइत्यादिश्रुतेः

त्रि॰ त्रिमूर्तिरूपतया सत्वरजस्तमो
वि॰ गुणैः सहवर्तते इति वा तथा ॐ
११८ सगुणायै नमः ॥ १९ सकलेष्टदा
इष्टा विषयभूतानीष्टानि काम्या
नीत्यर्थः सकलानि च तानि इत्य
भेदसमासः अन्यथा जीवादिव
स्मिंश्चिद्विषये असामर्थ्यमा
कास्यात् एकस्य पदार्थस्य बहू
नामिष्टाविषयत्वदर्शनात् एक
प्रकामनायामपि सत्सर्वभावित्वे
न सर्वपापकस्योत्कृष्ट परदेवता
यावहुफलप्रदानत्वेनात्यंतनवि

(११४)

ष्मनीयतायामतिशयप्राति
भानोचेत्यर्थः अथवापरिछिन्न
परिमितभाग्यवत्प्राणिजातस्य
सर्वस्यसर्वेछायामपियानिस
र्वाणिस्ववुद्ध्याप्राप्त्याविरोधेनेष्टा
न्यैवयानिवांछितानितान्येवप्र
यछतिददाति ननदयिकानि
लोकछायावद्प्रकारत्वेनद्रः
पूरणीयत्वादितिभावः सर्वेषां
प्राणिनामिष्टाइज्ययापूजयावि
षयीकृता यज्ञेनवासमाराधक
स्यफलप्रदेत्यर्थः अहंहिसर्वय

त्रि·
वि·
११५

119

ज्ञानांभोक्ताचप्रभुरेवच एवह्ये
वसाफकर्मकारयन्तिनंयमेभ्यो
लोकेभ्यउन्नितीवनइतिश्रुति
स्मृतिभ्यांपरमेश्वरार्पणबुद्ध्या
क्रियमाणस्यैवकर्मणःशुभफ
लत्वादिमुक्तत्वेनकाम्यकलार्थी
नांजन्ममरणादिबंधकत्वेनस्व
ल्पतयाश्रनादरणीयत्वादित्य
र्थः अथवाकलाभिरवयवैस्त
त्तमभावैरित्यर्थः तैःसहिता
निफलानिमनुष्यानंदादिब्रह्मा
नंदांतानिफलानिस्वानंदस्वरू

पाणिदद्दतीतितथा ॐसकले
षदायैनमः २ इतिश्रीत्रिशती
नामार्थप्रकाशिकायांतृतीय
खंडस्यप्रथमवर्णनामार्थप्र
काशनंहृदशंप्रकरणं १२ क
कारिणी त्रिखंडद्वितीयवर्णरू
पाककारोवयवोवाचकोऽस्य
अस्तीतितथा ॐककारिण्यैनमः
१ काव्यलोला वाल्मीकिं वेद
व्यासादिकृतेषुकाव्येषुलोलावा
व्यलस्यार्थभेदेनतत्रसंवद्धेत्य
र्थः अथवाकविभिःकालिदासा

त्रि·
वि·
१२·

120

दिभिः कृतेषु स्तुतिविशेषेषु स्त्रले
कारस्मादि मिश्रितसौंदर्यलह
रीप्रमुखेषु वा प्रीतिमतीत्यर्थः
ॐ कामलोलायै नमः २ कामेश्व
रमनोहरा कामेश्वरस्य मनोहर
णीति तथा ॐ कामेश्वरमनोह
रायै नमः ३ कामेश्वरप्राणनाडी
कामेश्वरस्य प्राणनाडी यया ना
आप्राणाः संचरन्ति सा नत्थो जीव
नाडीत्यर्थः इडयान्तर्बहिर्यान्तिर
निलयःवेड वचनात् लोके विश
समाने पश्चोध्दरय पुंडरीकाका

रंभोमसर्वेडात्मिकोतःसुषिराष्ट
दलोपेतमहद्गुणपरिमासुषि
रायुताधोभागकर्णिकायुतेहृ
त्पद्मे तस्यकर्णिकस्यकेसराय
माणएकशतनाडीनामेऊरा
स्तदृष्टेनपुरीततीनामकना
डीसुषिरविन्यस्तमूलाभवंति
सुषुम्णानामकनाडीमूलाधार
दारभ्यब्रह्मरंध्रपर्यंतंगनानस्था
षट्चक्राणिमूलाधारादीनि तत्र
न्मातृकावर्णसहितयोगशास्त्रो
क्तदलसंयुतानिसन्तज्ञानिवर्तंते

त्रि॰ वि॰ १२१

तस्यामूले पृथिवीदेवता विस्तृते तत्र नीयसी कुंडलिनी अधोमुखी वर्णशक्तिर्निद्राति तस्याद्दक्षिणभागे इडानाडी भ्रूमध्यपर्यन्तं प्रसृता वामे पिंगला तथा च जाग्रदवस्थायां नेत्रयोर्द्रष्टृत्वात्मना इति प्रतिपादितः स्वप्ने मनउपाधिकः सुषुप्तावज्ञानोपाधिकः जाग्रति स्थूलशरीराभिमानी विश्व इत्युच्यते स्वप्ने सूक्ष्माभिमानी तैजसः सुषुप्तौ कारणाभिमानी प्राज्ञः सुषुप्तिकारणात्मना स्थितानि स्थूलसू

स्मशरीरजन्यभोगसाधनप्रार
ब्धकर्मवशेनपुरीतंतीद्वारा ना
डीमार्गेणतन्नझोलकान्प्रविशे
न्नीन्द्रियाणितदुपरमप्रारब्धोद्बो
धोहृद्दालिकायांविद्यमानोराजा
गृहान्तरसोपानमार्गद्वाराशासा
देविहृत्यतदवच्छिन्नोन्तःपुरपर्यं
केशयानेन्वनाडीद्वारापुरीतंती
प्रविश्य तदवच्छिन्नहृदयोपाधि
कपरमात्मानंयदाप्रविशति त
दासुषुप्तइत्युच्यते लिंगशरीरंका
रणात्मनालीयतेतदाप्राणादिवा

त्रि·
वि·
१२२

122

यवः प्रलीनहृत्तयः संतत्राप्ताः स्व
रूपेण शरीरे रहंति तथा च भा
विनायतत्त्वप्रभोगानुकूलकर्मीव
वशप्राणधारणं सुषुप्तिस्तोपाधि
कचैतन्यस्यैव तटस्थपने तत्सत्वया
च नाडीनां प्राणसंचारयोगपनापि
एवं च सति न प्राणेन नापानेन म
र्त्यो जीवति कश्चन इतरेण तु जी
वंति यस्मिन्नेतावुपाश्रिताविति श्रु
त्या जीव प्राणधारणे इति धातुपा
ठाच्च प्राणनाडीशब्दस्थलक्षणया
परमात्मैवोच्यते कामेश्वरस्यैवं प्रा

रत्वकर्मजन्यशरीरमात्राभावेह
नकाठिन्यन्यायेनमूर्त्तिमत्तया
तदंतर्यामिसंभावनैवनत्रामका
मेश्वरस्यप्राणनाडीतदधिष्ठान
चैतन्यमितिफलितेत्यर्थः ॐका
मेश्वरप्राणवल्लभायैनमः ४ का
मेशोत्संगवासिनी कामेशस्योत्सं
गेवामांकेवसतीतितथा अनेक
मन्मथाकारकामेश्वरोत्संगवा
सिनीतिललितानापनीये ॐका
मेशोत्संगवासिन्यैनमः ५ कामे
श्वरालिंगितांगी तेनालिंगितमे

त्रि॰
वि॰
१२३

गीकृतमंगंग्रस्याग्रलीतिमात्तथा
ॐकामेश्वरालिंगितांग्यैनमः ८ का
मेश्वरसर्वप्रदा कामेश्वरायसर्वंप्र
ददातीति कामेश्वरस्ययत्सर्वंब्रह्म
स्वरूपंसच्चिदानंदस्वरूप साक्षात्का
रात्मकदेवोभक्तायजेद्देवानितिश्रु
त्युक्तत्वायात्स्वकीयभक्तानांकामे
श्वराभेदरूपंसच्चिदानंदघनात्म
केमोक्षंददातीतिवा ॐकामेश्वर
सर्वप्रदायैनमः कामेश्वरप्राणाधि
नी कामेश्वरस्यस्वस्वरूपपरमानं
दघनेयाप्रीतिस्तद्विषयभूतेत्यर्थः

1223

ॐकामेश्वरप्राणायिन्यैनमः का
मेश्वरविलासिनी कामेश्वरस्य
विलासःकार्यात्मनाविवर्तःसो
ऽस्यास्त्यस्तीतिसातथा ॐकामे
श्वरविलासिन्यैनमः ४ कामेश्व
रतपःसिद्धिःकामेश्वरस्यतयो
जगदालोचनात्मकंसिद्धनेनुये
ति सिद्धिस्तपसःसाधनभूतेत्य
र्थः स्त्रीपुरुषात्मनाकल्पितमे
दवशाजगत्सर्जनसाधनभूते
त्यर्थःस्त्रीपुरुषः ॐकामेश्वरत
पःसिद्ध्यैनमः ९ कामेश्वरमनः

त्रि॰
वि॰
१२४

124

प्रिया मनसः प्रियानथ्यानिरस्मि
वधिकप्रेमास्यदेत्यर्थः ॥ ॐ कामे
श्वरमनःप्रियायैनमः ॥ कामेश्व
रप्राणनाथा ॥ कामेश्वरस्यप्राणो
हिरण्यगर्भस्तंनाथयतिपालयती
तितथाकामेश्वरःप्राणनाथोव
ल्लभोयस्याःसेतितथा ॥ ॐ कामे
श्वरप्राणनाथायैनमः १२ कामे
श्वरविमोहिनी ॥ कामेश्वरंविमो
हयतीतिस्वयंभिन्नाविग्रहवती
सतीश्रावांदंपतीइतिसिद्धिःप्र
कारकज्ञानवंतंकरोतीतितथा

अभेदज्ञानवतस्तद्विपरीतज्ञा
नवत्त्वं मोहस्तत्करोति सा तथा
अथवा मोदो नाम उड्डेरे कालेव
नतयातदत्वाविषयकत्वेपर
मेश्वरस्य स्वस्वरूपपरदेवताप
रमानंदसाक्षात्कारेण स्याएव
न्निश्चयतयोपचारेण मोहवत्त
यातदितरप्रपंचाकारवृत्त्या
याश्रयतादर्शनेन च मोहय
तीति उपचारनाम मोहयती
वेत्यर्थः अंतःपुरगतराजाने
स्त्रियासक्तमिति वदंतीत्यर्थः

त्रि॰
वि॰
१२५

1215

ॐ कामेश्वरविमोहिन्यै नमः १३

कामेश्वरब्रह्मविद्या ॥ कामेश्वरस्य तत्त्वपदार्थसाक्षात्काररूपेत्यर्थः यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेति श्रुतेः

ॐ कामेश्वरब्रह्मविद्यायै नमः १४

कामेश्वरगृहेश्वरी ॥ गृह्यतइति गृहः सर्वज्ञानेन तस्येश्वरी विश्वयाधिष्ठानरूपत्वेन नियामिकेत्यर्थः अथवा गृहिणी गृहमुच्यते इति न्यायात्कामेश्वरो गृहेश्वरः स्वस्याश्चाधिपतिरस्याश्चास्तीति सा तथा ॐ कामेश्वरगृहेश्वर्यै

नमः १५ कामेश्वराह्लादकरी ॥
आह्लादस्सतिजन्यसुखं परमे
श्वरस्यनित्यात्मत्वरूपाशक्तिः
परदेवतात्मकतयातं करोती
तितथा ॐ कामेश्वराह्लादकर्यै
नमः १६ कामेश्वरमहेश्वरी म
हतीचासावीश्वरीनिरुपाधिकै
श्वर्यवती महात्रिभुवैश्वर्यर
तिष्ठतेः कामेश्वरस्यमहादेश्व
र्यमस्याअस्तीतिसातथाभवती
त्यर्थः ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्य
यशसःश्रियःज्ञानवैराग्ययो

त्रि॰
वि॰
१२८

126

शैवधर्म्मं भगवतीरणान् तमी
श्वराणां परमं महेश्वरमितिक्ष
तेः ॐ कामेश्वरमहेश्वर्यै नमः ९
कामेश्वरी मन्मथोपासितकादि
विद्येत्यर्थः ॐ कामेश्वर्यै नमः ९
कामकोटिनिलया सर्वतिपी
ठेषु मध्ये कामकोटिः कांचीपुर
पीठं श्रीचक्रमित्यर्थः निलयं ग
हं यस्याः सा तथा ॐ कामकोटि
निलयायै नमः ९ कांक्षितार्थ
दा कांक्षितान् कांक्षविषयभूता
न्ग्रामसजातीयेच्छा कांक्षित

पदार्थो गोचरान्पदार्थान्ददातीति
मातथा कोन्तिनामती उपास्यदे
वतामेवप्रसन्नाभूयादितीच्छयावि
रकालोपासिनामती पुरुषार्था
नप्रार्थ्यमानस्यापिस्वयमेवद
दातीत्यर्थः ॐ कोन्तिनार्थप्रदायै
नमः २० इतिविंशतीनामार्थप्र
काशिकायांतृतीयखंडद्वितीय
वर्णनामार्थप्रकाशनेत्रयोदशे
प्रकरणे १३ लकारिणी तृतीय
खंडतृतीयवर्णेनवाचकतया
प्रस्याप्रस्रीतिमातथा ॐ लका

त्रि· वि· १२७

127

रिण्यैनमः २ लब्धरूपा रूपंतेत्वाथ्यं
नेपभिरितिरूपाणिलत्वाणिरव
रूपनटस्यभेदेनमगुणानिर्गुण
पराणिलब्धानियस्मात्तथा रू
पतेत्वायनेश्वतिरूपमर्थोपलक्ष
णेनाप्यपिलब्धेनामरूपेयस्मा
त्तथा श्वादौस्वयंमायोपाधिनाश
ह्यार्थभावमापाद्यपश्चात्तद्धाक
रणमकरोदितिभावः ॐलब्धरू
पायैनमः २ लब्धधीः निश्चयात्मि
कासविकल्पनामिकाश्रंतःकर
णवृत्तयोधियस्माउमापित्वेन

प्रतिबिंबाधिष्ठानत्वेनलक्षाय
यास्तातथा वृत्यावृद्धचैतन्यंत्ता
नमितिवा चैतन्येद्वावृत्तिवेदं
नमिर्ज्ञांतःजडानांविषयाणांग्र
हणं तादृशीनांवृत्तीनांमस्साम
र्थ्यंजगदांध्यप्रमेणेनस्वरूपचै
तन्यमंतःकरणाद्युपहितेफल
चैतन्यंतयाप्रकाशयति तथा
चब्रह्मणएतत्ताननाशायवृत्तिव्या
प्तिरपेक्षते फलदायित्वमेवास्य
शास्त्रकृद्भिर्निराकृतमितिन्याये
नलब्धार्थीस्तत्वमस्यादिमहावा

त्रि॰ कारणवशाज्जन्यहन्तिव्याभिर्यैयाम्ना
वि॰ इत्यर्थः अथवाथीशाहेनसर्वज्ञ
१२८ त्वादिकमुच्यतेलब्धंययेतिवा यः
128
सर्वज्ञःसर्वविदितिश्रुतेः ॐलब्ध
प्रियेनमः ३ लब्धवांछिता वांछया
विषयमूतवांछितंइष्टफलमि
त्यर्थः लब्धंसर्वमेवप्राप्तंनचयये
तितथाआप्तकामेतियावत् ॐ
लब्धवांछितायैनमः ४ लब्धपाप
मनोहरा पापप्रधानानिचतानि
चतानिमनांसिचपापमनांसिल
ब्धानिपापमनांसियैस्तेसदापा

पवित्रकाइत्यर्थः नेघांहराय्रवो
येत्यर्थः अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मा
दन्यत्रास्मात्कृताकृतादितिश्रुतेः
तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणा
विविदिषंति यज्ञेनदानेनतप
सानाशकेनेतिश्रुत्याविदितानां
नित्यकर्मणाश्रमधर्माणामीश्वरार्प
णबुद्ध्याक्रियमाणानामात्मज्ञान
साधनतयाश्रीयमाणत्वात्तदन्ये
षांदुःखप्राप्तिसाधनत्वेनपापत्वा
सनाप्राप्यान्येडरधिगम्येत्यर्थः ॐ
लब्धपापमनोहरायेनमः ५ लब्धा

त्रि॰
वि॰
१२५
129

हंकाररङ्गीमा अहंकारोभिमान
उपलक्षणंतन्नन्कार्याणामासुर
संपत्तिविशेषाणांलब्धोहंकारस्ता
मसराजसात्मिकोयेले दुःखेना
पिकप्रयत्नेनक्रियमाणसाधन
कलापेनाधिगन्तुंशक्ताशक्यास
त्वगुणाभावेदेहेंद्रियादौस्वप्र
काशाद्यभावोमनःस्थैर्याभावेनर
जसःप्रवर्तकस्यतत्प्रेरकस्यतम
सश्चावरणप्रधानस्याविवेकज्ञा
नप्रतिबंधकस्यनिद्रालस्यादिम
गुणवस्यकार्येणज्ञापितादिहूपे

णश्चेयोमार्गसाधनानुष्ठानेनशु

द्धवेदयोःप्रज्ञात्तयेवास्यविषये

संपादनव्यये मनसिलाभालाभ

हेतुकहर्षशोकजन्यरागद्वेष

परतंत्रेअनात्मज्ञामरसंपत्तिमतो

विश्वेनभातीत्यर्थः प्रस्तुतजनन

मरणप्रवाहरूपसंसारमेवानु

भवंति नानहंद्विषतःक्रूरान्संसा

रेषुनराधमानितिभगवद्वचना

त् अतोनिरभिमानपुरुषेणस्वा

भीष्टलाभायचित्तेसदाचिंतनीये

त्यर्थः संज्ञासयोगाध्ययनयःप्रज्ञस

त्रि॰
वि॰
९३

१३०

त्वादिति प्रमाणोऽप्यदिति द्रष्टव्यं ॐ ल
ब्धाहंकारवृत्तिमायेनमः ९ लब्धश
क्तिः लब्धाशक्तिः सकलसामर्थ्यं हे
तुभूता मायात्मिका यया सा तथा
ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन्देवा
त्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति श्रुतेः
ॐ लब्धशक्तयेनमः १ लब्धदेहा ल
ब्धो देहो विग्रहो यया सा तथा स्वेच्छा
वशेन विनमूर्ति र्हि नकाठिन्यन्याये
न जीवत्वाभावेन कर्माधीनत्वाभा
वात् तथा च मन्त्रितत्वे मायाश
क्तेर्भेदवत्त्वं स्वाभाव्यत्वेन प्रतिष्ठप

त्नीचाभवदितिस्कन्याच दंपति
मूर्त्तिमत्नीचाभूदित्यर्थः ॐलब्ध
देहायैनमः ५ लब्धैश्वर्यसमुन्न
तिः ऐश्वर्याणांसमुन्नतिःप्राप्ति
कोपर्यवसानमित्यर्थः लब्धा ऐ
श्वर्यसमुन्नतिर्ययासातथा तमी
श्वराणांपरमंमहेश्वरमितिस्क
न्देः नोतोस्मिमदिव्यानांइतिस्क
न्देश्च एषसर्वेश्वरएषसर्वज्ञए
षोन्तर्यामीएषयोनिःसर्वस्येति
श्रुतेः निरुपाधिकमहदैश्वर्यसं
पत्तेःतदुपासकानामग्र्यादि

त्रि॰
वि॰
१३१

131

महर्षीणां दर्शनात् तदीयमह
दैश्वर्यं निरवधिकत्वमिति किमु
वक्तव्यमिति ज्ञायत इत्यभिप्रायः
शैलदैश्वर्यमनुत्तमेयेनमः ९
लब्धहृदिः हृदनमिति व्याप्तिः प
रिपूर्णतेत्यर्थः अवयवोपचया
त्मिकामतीकर्मजन्यत्वेन विना
शहेतुत्वात् सर्वापद्धमहानज
आत्मा न वर्ध्यते कर्मणेति वचना
त् निष्कलं निष्क्रियमित्यवयव
मात्र निषेधाच्च तथा च लब्धहृदिः
सर्वव्यापकत्वात्स्वस्वरूपैव समु

पाथिभिर्जन्मैर्लदाश्रयभूतैर

भिव्यज्यते नत्वविद्यामनारोप्य

नेइतिनिष्कर्षोर्थः ॐलत्वहृद्यै

नमः १० लत्वलीला लीलाश्रय

प्रयोजनार्थव्यापाराःस्वहर्षमा

त्रहेतुकावातत्कालोचितश्टंगा

रादिनवरसांगीकारसमसम

यतडचितभंगीविशेषावाल

त्वायययामातथा ॐलत्वलीलायै

नमः ११ लत्वयौवनशालिनी त्र

त्तित्वजननवर्धनभावविकारा

वस्थावाल्यंपरिणामोपत्तयो

त्रि·
वि·
१३२
132

नाशाउत्तरावस्थांतरादेहाभावे
नतद्भयतिवेधे स्पर्शयौवने
योनिगाच्छतीतियुवादृढबलवी
र्यलस्यभावोयौवनं तद्भयबे
योवस्थाराहित्येनैकस्वरूपवती
तिभावः ॐलब्धयौवनशालिन्यै
नमः १२ लब्धातिशायसर्वांगसौं
दर्या॥ हेदरस्यहचिरस्यभावःसौं
दर्यं अवयवानांसर्वेषांसौंदर्यं
अतिशायिसर्वांगेषुसर्वावय
वेषुलब्धाययासातथा नथाम
र्वात्मकतयासर्वकर्तृत्वादिति

भावः ॐलक्षान्तिशायसर्वांगसौं
दर्यायैनमः १३ लक्षविभ्रमा,
लक्षाविभ्रमोययासालक्षविभ्र
मासर्वजगत्कारणमित्यर्थः ॐ
लक्षविभ्रमायैनमः १४ लक्षग
ग निरस्तविषयासंगं निरुद्ध
स्वमनोहृदि यदायात्युन्मनीभा
वेतदातत्परमंपदं भ्रूमध्याद
ष्टमंस्थानंब्रह्मरंध्रादयस्तलं
मनोन्मनीतिकथितंतद्रूपापर
देवता लक्षः सजातीयकामः ए
मः सोकामयतेनिष्कृतपा जगत्स

त्रि॰
वि॰
१३३
137

ॐनमस्कामनापूर्वकप्रतिपाद
नान्लक्षोरागोयथास्मातथा ॐ
लक्षरागायैनमः ८५ लक्षपतिः
लक्षः स्वेच्छयैवस्वयंवरेपतिःका
मेश्वरोयथास्मातथा ॐलक्षपत
येनमः ८६ लक्षनानागमस्थितिः
आसमेनानानाप्रकारैःकर्मोपस
नाज्ञानकौडनन्दनगीतत्वादि
भिर्गमयंतिस्वार्थान्प्रकाशयंती
त्यागमावेदाननानानेकशास्त्रादिप्र
भिन्नसामादयस्तेषांस्थितिःपरि
पालनेलक्षायथास्मातथा नाना

गमस्थितिर्वेदवत्त्वयोक्तम
यदाकांडत्रयविषयालत्त्वाय
यामेतिवा संसारस्यानादित्वेन
निरपेक्षप्रमाणभूतान्वेदा
सर्वैर्वेदार्थज्ञैकीभवंतीत्युक्तेः
स्वस्वरूपभूतान्महाप्रलयेसं
हृत्यसर्गादौजायमानहिरण्यग
र्भस्यान्तरान्तरेकेणनानेवप्र
तिभासयति, स्वयंदंपतीभूत्वा
तदुक्तधर्माननुष्ठायपरेषामप्य
नुष्ठापयति इतिचवेदशास्त्रे ना
नवानसवासव्यंवर्तयवचकर्म

त्रि॰
वि॰
१३४

134

णि यदिहाहंनवर्तेयंजातुकर्म
णपतंद्रितः उत्सीदेयुरिमेलोका
नकुर्यांकर्मचेदहमितिभगवद्व
चनात् ओँलब्धनानागमस्थितये
नमः ९ लब्धभोगा भोगः स्वत्वमा
त्रानुभवोऽः स्वानुभवेउच्यमाने
जीवादिविशेषप्रसंगात् लब्धोभोगो
ययासातथा जीवचक्रमिवबाह्य
पदार्थानुभवानंतरकालीनस्व
त्वेनभवति स्वस्याश्चानंदरूपत्वे
नसिद्धस्वरूपत्वात्तत्प्राप्तनभूत
भोगोप्यनतहिषयेसिद्धउत्पचर्ये

नइतिलब्धभोगास्पृच्यते ॐलब्धभो
गायैनमः लब्धसुखा लब्धंसुखम
नुकूलवेदनीयंस्वस्वरूपभूतंसु
खनत्वापनेचयमींययासातथा
ॐलब्धसुखायैनमः ९९ लब्धहर्षा
भिपूजिता लब्धोयोहर्षस्तन्निति
मित्तकाचित्तोल्लासविशेषोसुख
प्रसादशरीरपुष्ट्यादिकामोजेयः
जगत्यांस्वाभीष्टपदार्थानुभवादि
जन्यःसंतोषइतिप्रसिद्धस्तेनाभि
पूरितासमंतात्स्वरूपानतिरेकेण
भिन्नरूपतयापूरिताभरिता न

त्रि॰
वि॰
१३५

द्विपरीतङः स्वायनुसारेन तत्त्वमात्र
समाश्रयतित्यत्र सन्नमुखीत्यर्थः
ॐ लब्धहर्षाभिपूरितायै नमः २॰
इति श्रीत्रिशतीनामार्थप्रकाशिका
यां तृतीयखंडः तृतीयवर्गनामार्थ
के नाम चतुर्दश प्रकरणं १४ ॐ न
मश्शिवपरमेश्वर्यै ॐ ह्रींकारमूर्तिः
वाच्यवाचकनाभेदसंबंधेन ह्रींका
रो मूर्तिर्विग्रहो यस्याः सा तथा ॐ
ह्रींकारमूर्तये नमः १ ह्रींकारसौ
धशृंगकपोतिका सुधामयं सौधं
सुधाविकारो हालिकेत्यर्थः तथा

शृंगशिखरं चेद्दशालाभित्त्युपरि

भागो निरुपाधिकविश्रान्तिजन्य

सुखानुभवहेतुतया ह्रींकारस्य

सौधोपमानत्वं हकारस्य श्वेतव

र्णतया अट्टालिकासदृश्यं रेफ

स्य लोहितरूपतया इष्टिकादि

कृताभित्त्युपमा ईकारोपरीका

रस्य शृंगोपमा ऊर्ध्वं गतिसामान्या

त्तदुपरितनविंदुः सर्वप्रकृतिभू

तशाब्दार्थात्मकतयानवयव

त्वेन विचित्रस्वरूपोऽपि सूक्ष्मतया

पवरकगतिकयोनिकांतेवजा

त्रि॰ गत्वकाद्दष्पते इति तदर्थत्वेनप
वि॰ रदेवतोपमानशब्देनाभिधीयते
१३९ तथाचप्रदीपकालेकारसिद्धेरि

136

तिभावः ॐ ह्रींकारसौयष्ठ्गकपो
तिकायैनमः २ ह्रींकारङ्गपाश्वि
स्वथा दोहान्निष्पन्नंङ्गपंस्तनगत
सपयसः स्त्रीवत्वापादनहस्ता
दिक्रियाविशेषोदोहउपलक्षण
शोषणादीनामूर्नतोदकप्रसा
रितनिम्नभूप्रदेशोद्धेरुच्यते श्रा
पोथीयंतेस्मिन्निति तथा तस्मिन्के
जीवकत्वंयमैः डिंबकसंजीवने

त्व्यादौ दर्शनात् ह्रींकारस्य हका
रयुक्तत्वेन स्वेन वर्णनात् प्रहत
त्वहेतोश्च तस्मात् हसंपतस्य स्वयेव
स्वथा तदभिव्यक्तत्वाविशेषात्तत्त्वे
वकानां नित्यत्वे सति बहुवियम
ह्रिमश्चालितया दर्शनादिति भा
वः ॐ ह्रींकारडग्याश्रियायै नमः
२ ह्रींकारकमलेंदिरा ह्रींकारवी
जस्य विचित्रवर्णनया परमश्रीति
विस्मयतया वकमलोपमानस्य
वाच्यार्थतयानडुपरितनत्वेन स
र्वस्फुरणार्थप्रदत्वाच्चकमलाश्री

त्रि॰
वि॰
१३०
137

हेनाभिधीयते तस्याः पद्मालयत्वात्
ह्रींकारकमलस्य इंदिरा तदधीन
त्वविषये त्यर्थः ओं ह्रींकारकमलें
दिरायै नमः ॥ ४ ॥ ह्रींकारमणिदीपा
र्चिः ॥ आधिदैविकाद्युपद्रवानभिभू
तत्वे सति चिरकालावस्थायित्वं म
णिदीपसाम्यं ह्रींकारस्य तस्य प्र
काशो निरतिशयो महातिश
यत्वेनानर्घ्यत्वमावेदयति त
दुपासकस्य निरुपाधिकामह
त्वापादक ह्रींकारवाच्यतया तत्प्र
काशिकेत्यर्थः तथा च निरंतरप

रमोपाकरणेन स्वेष्टपदार्थोपा
दनेन सुखयतीति फलितोर्थः
ऐंह्रींकारमणिदीपार्चिषे नमः
५ ह्रींकारतरुशारिका॥ तारय
ति फलार्थिनः स्वात्संसारपत
नादेरवतीति तरुः तस्य शा
रिकापिंगलेंगचरणाशारिकाभ्य
भ्यासात्रिशायेन मनुष्यभाषाम
पिभाषते म्हूनभविष्यद्वर्तमान
लोकयात्रापरिज्ञानीसातीशुभा
शुभफलप्राप्तिं वस्वभाषयावद
ति अस्यवीजस्यवाच्यार्थेनयान

त्रि॰ वि॰ १३५

138

स्वंवंधिनी वेदवाचा सर्वं प्रकाश
यतीत्यर्थः ॐ ह्रींकाररत्नरूपारि
कायै नमः ह्रींकार पेठकमणिः
वहनसायनतया ह्रींकारः पेठके
नटस्थोनीक्रियतेनस्य मणि वैडूर्य
मित्यर्थः यथाहीरादिमणिः पीठि
कादौ गोपितोपि स्वकान्त्या बाह्यभ्यं
तरं तस्य प्रकाशयति नर पेठके
भ्यस्तत्र्यावर्तयति तदेव मपि वी
जस्ववाचकतयेन रवर्णेभ्यो निर
तिशायमहिम्नाभेदयतीति भावः
ॐ ह्रींकार पेठकमण्यै नमः ७

ह्रींकारादर्शविंबिना अस्यबीज
स्यअन्तरअप्रमाणानपेक्षवेदान्तर्गो
ननयानिर्दोषत्वादादर्शसासंन
स्निविंबिनाप्रतिबिंबिनामाया
प्रतिबिंबचैतन्यस्यजगत्कारण
तयासर्वज्ञदर्पणेमुखमिवप्रति
फलितादितितात्पर्यार्थः ॐह्रींका
रादर्शबिंबिनायैनमः ६ ह्रींकार
कोशासिलता ह्रींकारएवकोश
स्तस्यासिलताप्रतिदीर्घखड्गमित्य
र्थः सर्ववैराग्यजन्यदुःखनिवर्त
कत्वमपिलतायाअवपरदेवताया

त्रि॰
वि॰
१३९

139

अपितथात्वेनवहिःप्रकटनायो
ग्यतासाहश्येनाध्यासकापेत्तका
यांह्रींकारस्यवाचकशब्दतयाश्र
यीवरकत्वोपम्यादस्मिकोशान्तल्प
नातथाच ह्रींकारकोशेविद्यमाना
पिलतेवङःखनिवारकत्वेसति
भक्ताभयंकरोतीत्यर्थः सर्वेषामा
श्रयविशेषाणामभिप्रदमुपल
क्षणंमहद्भयंवज्रस्तुयनेभीषा
स्माद्वातःपवतेइत्यादिश्रुतेः ॐ
ह्रींकारकोशाभिलतायैनमः ९
ह्रींकारस्यानतनर्तकी ह्रींकारपव
॥

स्थानेसभामंडपेस्तस्याश्चयत्वान्नस्य
नर्तकीनटी संबद्धासंवद्धासंवद्ध
भूसंयोगचरणविन्यासोपलक्षि
तताललानुसारिहस्तादिस्वंगचेष्टा
नर्तकनर्तकैर्नर्तकीङ्गीकारवाप्या
थीनयामाययादिसंबंधासंबंधयति
मिन्नकमितिकविचित्रतरकायो
त्पादनयापारानुकारविकार्यवि
कार्यस्वरूपवत्तयादृष्टलोकस्यम
नोहृतिभेदेनतीव्रमंदमंदतरश्री
तिरूपाभक्तिविषयत्तयाभिव्यक्ता
मभिव्यक्तेसफलसाधनत्तयास्व

त्रि॰
वि॰
१८॰ स्था
140

कीयगुणपादितारत्नस्येन वृद्धिगु
ड्डिभेदास्त्रन्निभानीत्यर्थः ॐ ह्रींका
रस्थाननर्तकैनमः १ ह्रींकारशु
क्तिकामुक्तामणिः ह्रींकारप्रवशु
क्तिकानीलपृष्ठत्रिकोणाकारान
स्याः शुक्तिकेवमुक्ताफलमिवाभि
व्यज्यमाना यथास्वातीमहानक्षत्रे
सर्वदेशेषुमेघसंघातान्नपतन्नज
लविंदुः शुक्तिकांतःपतितः समुद्र
देशविशेषेषुमुक्ताकारेणपरिणम
ते तथासत्वरजस्तमोगुणाप्यैक
ह्रींवीजावच्छेदेनमनोहरवाचाम

गोचरस्वंदरपरदेवनामूत्र्यीसर्व
गानमपिचैनन्यंविशिष्याभिव्य
ज्यते तथाचमौक्तिकार्थिनोशुक्त्यु
पादानवत्परदेवनासाक्षात्कारे
ह्रनाह्रीकारोपादानमावश्यक
मितिभावः ॐह्रींकारशुक्तिकामु
क्तामणयेनमः ११ ह्रींकारवोधि
ना सिद्धेपदार्थेइंद्रियादिसंबंधे
सतिस्वतएवज्ञानोत्पत्तिदर्शना
त्ज्ञानेविधिरपेक्षितः क्रियाफ
लत्वाभावात् नहिनित्यापरोक्ष
यमीदिज्ञानवछ्छुक्तेवत्साभेदोवे

त्रि॰
वि॰
१४१

१४१

दैकदेशोह्रींकारेणैवबोध्यते अ
ज्ञातज्ञापकत्वेनवेदस्यस्वतःप्र
माणाभ्युपगमात् परंचैतन्यस्य
चज्ञायमानस्यपरमानंदरूपत
यापुरुषार्थरूपत्वात् अतोह्रींका
रेणैवमूलमंत्रात्मनाबोधितात्त्वा
पिनाहकाररेफईकाराणांव्यस्त
त्वदशायांभिन्नाभिन्नार्थकानांमे
लनेह्रींबीजात्मनापरिणामेस
च्चिदानंदस्वरूपाश्रीत्रिपुरसुंदर्यी
स्तदर्थत्वेनद्वैतस्वरूपतयाप्रति
भावात् नान्योत्तोस्तिइहेदर्थंस

वैयदयमात्मापएकएवहिभू
तात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एक
दाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रव
दित्यादिवदात्माद्रष्टव्यः नहिजि
ज्ञासुरात्मानंपश्येदित्यादि लिङ्
लोट्तव्यप्रत्ययानांमहार्थकत
यानविदितामितिसिद्धांतः ॐह्री
कारबोधितायैनमः १२ ह्रींकारम
येसौवर्णास्तंभविद्रुमपत्रिका
पिंगलपृथिवीरेणुःस्ववर्णामिस्र
च्यते श्रुतुच्छिद्यमानद्रवत्वस्यने
मित्तिकत्वेनोजसांतरेप्रदीपप्रभा

त्रि॰
वि॰
१५२

142

दानदर्शनात् पदार्थान्तरसंयोगे
रजतादिवदतितेजःसंयोगाद्द्र
वभावापत्तेश्च हीरमणौ लोहले
ख्यत्वाभावेपि पार्थिवत्ववदत्र पा
र्थिवत्वे बाधकाभावात् द्रवत्वस्यो
दकस्वभावत्वेन तत्कार्ये पृथिव्या
मप्युपलेपोपपत्तेश्च तद्विकारः
सौवर्णः सौवर्णश्चासौ स्तंभश्च सौ
वर्णस्तंभस्तेन वरत्वमेडपमारवा
हित्वे सतितदभिन्नत्वे सति तदले
कारभूतत्वस्यैव माययत्वे सत्य झीका
रेपि जगदाश्रयत्वे सतितत्कारण

त्वेमतिनदंतर्भूतत्वेसति परमा
नेदजनकत्वस्यसत्वेनह्रींकार
मयइत्यभेदोपचारः प्रदीपका
लेकारद्योतनार्थइतिज्ञेयं उपमे
येह्रींकारमयप्राहेनोपमानाभे
दकल्पनात्तस्मिन्विविच्चेपिंगल
प्रधानरूपेनतत्सेव्यतयाविद्रुम
पत्रिकेवप्रतीयमानाविद्रुमेनप्र
वालेनकृत्वा पत्रिकाशालभंजि
का सौवर्णस्तंभप्राहुउपलक्षणे
भित्यादीनांप्रायस्त्वदर्शनात् तउ
पासनेमनोमनोज्ञस्तंभस्यानिद

त्रि॰
वि॰
१४३

143

शीनीयतायैडलंभत्तरप्रवालप्रवि
कालंभमंडपंतत्स्वामिनेतद्देशं
चप्रकटीकरोति तथाश्रीपरदेव
तापितृप्यतयैतद्बीजार्थंतयातद
वछिन्नासतीतदानीसर्वात्मप्रप
ञ्चमकलीकरोतीत्यर्थः ॐह्रींका
रमयमौवर्णास्तंभविद्रुमपुत्रिका
यैनमः १६ ह्रींकारवेदोपनिषत्
वेद्यंतेज्ञायंतेसर्वेपदार्थाअनेनेति
वेदः ज्ञातावेकवचने ह्रींकारएव
वेदोज्ञापकत्वाविशेषात् उपनि
षद्वेदांतभागोलक्षणार्थोवा तद्वलो

पतिपद्यत्परमितिश्रुतेः कर्मोपास
नाज्ञानाज्ञानकांडभेदेनचत्वारो
ऽपिवेदास्त्रिप्रकाराः तमेतंवेदा
नुवचनेनेतिवाक्येनज्ञानमाय
ननयाज्ञानाज्ञानयोर्विनियुक्त
त्वात् अंधंतमःप्रविशंतियेवि
द्यामुपासतेततोभूयइवतेतमो
यउविद्यायांरताइतिश्रुत्या त
डुभयोःसंसारफलकत्वेननिंदि
तत्वाच्च आत्मानंचेद्विजानीयादय
मस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यका
मायशरीरमनुसंज्वरेत् आत्म

त्रि·
वि·
१४४

144

कामश्चामकाम इत्यादिश्रुतिभ्यो हि
तज्ज्ञानोत्पादकभेदभागस्योपनि
षच्छब्दवाच्यस्य मोक्षफलकत्वेन
फलप्रतिपादनात्तदुभयप्रतिपा
दकवेदभागापेक्षया श्रेष्ठत्वे लोके
साधनापेक्षया फलस्य श्रेष्ठत्वेनोत्त
मत्वप्रसिद्धेः तथा च पूर्वकाण्डया
र्थस्यजन्यतया तत्प्रतिपादकं वेद
भागस्योपनिषच्छब्दवत् श्रीका
रस्यापि परदेवताप्रकाशकत्वेन
तच्छब्दत्वात्तस्याः प्राधान्यमुक्तमि
ति द्रष्टव्यं वेदान्तेषूपनिषच्छब्द

ज्ञनकर्त्तारूपशाक्यसंबंधेनवर्त्त
ते मुख्ययाहत्त्यात्तुब्रह्मविद्याया
मेव तथाहि उपनिषच्छब्दस्समी
पेदशार्थकःब्रह्मणाप्यत्समाया
समीपदेशात्तत्पदार्थप्रतिबिंबि
तमविद्योपाधिकचैतन्यंजीवश्श
ब्दवाच्यमुपशब्दार्थोलक्षणयाप्र
तिपाद्यतेतिशब्दःषत्लृइतिपद
स्यविशेषणं षदितिपदं षड्
विसरणगत्यवसादनेषासि त
स्याचउपशब्दवाच्योजीवःअविद्यो
निवृत्त्य कौब्रह्मस्वरूपेणनिषी

त्रि·
वि·
१९५

195

इतिवर्णितउपनिषत् इत्येको
र्थः जीवोब्रह्मस्वरूपेणानिगच्छति
जानातिइत्यस्यद्वितीयोर्थः ॐह्री
कारवेदोपनिषदेनमः १४ ह्रींका
राक्षरदक्षिणा ह्रींकाररूपवाक्षरस्
स्यदक्षिणासमाप्तिसाधनेदक्षिणा
योदत्तायांयज्ञसमाप्तिदर्शनात्
ह्रींकारस्यापिजपोयजनात्मकत
याग्रधानेरीतिगच्छतीत्यध्वरोमा
र्गसाधकइत्यर्थः दक्षिणापदंफ
लवाचि ऋत्विग्व्यापाराणांदक्षिणा
फलदर्शनात् ह्रींकारलक्ष्यार्थंज्ञा

नमेव ह्रींकाराधरः ह्रींकारस्तान
यस्तत्रयोजनदक्षिणामुखेश्ति
वचनात् दक्षिणावत्फलभूतवे
नप्रधानभूतेनतिवा देवतोद्देशेन
द्रव्यत्यागोयागउत्युच्यते त्यक्तद्र
व्यस्याग्नौप्रक्षेपोहोमः ऋत्विगुद्दे
शेनवेयामर्थविभागोदक्षिणा
अर्थिभ्योवेदिबहिर्देशेअर्थविभा
गोदानमित्येषांविभागः ॐह्रींका
राधरदक्षिणायैनमः ९५ ह्रींकार
नंदनारामनवकल्पकवल्लरी
नंदयन्तीतिनंदनःसचासौआरा

त्रि॰
वि॰
१५६
156

मप्यदेवेद्योद्याने विविचस्वरूपत
याविज्ञानीयार्थकत्वात् ह्रींकार
पवनंदनारामः सावकाशे विश्वा
मभूमिस्तस्यनवान्तताग्रतिको
मलेत्यर्थः कल्पयतीतिकल्पका
कल्पकाचासौवल्लरीवल्लीचेति

नंदने

तथ्यादेवैद्योद्यानेविद्यमानानांहृ
त्तलनागुल्मादीनामेतल्लोकाति
शायिपुष्पफलादिमत्वेपिसर्वा
नमनाप्रसिद्धिः कर्त्वल्पास्तुयथा
कर्मयथासेवामुपासकानांसर्वा
र्थप्रदानशक्तिमत्वेन सर्वोत्कृष्ट

ताबल्लविस्तुरुद्राणीनह्मावकव
णीभिधानानामन्योन्यसंबंधन
नयैकत्रप्रतीयमाणत्वेनविरंजी
विफलाभिप्रदानेनानंदकनया
संसारतापकत्वेनच ह्रींकारस्य
नंदनोपमानत्रसर्वार्थप्रदात्व
त्वेन कामेश्वरालिंगितकोमल
तरसुंदरमूर्त्याविशिष्टार्थप्रदत्वा
र्थवत्तद्द्वयकल्पनेन सगुणानि
र्गुणोपासकानानत्तद्देवतात्मना
प्राधान्येनसमष्टिरूपतया साद
श्येननवकल्पकवल्लीत्युच्यते

त्रि॰
वि॰
१५८

(147)

इतिभावः ॐ ह्रींकारनंदनाराम
नवकल्पकवल्लर्यैनमः ८९ ह्रीं
कारहिमवद्गंगा हिमानिसन्त्यस्मि
न्सन्तीतिहिमवान् शीतलः पर्व
तराजः ह्रींकारस्याप्यमृतनादिस्रा
यकनया शीतलतावोध्या तस्मा
द्गंगेवपरमपावनीसर्वपुरुषा
र्थप्रदामेत्रदेवतात्मनाभिव्यक्ते
त्यर्थः ॐ ह्रींकारहिमवद्गंगायैन
मः ९० ह्रींकारार्णवकौस्तुभा कौ
स्तुभः क्षीराब्धिजन्मस्वच्छदशार
त्नेषुश्रेष्ठोयथा सर्वाधिकप्रका

शादिगुणानयापरदेवतापि अ
पारमहिमापरिछिनह्रीकारमा
त्रवेद्यत्वेनतविष्णुज्ञासतीअत्र
यः पुरुषः स्वयंज्योतिरितिश्रुतेः
सर्वप्रकाशकतयाविद्योतनतः
त्पर्थः तत्रकौस्तुभस्यदयस्यलक्ष्मी
पतित्वंसर्वदेवोत्तमत्वस लेहे
दरत्नमत्वगुणाश्ववितेः ह्रीका
रार्णवेविद्योतमानह्रीकारदेवतो
पासकस्यापि नारायणाभेदेन
श्रीकामत्वादियमोः स्वतएवसिद्ध
तीति कौस्तुभपदेनध्वनितमिति

इष्टदं ॐ ह्रींकारार्णवकौस्तुभायै
नमः १८ ह्रींकारमंत्रसर्वस्वा स
र्वाणि तानि वचनानि शास्त्राणि माद्य
दैश्वर्यजनकत्वादीनि तानि तथा
ह्रींकारघटिता ह्रींकारो वा तेषां स
र्वस्वा सकलसंपत् सर्वार्थसाधक
शक्तिरित्यर्थः ॐ ह्रींकारमंत्रसर्व
स्वायै नमः १९ ह्रींकारपरसौख्यदा
ह्रींकारपरा ह्रींकारमंत्रजापका
श्री ह्रींकारमंत्रघटितश्रीविद्याज
पपरा तेषां सौख्यं चतुर्विधपुरुषा
र्थप्राप्तिजन्यमानंदं ददातीति

ह्रींकाराणांव्यष्टिरूपेणवाच्याथी
नांत्रिमूर्तीनांपरसौख्यंसामरस्य
स्वरूपकीभावानंदस्तंददातीति
वार्थः यत्रनान्यत्पश्यतिनान्यच्छृणो
तिनान्यद्विजानातितदल्पंनाल्पेसु
खमस्तीति आनंदंब्रह्मणोविद्वान्न
बिभेतिकुतश्चन यथाह्येवैषएत
स्मिन्नदृश्येनात्म्येनिरुक्तेनिलय
नेभयंप्रतिष्ठांविंदति अथसोभ
यंगतोभवतिविज्ञानमानंदंब्रह्म
रातेर्दातुःपरायणमित्यादिबहु
श्रुतिभ्यो(ह)ंसच्चिदानंदब्रह्म

त्रि॰
वि॰
१४९

149

पत्तयासैव फलं भवति अज्ञाना
दन्यफलप्राप्तेरयोगात् ब्रह्मविद्ध
लैव भवति तरति शोकमात्मवित्
येन मामुपयांति ते तेषामहं समु
द्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ब्रह्मैव
सन् ब्रह्माप्येतीत्यादिश्रुतिस्मृति
शतेभ्यः स्वस्वरूपावाप्तिरेव पुरुषा
र्थस्तस्य प्राप्तिरिति सिद्धं ॐ ह्रींकार
परमोल्लदायै नमः २ इति श्रीम
त्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीम
द्गोविंदभगवत्पूज्यपादशिष्यश्री
मच्छंकरभगवत्पादकृतायां त्रिश

तीनामार्थप्रकाशिकायांस्तीय

ऽवेऽचतुर्थवर्णानामार्थप्रका

शनेनामपंचदशंप्रकरणंस

मासमाप्तायंग्रंथः शुभमस्तु ॥

तस्मादवारिभवशुगमसुपेत्यक

मैलाभायदेवमितरंत्वदर्थीन

मूर्ति दासःश्रयेनवाशिवाकव

रामनेत्वंतस्मात्कटाक्षकरुणां

मयिदेहिमातः १ याचेगिरीन्द्र

तनयेतवपादमूलेवद्धांजलिः

सविनयेवहुधाप्रणम्य त्वय्ये

वभक्तिभरितंनिवसेन्मनोमे

त्रि· त्वद्रूपमेवसकलंप्रतिभातिवि
वि· श्वं २ आलोज्यसर्वशास्त्राणिवि
१५· चार्यचपुनःपुनः त्रिशतीनाम
योग्यार्थप्रकाशोयमुद्धृतः
३ पश्यन्तप्रीतिमेपुत्रकृदया
विद्धयोत्तमाः यदिप्रीतिर्भवा
नीश्वरयोर्भोरुहद्वये ४ क्व
णन्मंजीरपादांऽकवलयदलक्ष्ण
मलवपुःऊर्वाभ्यामानम्रोऊटि
लऊचभारेंडुशकले मनोध्या
नाभीष्टमहितनमगानेकरसि
कमहोमीनाक्षीदेमनसिभव

तोब्रह्मकिमपि ५ यस्मामिदं
प्रोतमोतंजगत्त्वामेनतस्तत्त्वामा
सितंसर्वंविश्वं यावर्त्तिष्ठाजीव
ह्मविश्वंविश्वरागांस्वामीनान्ही
त्वांनरंगेविभात्त ८ योब्रित्ह्मल
लितादेवीगुरुरेषचराचरः
उभयोर्मिलनेकस्यमहिमाके
नवर्ण्यते ९ ॐतत्सद्गुरुदेवार्प
णमस्तु ॥ वासनायदिभवेत्फ
लदात्रीमामकंनगरमेवहिका
शी व्यापकोयदिभवेत्परमा
त्मामोहवस्तुकिमुतिष्ठतिहरे

त्रि· शुभमस्तु सर्वजगतां परहित
वि· निरता भवन्तु भूतगणाः दोषा
१५। प्रयान्तु शान्तिं सर्वत्र सुखीभवन्
15। तु लोकाः ॥ शुभम् ॥

श्रीत्रिशतीभाष्यपुस्तकं श्रीनगराद्यनेकदेशा
धिपतेः श्रीरामसिंहस्यार्थे प्रेषितम् श्रीगु
रुसाहिबेन ॥